

สัญญาเลขที่ RDG45E0020

รายงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น
ฉบับสมบูรณ์

โครงการ การศึกษารูปแบบและวิธีการฟื้นฟูวัฒนธรรมความเชื่อ
ในการจัดการป่าชุมชน ตำบลสีชมพู อำเภอสีชมพู จังหวัดขอนแก่น

โดย

นายหนูเกลอ จันทาสี และคณะ

สนับสนุนโดย สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย สำนักงานภาค

สัญญาเลขที่ RDG45E0020

รายงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น ฉบับสมบูรณ์

โครงการ การศึกษารูปแบบและวิธีการฟื้นฟูวัฒนธรรมความเชื่อ
ในการจัดการป่าชุมชน ตำบลสีชมพู อำเภอสีชมพู จังหวัดขอนแก่น

โดย

นายหนูเกณ จันทาสี และคณะ

สนับสนุนโดย สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย สำนักงานภาค

สัญญาเลขที่ RDG45E0020

รายงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น ฉบับสมบูรณ์

โครงการ การศึกษารูปแบบและวิธีการฟื้นฟูวัฒนธรรมความเชื่อ
ในการจัดการป่าชุมชน ตำบลสีชมพู อำเภอสีชมพู จังหวัดขอนแก่น

โดย

1. นายหนูเกณ	จันทาสี
2. นายหนูจันทร์	ภักดียา
3. นายประจักษ์	ฝ้ายปาน
4. นายอภิชาติ	สิงห์ห่อ
5. นายทองด้วง	พาพุด
6. นางอดิสร	กล้าหาญ
7. นายทนต์ศักดิ์	จันทร์ทอง

สนับสนุนโดย สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย สำนักงานภาค

กิตติกรรมประกาศ

รายงานการวิจัยฉบับนี้ ได้รับการสนับสนุนงบประมาณจาก สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย สำนักงานภาค เพื่อดำเนินงานวิจัยให้แล้วเสร็จ ได้รับการหนุนเสริมกระบวนการทำงานจาก Node กป.อพช. ภาคอีสาน ซึ่งเป็นเสมือนดั่งพี่เลี้ยงให้ทีมวิจัยได้ผลิตงานวิจัยชิ้นนี้ออกมา อันประกอบด้วยท่านอาจารย์ ดร.บัญชา แก้วต่อ ผู้ประสานงาน Node กป.อพช. ภาคอีสาน ผู้ซึ่งให้คำปรึกษาและวางกระบวนการโดยคุณชรรค์ชัย หงษ์คำมี และคุณจุลทัศน์ อุปีษฌา รับผิดชอบหลักในการดูแลหนุนเสริมทีมวิจัย คุณเบญจรัตน์ เต็งประวัตติ ตลอดจนคุณวันเพ็ญ พลพิทักษ์ และคุณกัญญาณัฐ ซึ่งเป็นทีมที่ช่วยประกอบประมtoiงานวิจัยสำเร็จลงด้วยดี คุณนพวรรณ งามจำ ซึ่งเป็นเหมือนน้องที่คอยประสานให้กับทีมวิจัย ชุมชนทั้ง 3 หมู่บ้าน คือชาวบ้านป่าน ชาวบ้านห้วยสายหนึ่ง และชาวบ้านโนนทองกลาง คณะกรรมการหมู่บ้าน เจ้าหน้าที่ อบต. สีชมพู สมาชิกองค์กรชาวบ้านรอบป่าดงลานทุกท่าน และคุณทนงศักดิ์ จันทร์ทอง ซึ่งเป็นนักวิชาการด้านทรัพยากรป่าไม้ ซึ่งเป็นเหมือนเพื่อนผู้ให้กำลังใจและคำปรึกษาตลอดมา

ทุกท่านที่กล่าวมานี้ ทีมวิจัยขอขอบพระคุณในความกรุณา และความช่วยเหลือที่มีต่อทีมวิจัยเป็นอย่างดี

ทีมวิจัยป่าดงลาน

กันยายน 2548

คำนำ

รายงานนี้เป็นส่วนหนึ่งของโครงการวิจัยการฟื้นฟูวัฒนธรรมความเชื่อเพื่อการจัดการป่าชุมชน ตำบลสีชมพู อำเภอ สีชมพู จังหวัดขอนแก่น มีวัตถุประสงค์ของการศึกษา เพื่อศึกษาการเปลี่ยนแปลงของพื้นที่ป่าและการเปลี่ยนแปลงของวัฒนธรรมความเชื่อ ศึกษาสถานการณ์ของพื้นที่ป่าชุมชนโคกป่าพนักใหญ่ รวบรวมวัฒนธรรม และความเชื่อดั้งเดิมในการจัดการป่าชุมชนและค้นหารูปแบบและวิธีการใช้วัฒนธรรมความเชื่อในการจัดการป่าชุมชนที่เหมาะสม

การวิจัยครั้งนี้เป็นความพยายามที่จะสร้าง และพัฒนารูปแบบการทำวิจัยแบบมีส่วนร่วม โดยเน้นการให้ความสำคัญกับนักวิจัยชุมชนและชาวบ้านให้เข้ามามีส่วนร่วมในการวิจัย ทั้งการศึกษา วิเคราะห์ข้อมูลการฟื้นฟูวัฒนธรรมความเชื่อเพื่อการจัดการป่าชุมชน สรุปผลการศึกษา ซึ่งรายงานฉบับนี้เป็นรายงานฉบับสมบูรณ์ เนื้อหารายงานจะเป็นการรวบรวมและประมวลผลการเก็บรวบรวมข้อมูล เพื่อนำข้อมูลดังกล่าวมาวิเคราะห์ และอภิปรายผลการวิจัย ตลอดจนการจัดทำเป็นบทสรุปและข้อเสนอแนะต่อการทำงานในโอกาสต่อไป

การทำวิจัยในครั้งนี้จะไม่สามารถบรรลุตามวัตถุประสงค์ และเป้าหมายได้เลย ถ้าหากขาดความร่วมมือจากทุกคนชุมชน ดังนั้นทางคณะผู้วิจัยจึงขอขอบคุณทุกท่านที่ได้เสียสละเวลาอันมีค่ามาเข้าร่วมกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน และเนื่องจากคณะผู้วิจัยเองยังขาดประสบการณ์ในเรื่องของการทำวิจัย อาจจะทำให้ข้อมูลยังขาดความชัดเจน ซึ่งทางคณะผู้วิจัยต้องขอภัยมาไว้ ณ โอกาสนี้ด้วย

ทีมวิจัยป่าดงลาน

กันยายน 2548

สารบัญ

		หน้า
บทที่ 1	บทนำ	
	- ความสำคัญและความเป็นมาของปัญหา	1
	- ปัญหาที่ต้องการค้นหาคำตอบ	2
	- วัตถุประสงค์ของการวิจัย	2
	- ขอบเขตการวิจัย	2
	- งบประมาณ	3
	- ผลที่คาดว่าจะได้รับ	3
บทที่ 2	แนวคิดและเอกสารที่เกี่ยวข้อง	
	- หลักการและแนวคิดกฎหมายสิทธิชุมชน	4
	- การจัดการ “ป่าชุมชน”	5
	- แนวคิดนิเวศวิทยาวัฒนธรรม (Cultural Ecology)	9
บทที่ 3	วิธีการศึกษาวิจัย	
	- ขั้นตอนการดำเนินงาน	15
	- วิธีการค้นข้อมูล (วิธีวิทยา)	19
	- สรุปกิจกรรมที่ได้ดำเนินการในงานวิจัย	
	» สรุปกิจกรรมในช่วงที่ 1	21
	» สรุปกิจกรรมในช่วงที่ 2	26
	» แผนสรุปประเมินผลการดำเนินงานวิจัย	29
บทที่ 4	ผลการศึกษา	
	- สภาพทั่วไปของชุมชนรอบป่าพม่าใหญ่	
	» ชุมชนบ้านห้วยสาขหนัง	31
	» ชุมชนบ้านโนนทองกลาง	33
	» ชุมชนบ้านป่าน	36
	- สถานการณ์ของป่าโคกพม่าใหญ่	
	» ลักษณะทางกายภาพและชีวภาพของป่า	37

» การเปลี่ยนแปลงและสาเหตุการเปลี่ยนแปลงพื้นที่ป่า	38
» สรุปปัญหาการจัดการป่าในปัจจุบัน	42
» วิถีชีวิตของชุมชนและการใช้ประโยชน์จากป่า	44
» วัฒนธรรมความเชื่อในการจัดการป่าของชุมชน	50
» ผลการปฏิบัติการ	57
» รูปแบบวิธีการที่นำมาใช้ในการจัดการป่า	60
» การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจากการนำรูปแบบความเชื่อ ทางวัฒนธรรมมาใช้ในการจัดการป่า	63
 บทที่ 5	
บทสรุปและข้อเสนอแนะ	
- บทสรุป	65
- ข้อเสนอแนะ	66
 บรรณานุกรม	67
 ภาคผนวก	
- แผนภาพแสดงที่ตั้งพื้นที่เป้าหมาย	
- แผนภาพแสดงอาณาเขตป่าชุมชน	
- ภาพกิจกรรม	
- ตัวอย่างสรุปการบันทึกรายกิจกรรมต่าง ๆ ของทีมวิจัย	
- แบบสอบถามประกอบการเก็บข้อมูล	
- เอกสารเผยแพร่ของทีมวิจัย	
- ประวัติดูแลทีมวิจัย	

บทที่ 1

บทนำ

ความสำคัญและความเป็นมาของปัญหา

การจัดการป่าในอดีตก่อนประกาศเขตป่าสงวน 2507 ในพื้นที่ป่าดงลานไม่ได้มีรูปแบบวิธีการหรือกฎระเบียบข้อห้ามที่แน่นอน อาศัยการบอกเล่าจากคนอาวุโส เช่นเจ้า นายพราน ในหมู่บ้านเป็นคนบอกกล่าวตักเตือน คนในชนบทก็เชื่อฟังและปฏิบัติตาม ซึ่งชาวบ้านโดยส่วนใหญ่ในชนบทก็ล้วนแล้วแต่มีวิถีชีวิตที่ผูกพันอยู่กับป่าตั้งแต่แรกเกิด ก็จะนำเอาสมุนไพรและไม้พื้นจากป่ามา “อยู่กรรม” เมื่อเจริญเติบโตก็ใช้ผืนป่าเป็นแหล่งอาหาร ทำที่อยู่อาศัย ข้าราชการโรค ซึ่งชาวบ้านไม่ได้ถือกรรมสิทธิ์ครอบครองในผืนป่าทุกคนเข้าถึงทรัพยากรในป่าและใช้สอยร่วมกัน โดยมีคำสั่งสอนและความเชื่อเป็นตัวควบคุมพฤติกรรมของคนในสังคมชุมชนนั้นๆ

ต่อมา รัฐมีนโยบายจัดการป่าแบบแยกส่วน ถือว่าทรัพยากรป่าไม้เป็นของรัฐ รัฐก็เข้าควบคุมดูแล การใช้ประโยชน์จากป่าเป็นไปเพื่อการค้ำเงินมาพัฒนาประเทศเมื่อพื้นที่ป่าโล่งจากการสัมปทานไม้เพื่อการค้าก็นำเอาพื้นที่ป่านั้นมาปลูกพืชเศรษฐกิจเพื่อส่งออก การใช้ป่าและพื้นที่ป่าของรัฐก็มีผลต่อวิถีชีวิตของชาวบ้านคือชาวบ้านใช้ป่าเพื่อการยังชีพเป็นปัจจัย 4 คือ อาหาร ที่อยู่อาศัย ข้าราชการโรคและเครื่องนุ่งห่ม รัฐจัดการป่าเพื่อการค้า วิธีการคือประกาศกฎหมายป่าสงวนแห่งชาติป่าดงลานในปี พ.ศ. 2508 และใช้กำลังเจ้าหน้าที่ในการควบคุมดูแลป่า ประชาชนถูกกันออกหรือใช้วิถีกลบเข้าไปใช้ประโยชน์ ไม้มีความรู้สึกรู้สีกหรือสำนึกในการดูแล เพราะถือว่าเป็นอำนาจหน้าที่ของรัฐ เมื่อมีกฎหมายบังคับใช้ คำบอกเล่า คำสั่งสอนของผู้อาวุโส เช่นเจ้า นายพราน ในชุมชนก็ลดลง การตรวจสอบและควบคุมพฤติกรรมภายในชุมชนก็ลดลงไปด้วย ปล่อยให้เป็นเรื่องของเจ้าหน้าที่ ส่งผลให้พื้นที่ป่าลดลงอย่างต่อเนื่อง

ชุมชนบ้านโนนทองกลาง บ้านป่าน บ้านห้วยสายหนึ่ง ตำบลสีชมพู อำเภอสีชมพู จังหวัดขอนแก่น ซึ่งมีการดำรงชีพพึ่งพาป่ามาอย่างต่อเนื่องถึงปัจจุบัน และมีการจัดการป่าทั้งในรูปแบบกฎหมายและคำสั่งสอน ความเชื่อของคนในชุมชน พื้นที่ป่าก็มีการเปลี่ยนแปลงหลายยุคหลายสมัยซึ่งมีเหตุการณ์ต่างๆ เกิดขึ้น คือ การพัฒนาของรัฐในการตัดถนนผ่านพื้นที่ป่า นโยบายจัดสรรพื้นที่ทำกินของรัฐโดยการอพยพแล้วจัดที่ใหม่ การประกาศเขตป่าสงวนแห่งชาติป่าดงลาน การเข้าไปใช้ประโยชน์ของบริษัทเอกชนและหน่วยงานรัฐในพื้นที่ป่าเพื่อการค้าและการพัฒนาโครงการเขื่อนอุบลรัตน์ทำให้สภาพป่าเปลี่ยนแปลงไป

จากการละเลยภูมิปัญญาชาวบ้าน ไม่ยอมรับคำสั่งสอนของผู้เฒ่าผู้แก่ ใช้หลักนิติศาสตร์ในการจัดการป่าอย่างเดียวกับผู้กระทำผิด ความรู้สึกรู้สีกเป็นเจ้าของในผืนป่าของชาวบ้านถูกแยกออกโดยกฎหมายจึงไม่ตระหนักที่จะดูแลรักษา ทำให้เกิดผลกระทบกับชุมชนและสังคม พื้นที่ป่าเสื่อม

โทรม แหล่งอาหารตามธรรมชาติก็ถูกทำลาย อาหารลดลง เกิดไฟไหม้ป่าทุกปี ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของชุมชนและเศรษฐกิจของครอบครัว

ชาวบ้านโนนทองกลาง บ้านป่าน และบ้านห้วยสายหนึ่ง จึงแสวงหาทางออกในการแก้ไขปัญหา แต่ก็ยังยึดติดอยู่กับรูปแบบเดิม คือ เน้นที่จะให้หน่วยงานรัฐมาบริการปกป้องพื้นที่ป่าโดยใช้งบประมาณและกำลังคนจำนวนมาก ซึ่งเป็นรูปแบบวิธีการที่ชาวบ้านได้เห็นและคุ้นเคยในปัจจุบัน ซึ่งเป็นการใช้งบประมาณที่สูงไม่เกิดผลคุ้มค่าและสำคัญไม่สามารถแก้ไขปัญหาได้ เพราะคนในชุมชนโดยส่วนมากไม่มีจิตสำนึกความเป็น “เจ้าของ” ที่จะดูแลรักษาและใช้ประโยชน์ชั่วคราว หวังว่า ดังนั้นชาวบ้านทั้ง 3 หมู่บ้านจึงทำการศึกษาวัฒนธรรมความเชื่อดั้งเดิมเพื่อฟื้นฟูและสร้างจิตสำนึกของคนในชุมชนเพื่อจัดการป่าชุมชนต่อไป

ปัญหาที่ต้องการค้นหาคำตอบ

การฟื้นฟูวัฒนธรรมความเชื่อดั้งเดิมจะนำมาใช้ในการจัดการป่าชุมชนได้หรือไม่อย่างไร?

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาการเปลี่ยนแปลงของพื้นที่ป่าและการเปลี่ยนแปลงของวัฒนธรรมความเชื่อดั้งเดิม
2. เพื่อศึกษาสถานการณ์ปัญหาการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนโคกพนังใหญ่
3. ศึกษาวัฒนธรรมความเชื่อดั้งเดิมในการจัดการป่า
4. เพื่อศึกษารูปแบบและวิธีการที่เหมาะสมในการใช้วัฒนธรรมความเชื่อจัดการป่าชุมชน

ขอบเขตการวิจัย

1. พื้นที่วิจัย
ป่าโคกพนังใหญ่ ป่าร่องหินลาด บ้านโนนทองกลาง หมู่ 7 บ้านป่าน หมู่ 8 บ้านห้วยสายหนึ่ง หมู่ 6 ตำบลสีชมพู อำเภอสีชมพู จังหวัดขอนแก่น
2. ระยะเวลาในการวิจัย
โครงการศึกษาวิจัยใช้เวลา 1 ปี เริ่ม เมษายน 2545- มีนาคม 2546
3. ประเด็นเนื้อหาที่จะวิจัย
 - สถานการณ์ปัญหาการใช้ประโยชน์จากชุมชน
 - รวบรวมวัฒนธรรมความเชื่อดั้งเดิมในการจัดการป่าชุมชน
 - รูปแบบและวิธีการใช้วัฒนธรรมความเชื่อในการจัดการป่าชุมชนที่เหมาะสม

งบประมาณ

งบประมาณ 243,000 (สองแสนสี่หมื่นสามพันบาท)

ผลที่คาดว่าจะได้รับ

1. ได้องค์ความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นดั้งเดิมในด้านวัฒนธรรมความเชื่อที่เหมาะสมเพื่อจัดการป่าชุมชนแล้วขยายผลต่อเครือข่ายและพื้นที่อื่น ๆ
2. ชุมชนได้ปฏิบัติการนำรูปแบบและวิธีการใช้วัฒนธรรมความเชื่อที่เหมาะสมมาใช้จัดการป่าชุมชน
3. เด็กเยาวชน ผู้นำ อบต. และชุมชนมีส่วนร่วมในการเรียนรู้ปฏิบัติการจัดการป่าชุมชน
4. ชุมชนทั้ง 3 หมู่บ้านมีจิตสำนึกดูแลรักษาและใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนเพราะมีความเชื่อและคำสั่งสอน
5. ชุมชนทั้ง 3 หมู่บ้านได้ทำงานร่วมกับ อบต. หน่วยงานราชการ เครือข่ายองค์กรชาวชาวบ้านเพื่อฟื้นฟูสภาพป่า

บทที่ 2

แนวคิดและเอกสารที่เกี่ยวข้อง

1. หลักการและแนวคิดกฎหมายสิทธิชุมชน (จากเอกสารประกอบการสัมมนาเวทีสิ่งแวดล้อม 47 : สิทธิชุมชนกับฐานทรัพยากรเขตร้อน โดย กฤษณา บุญชัย และหลักการและแนวคิดกฎหมายสิทธิชุมชน หน้า 21- 23)

1.1 ความเข้าใจและเจตนารมณ์ของรัฐธรรมนูญ ม.46

- เจตนารมณ์สำคัญของรัฐธรรมนูญในมาตรา 46 นี้คือ การฟื้นฟูจารีตประเพณีของชุมชน กระบวนการกำหนดกติกาทางสังคมร่วมกันโดยคนในชุมชน นอกจากนี้ยังเป็นการแก้ไขปัญหา การดูแลจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่มีสถานะเป็น “สาธารณะสมบัติ” ที่ไม่มีใครรับผิดชอบ

- กฎหมายสิทธิชุมชน ควรเป็นการวางกรอบหลักการกว้าง ๆ สำหรับรายละเอียดใน หลักปฏิบัติ กฎเกณฑ์กติกา ควรให้ชุมชนเป็นผู้กำหนดขึ้น และพัฒนาอย่างมีพลวัต โดยมีความสอดคล้องกับหลักการตามกฎหมายซึ่งยึดถือหลักการพัฒนาอย่างสมดุลและยั่งยืน

- กฎหมายสิทธิชุมชน ควรเน้นการส่งเสริม สนับสนุน รับรองและคุ้มครองสิทธิชุมชนที่มี วัฒนธรรม จารีตประเพณีเกี่ยวกับการรักษาและใช้ประโยชน์จากฐานทรัพยากรอย่างยั่งยืน ทั้ง ในส่วนที่เป็นเรื่องดั้งเดิมที่เคยปฏิบัติมา และชุมชนสร้างพัฒนาขึ้นใหม่

- กฎหมายสิทธิชุมชน เปรียบเสมือนโครงสร้างหรือกลไกทางสังคม (Social Infrastructure) ที่เปิดพื้นที่ทางสังคมให้แก่ชุมชนท้องถิ่นในการสิทธิร่วมกับกลุ่มภาคีต่าง ๆ ในสังคม เพื่อการดูแล จัดการและใช้ประโยชน์จากฐานทรัพยากรอย่างยั่งยืน อันเป็นประโยชน์ร่วมกันของสังคมโดยรวม

1.2 ความหมายของชุมชนและหน่วยของชุมชน

- ชุมชนคือ เครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคมและวัฒนธรรม ไม่ยึดติดกับชุมชนตาม ขอบเขตการปกครอง

- หน่วยชุมชน ต้องไม่ยึดติดกับหน่วยและขอบเขตการปกครอง ควรใช้ “ฐานทรัพยากร” เป็นแกนกลางในการกำหนดหน่วยของชุมชน

- หน่วยของชุมชนจะขึ้นอยู่กับประเภทของทรัพยากร ในกรณีที่เป็นทรัพยากรที่แตกต่างกัน อาจมีหน่วยของชุมชนได้หลายหน่วยซ้อนทับกันอยู่ไม่จำเป็นต้องจำกัดให้มีเพียงหน่วยเดียว

1.3 ความหมายของฐานทรัพยากร ฐานทรัพยากรจำแนกได้เป็น 3 ประเภท คือ

(1.) ทรัพยากรธรรมชาติ เช่น ดิน ที่ดิน น้ำ ป่า ประมง พันธุกรรม แร่ธาตุ พลังงาน อากาศ

ฯลฯ

(2.) ทรัพยากรทางสังคม เช่น ภูมิปัญญาท้องถิ่น วัฒนธรรม จารีตประเพณี ฯลฯ

(3.) ทรัพยากรที่มนุษย์สร้างขึ้นเพื่อเป็นสาธารณะประโยชน์ เช่น สวนสาธารณะ ถนน แหล่งน้ำ ฯลฯ

1.4 รูปแบบสิทธิในทรัพยากร (property right regime)

- รูปแบบสิทธิในทรัพยากรที่สอดคล้องกับหลักการสิทธิชุมชน คือรูปแบบสิทธิส่วนรวม อย่างไรก็ตาม ทรัพยากรแต่ละประเภทจะมีคุณลักษณะและการใช้ประโยชน์แตกต่างกันไป ดังนั้น รูปแบบสิทธิในทรัพยากรอาจมีความหลากหลายขึ้นกับทรัพยากรแต่ละประเภท

- นอกจากนี้ อาจอยู่ในรูปแบบสิทธิเชิงซ้อน คือ มีรูปแบบสิทธิในทรัพยากรได้หลายรูปแบบในการควบคุมทรัพยากรเดียวกัน

1.5 สาระของสิทธิ/ประเภทของสิทธิชุมชนต่อฐานทรัพยากร

หลักการสำคัญ คือ สิทธิชุมชนต่อฐานทรัพยากรควรผูกโยงกับวิถีชีวิตของชุมชน ประเภทของสิทธิชุมชนที่สำคัญได้แก่

- มุ่งเน้นเรื่องสิทธิการใช้และพื้นที่ในการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืนมากกว่าสิทธิครอบครอง

- สิทธิในการพัฒนา
- สิทธิการมีส่วนร่วมในการจัดการ ใช้ประโยชน์จากฐานทรัพยากร
- สิทธิในการจัดการฐานทรัพยากร
- สิทธิในการตรวจสอบ
- สิทธิการรับรู้และเข้าถึงข้อมูล

นอกจากนี้ ควรพิจารณาถึงประเภทของสิทธิที่ได้รับการรับรองในระดับสากล โดยเฉพาะภายใต้ร่างปฏิญญาสหประชาชาติว่าด้วยหลักการสิทธิปวงชนพื้นเมือง (UN Draft Declaration on the Rights of Indigenous peoples) เช่น สิทธิในทรัพย์สินทางปัญญา สิทธิเกษตรกร ฯลฯ

ควรมีการจัดอันดับของสิทธิ สิทธิอันดับแรกควรเป็นของผู้ที่อยู่ในพื้นที่ที่มีบทบาทหน้าที่เป็นผู้ดูแลรักษาทรัพยากร หากเปรียบเทียบกับผู้ที่ไม่ได้อยู่กับฐานทรัพยากรตรงนั้น

ควรกำหนดความสัมพันธ์เชิงสิทธิและบทบาทหน้าที่ระหว่างสิทธิชุมชนกับสิทธิขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และกับองค์กรของรัฐที่มีอำนาจหน้าที่เกี่ยวข้องกับกฎหมายต่าง ๆ

2. การจัดการ “ป่าชุมชน” (จากเอกสารประกอบการสัมมนา โครงการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่ลุ่มน้ำโดยการมีส่วนร่วมของประชาชน วันที่ 26-27 ต.ค. 43 : ป่าไม้ที่คืน หน้า 50-40)

“ป่าชุมชน” เป็นศัพท์ใหม่สำหรับชาวบ้านในขณะที่แต่ละชุมชนมีการจัดการป่ามาอย่างต่อเนื่องยาวนานอยู่แล้ว เพียงแต่ชาวบ้านไม่ได้เรียกว่าป่าชุมชนเท่านั้น คำว่าป่าชุมชนถูกสร้างขึ้นมาเพื่อทำความเข้าใจกับสังคม และเป็นเหมือนคำจำกัดความแบบกว้าง ๆ ของการจัดการป่าโดยคนใน

ท้องถิ่น แต่ในระดับพื้นที่จะมีรายละเอียดของแต่ละชุมชนที่แตกต่างหลากหลาย ซึ่งมีทั้งความเหมือนและความแตกต่างกัน

จากสถานการณ์ปัญหาเกี่ยวกับการจัดการป่าที่ทวีความรุนแรงมากขึ้น ทั้งการลักลอบทำไม้เถื่อน การที่รัฐประกาศเขตป่าอนุรักษ์ทับที่ และมีนโยบายอพยพชุมชนออกจากเขตป่า ทำให้ชุมชนจำเป็นต้องคิดค้นและพัฒนารูปแบบการจัดการที่มีอยู่เดิมให้เป็นรูปธรรมและได้รับการยอมรับมากขึ้น โดยการจัดตั้งองค์กรชุมชน สร้างกฎระเบียบข้อตกลงร่วมกัน รวมถึงพัฒนากิจกรรมในการอนุรักษ์ฟื้นฟูเพื่อสร้างจิตสำนึกในการดูแลและจัดการทรัพยากรของคนในชุมชนและเครือข่าย มีการกำหนดขอบเขตป่าชุมชนของทุกหมู่บ้านให้ชัดเจน ซึ่งส่วนใหญ่จะใช้สันปันน้ำเป็นเกณฑ์ และที่สำคัญจะต้องเป็นขอบเขตที่ชุมชนมีศักยภาพที่จะดูแลป่าได้อย่างทั่วถึงด้วย โดยทั่วไปชาวบ้านจะแบ่งพื้นที่ออกเป็น 4 ประเภท ได้แก่

- พื้นที่อยู่อาศัย มีการใช้ประโยชน์ เช่น การสร้างบ้านเรือน โรงเรียน วัด โบสถ์ อนามัย
- พื้นที่ทำกิน ประกอบด้วย ที่นา ที่สวน และที่ไร่
- พื้นที่ป่าชุมชนเพื่อการใช้สอย เช่น ใช้หาฟืน ไม้สร้างบ้าน เครื่องใช้ไม้สอย แหล่งอาหาร

รวมถึงการเก็บสมุนไพร

- พื้นที่ป่าชุมชนเพื่อการอนุรักษ์ (รวมทั้งพื้นที่ป่าตามความเชื่อด้วย) พื้นที่ดังกล่าวชาวบ้านจะไม่เข้าไปตัดไม้หรือล่าสัตว์ แต่จะเก็บรักษาพื้นที่นี้ไว้ให้เป็นต้นน้ำลำธารของหมู่บ้านต่อไป

คณะกรรมการป่าชุมชนทำหน้าที่ในการดูแลควบคุมให้สมาชิกปฏิบัติตามกฎระเบียบที่ร่วมกันสร้างขึ้น ในขณะที่เดียวกันแบบแผนจารีตความเชื่อแบบดั้งเดิมของชุมชนก็ยังคงทำหน้าที่และเดินควบคู่กับแบบแผนการจัดการใหม่ ๆ แต่หลายครั้งมักจะพบว่ารูปแบบที่ถูกพัฒนามาใหม่ไม่สามารถอธิบายความซับซ้อนของการจัดการทรัพยากรที่มีอยู่จริงได้ เช่น การแบ่งพื้นที่ออกเป็นป่าอนุรักษ์และป่าใช้สอย โดยใช้สัญลักษณ์สีเขียวเข้ม และเขียวอ่อนเป็นสีแยกจากกันอย่างสิ้นเชิง ซึ่งไม่สามารถแสดงให้เห็นการแบ่งประเภทป่าตามองค์ความรู้ของชุมชนได้ทั้งหมด แต่อย่างไรก็ตามการใช้เครื่องมือใหม่ ๆ ในการอธิบายการจัดการของชาวบ้านก็ยังคงต้องมีการพัฒนาเรียนรู้และปรับตัวกันต่อไป เพื่อให้สอดคล้องกับสถานการณ์ของชุมชนและสังคม

ปัจจัยที่เอื้อให้การจัดการทรัพยากรของชุมชนท้องถิ่นมีความยั่งยืน

2.1 ชุมชนมีองค์ความรู้ในเรื่องระบบนิเวศ และความรู้ในการจัดการอย่างเป็นองค์รวม

ชาวบ้านมีความรู้ในการจำแนกพื้นที่ออกเป็นประเภทต่าง ๆ ได้แก่ ที่อยู่อาศัย ที่ทำกิน และป่า และใช้ประโยชน์ในพื้นที่ให้เหมาะสมกับศักยภาพของทรัพยากร สำหรับป่ายังจำแนกออกเป็นหลายประเภท เช่น ป่าขุนน้ำ น้ำซึม น้ำซับ น้ำออกกู ป่าความเชื่อ ป่าพิธีกรรม และป่าเพื่อการใช้สอยเป็นต้น ป่าประเภทต่าง ๆ กำหนดขึ้นจากองค์ความรู้ของชุมชนที่มีต่อระบบนิเวศป่า ผ่านการสังสมประสบการณ์มาหลายชั่วอายุคน เช่น

- ป่าขุนน้ำ น้ำซึม น้ำจับ น้ำออก จะถูกเก็บรักษาไว้ให้เป็นพื้นที่ต้นน้ำลำธาร เพื่อการเกษตรและการอุปโภคบริโภคของคนในชุมชน ห้ามมิให้มีการตัดไม้หรือทำกิจกรรมที่จะส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศ การดูแลรักษามักจะใช้ชุดโลบายเกี่ยวกับความเชื่อเรื่องผี “ผี” ไม่ว่าจะเป็น ผีน้ำ ผีป่า ผีโป่ง ฯลฯ ซึ่งได้รับความเคารพยำเกรงในฐานะสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เป็นเจ้าของหรือทำหน้าที่ดูแลรักษาทรัพยากร มีการปลุกฝังผ่านนิทาน คำกลอน ขอ ทา หรือเรื่องเล่าที่สืบทอดกันมาตั้งแต่รุ่นบรรพบุรุษ ความเกรงกลัวต่อผีทำให้ชาวบ้านปฏิบัติตามอย่างนอบน้อม ไม่ล่วงละเมิดหรือทำลาย
- ป่าความเชื่อและป่าพิธีกรรม มีลักษณะเฉพาะ เช่น กวดอย ที่ดอนมีน้ำไหลล้อมรอบ ฯลฯ เป็นพื้นที่ผูกพันกับระบบความเชื่อของชาวบ้าน บางแห่งเป็นพื้นที่สำหรับการประกอบพิธีกรรมตามประเพณี และบางแห่งเป็นพื้นที่สมาชิกในชุมชนจะไม่ผ่านเข้าไป หรือไม่กล้าเข้าไปใช้ประโยชน์ เนื่องจากกลัว “ผี” แต่ละชุมชนมีป่าความเชื่อประเภทต่าง ๆ และป่าพิธีกรรมไม่น้อยกว่า 500 ไร่ ถือเป็นหลักประกันสำคัญอันหนึ่งในการคงอยู่ของพื้นที่ป่า
- ป่าชุมชนใช้สอย ส่วนใหญ่จะอยู่ไม่ไกลจากชุมชนมากนัก เป็นป่าไผ่ ป่าเบญจพรรณ และป่าเต็งรัง ซึ่งมีอาหารและของป่าเยอะ ระบบนิเวศมีกระบวนการทดแทน และฟื้นตัวง่าย ชาวบ้านจะใช้เป็นแหล่งอาหาร แหล่งไม้ใช้สอยของชุมชน และพื้นที่เลี้ยงสัตว์ การใช้ประโยชน์จากป่าประเภทนี้ขึ้นอยู่กับกฎเกณฑ์และข้อตกลงกันของคนในชุมชน บางชุมชนอนุญาตให้ชาวบ้านเก็บหาไม้ และผลผลิตจากป่าได้ตามความจำเป็นในการดำรงชีพเท่านั้น แต่บางชุมชนก็อนุญาตให้สมาชิกหาของป่า เช่น หน่อไม้ ค่าว ใบตอง ฯลฯ เพื่อนำไปขายเป็นรายได้เสริมให้ครอบครัว

อย่างไรก็ตาม ป่าทั้ง 3 ประเภทข้างต้นไม่ได้แยกจากกันโดยเด็ดขาด ในเขตป่าใช้สอยในหลายชุมชนมีป่าพิธีกรรมและป่าตามความเชื่อกระจายอยู่เป็นแห่ง ๆ จึงไม่ได้หมายความว่าป่าที่ถูกแบ่งให้เป็นเขตใช้สอยชาวบ้านจะสามารถเข้าไปใช้ประโยชน์ได้ทั้งหมด เช่นเดียวกับที่ชุมชนไม่ได้แยกการจัดการที่อยู่อาศัย ที่ทำกิน และป่าออกจากกัน หากแต่จัดการอย่างเป็นองค์รวม เช่น ในระบบการทำนา นอกจากจะจัดการพื้นที่ทำนาแล้วชาวบ้านยังต้องดูแลรักษาป่าหัวไร่ปลายนา และป่าขุนน้ำ เพื่อให้มีน้ำไว้ใช้ในการทำนาโดยไม่ขาดแคลน หรือการรักษาป่าก็ต้องคำนึงถึงการมีไร่มวนเวียน เพื่อจะได้มีไร่มวน (พื้นที่ที่ทิ้งไว้หลังจากการทำไร่) อายุ 1-3 ปี เป็น “ป่าหมุน” เอาไว้ให้เป็นที่พักพิงของสัตว์ป่าตัวเล็ก ๆ เช่น อีเห็น แม่น ลิ่น อ้น หมูป่า ฯลฯ

องค์ความรู้เกี่ยวกับระบบนิเวศ นอกจากทำให้ชาวบ้านสามารถวางแผนการใช้ประโยชน์จากทรัพยากร เช่น การเก็บหาของป่า การเลือกพื้นที่และระบบการเพาะปลูก หรือการกันเขตป่าเพื่อการอนุรักษ์ไว้ได้อย่างเหมาะสมแล้ว ยังทำให้ชาวบ้านสามารถวางแผนในการดูแลและฟื้นฟู

ทรัพยากรได้อย่างมีประสิทธิภาพ เช่น การจัดการไฟฟ้า การดับไฟฟ้า การชิงเผา การปล่อยไฟไหม้ตามธรรมชาติ การบวชป่า การประกาศเขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำ เป็นต้น กิจกรรมเหล่านี้ล้วนเกิดจากความเข้าใจความเข้าใจต่อระบบนิเวศทั้งสิ้น

2.2 ชุมชนจัดการทรัพยากรบนพื้นฐานของจารีต วัฒนธรรม ประเพณี

ชาวบ้านในท้องถิ่นจัดระบบความสัมพันธ์ระหว่าง คน ชุมชน และทรัพยากรธรรมชาติ บนพื้นฐานของจารีตประเพณี ความเชื่อถือและเคารพยำเกรงต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ มีการประกอบพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากร เช่น การไหว้ผีป่า ผีน้ำ การฝากสายสะคือเด็กใหม่ไว้กับต้นไม้ พิธีกรรมและความเชื่อได้ช่วยเสริมสร้างจิตสำนึกในการรักษาป่า และความผูกพันทางจิตวิญญาณระหว่างคนกับป่าไปยังลูกหลานรุ่นต่อไป จิตสำนึกในการรักษาป่าและความผูกพันทางศีลธรรมและจิตวิญญาณระหว่างชุมชนกับทรัพยากร

ภายใต้ความเปลี่ยนแปลงและแรงกดดันด้านต่าง ๆ ที่รุนแรงชุมชน ได้ก่อให้เกิดการปรับตัวของรูปแบบการจัดการทรัพยากร ซึ่งได้พัฒนาความเชื่อ ประเพณี และวิถีการปฏิบัติดั้งเดิมกลายมาเป็นการสร้างระเบียบกฎเกณฑ์ และกติกาต่าง ๆ ซึ่งเป็นข้อตกลงร่วมกันของสมาชิกในชุมชนบางชุมชนอาจจะมีเฉพาะระเบียบและกฎเกณฑ์ใหม่ ๆ บางชุมชนใช้แต่ระบบจารีตประเพณี แต่ในบางชุมชนก็อาจจะมີทั้งรูปแบบการจัดการแบบดั้งเดิมผสมผสานรวมกันไปกับการจัดการทรัพยากรในรูปแบบใหม่ ๆ หลายครั้งอาจพบว่ากฎเกณฑ์ที่ถูกสร้างขึ้นใหม่เป็นไปเพื่ออธิบาย และสร้างความเข้าใจกับคนภายนอกเท่านั้น ในขณะที่ในชุมชนมีมาตรการในการจัดการที่ซับซ้อนและยากเกินกว่าที่จะสื่อสารทำความเข้าใจกับคนภายนอกได้ง่าย เช่น ความเชื่อเรื่อง ผี สิ่งศักดิ์สิทธิ์ และอำนาจเหนือธรรมชาติ เป็นต้น

2.3 ชุมชนมีองค์กรและกระบวนการในการควบคุมดูแล และตรวจสอบ

นอกจากจารีต หรือกฎเกณฑ์ที่ดั่งขึ้นมาควบคุมการจัดการทรัพยากรแล้ว ชุมชนยังมีองค์กรที่ทำหน้าที่ในการกำกับดูแลกฎระเบียบ เพื่อให้เป็นไปตามข้อตกลงที่วางไว้ร่วมกัน บางชุมชนอาจเป็นองค์กรดั้งเดิม เช่น ผู้นำทางพิธีกรรม ผู้นำทางธรรมชาติ หรือกลุ่มผู้อาวุโสของชุมชน ในสังคมกะเหรี่ยงก็มี “ฮีโป” เป็นผู้นำทำหน้าที่นี้ แต่ในบางชุมชนก็มีลักษณะองค์กรแบบใหม่ ที่สมาชิกในชุมชนร่วมกันคัดเลือกตัวแทนขึ้นมาเป็นคณะกรรมการ ไม่ว่าจะเป็นองค์กรที่ได้รับการรับรองจากทางการหรือไม่ก็ตาม เช่น คณะกรรมการป่าชุมชน คณะกรรมการหมู่บ้าน เป็นต้น

จะเห็นได้ว่าแนวทางการจัดการทรัพยากรโดยชุมชนท้องถิ่นนั้น ประกอบไปด้วยความรู้ที่เกี่ยวข้องกับระบบนิเวศ นำมาสู่การวางแผนในการดูแลรักษา และการใช้ประโยชน์ และมีองค์กรในการควบคุมและตรวจสอบการจัดการทรัพยากรโดยชุมชนท้องถิ่น จึงนับเป็นทางเลือกที่น่าสนใจสำหรับการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืน

3. แนวคิดนิเวศวิทยาวัฒนธรรม (Cultural Ecology) (จากภูมิปัญญานิเวศวิทยาชนพื้นเมือง : ศึกษากรณีชุมชนกะเหรี่ยงในป่าทุ่งใหญ่นเรศวร โดย ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี หน้า 24-29)

การศึกษาในแนววัฒนธรรมนิเวศ หรือนิเวศวิทยาวัฒนธรรม มีความพยายามที่จะศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม ในฐานะที่มนุษย์เป็นเจ้าของ วัฒนธรรม มากกว่าเป็นเพียงอินทรีย์ภาพของระบบนิเวศ โดยสนใจ “วัฒนธรรม” ในฐานะเป็นกลไกสำคัญในการปรับตัวของมนุษย์ให้เข้ากับสิ่งแวดล้อม การศึกษาในแนวนี้นี้ได้แตกแขนงออกไปมากมาย เช่น ความสนใจในเรื่องอิทธิพลของลักษณะทรัพยากรธรรมชาติที่มีต่อลักษณะของวัฒนธรรมประเด็นบทบาทของวัฒนธรรมในการสร้างความสมดุลระหว่างประชากร และทรัพยากรเหล่านี้เป็นต้น

การศึกษา “นิเวศวิทยา” ในฐานะ “ความรู้” ของคนในท้องถิ่น หรือเจ้าของวัฒนธรรม โดยตรง ได้เริ่มขึ้นด้วยงานในแนวการวิเคราะห์ทางชาติพันธุ์นิเวศ (ethno ecology) ซึ่งให้ความสำคัญกับการวิเคราะห์ระบบความเชื่อ และการให้คุณค่าการนิยามธรรมชาติด้วยความคิดของมนุษย์

การศึกษาในเรื่องความรู้ในท้องถิ่นในแนวที่นี้ที่ผ่านมา ได้ถูกวิจารณ์ว่ามีลักษณะที่มุ่งศึกษาในตัว “ความรู้” ในฐานะที่เป็น “ความรู้” มากกว่าที่จะสนใจศึกษาในเชิงเปรียบเทียบระหว่างสังคมต่าง ๆ หรือศึกษาในแง่บทบาทและหน้าที่ของความรู้ที่มีต่อสังคม งานศึกษาจึงมักไปไม่ไกลเกินกว่าการรวบรวมข้อมูลชุดความรู้ในการจำแนกแยกแยะประเภทของสิ่งแวดล้อม ไปจนถึงการพยายามหากฎเกณฑ์ทางวัฒนธรรมที่กลุ่มชนใช้อธิบายแบบแผนทางพฤติกรรมที่มีต่อปรากฏการณ์ของสิ่งแวดล้อมนั้น ๆ ความรู้ในท้องถิ่นจึงมีฐานะเปรียบเสมือนเป็น “คลังแห่งความรู้” ที่มีลักษณะหยุดนิ่ง มากกว่าที่จะเป็น “กระบวนการอันเป็นพลวัตรที่มีการเคลื่อนไหว” และปะทะสังสรรค์กันระหว่างเจ้าของความรู้และความรู้

งานการศึกษาความรู้ในท้องถิ่นในยุคหลัง จึงมีความพยายามในการยกระดับการศึกษา โดยการศึกษาในเชิง “คุณค่า” มากขึ้น ซึ่งให้เห็นบทบาทที่ความรู้เหล่านี้มีในการรักษาคุณภาพของสิ่งแวดล้อม อันเป็นงานศึกษาที่เกิดขึ้นพร้อมกับการวิพากษ์ วิจัย แนวคิด และความรู้สมัยใหม่ของโลกตะวันตก เป็นความรู้กระแสหลักที่ครอบงำความรู้ของสังคมโลกตลอดมา พร้อมทั้งได้บังคับความรู้ท้องถิ่นของกลุ่มวัฒนธรรมต่าง ๆ เอาไว้ งานในแนวนี้นี้ได้รับความสนใจมากขึ้นเรื่อย ๆ ในปัจจุบัน ทั้งนี้เนื่องมาจากผลพวงของวิกฤตการณ์ด้านสิ่งแวดล้อมที่ทวีความรุนแรงมากขึ้นทุกขณะ แนวการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์และสิ่งแวดล้อมที่ Jameison และ Lovelace เรียกว่า การวิเคราะห์เชิงสถานการณ์ นั้นเป็นแนวที่ให้ความสนใจกับการวิเคราะห์ปัญหาการพึ่งพิงหลายของความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์และสิ่งแวดล้อม อันเนื่องมาจากความเชื่อ ทศนคติ คุณค่าและความรู้ อันถือกำเนิดมาจากโลกตะวันตกเอง

กระแสดความสนใจ ประเด็นความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์และสิ่งแวดล้อมในทรรศนะนี้เป็นสิ่งที่แพร่หลายในกลุ่มสิ่งแวดล้อมในโลกตะวันตก และได้กลายเป็นข้อถกเถียงระหว่าง ความรู้สมัยใหม่ vs ความรู้ท้องถิ่น ในกลุ่มผู้ที่พยายามทวนกระแสความรู้กระแสหลักนั้น การศึกษา “ความรู้นิเวศวิทยาท้องถิ่น” อันมีรากฐานมาจากกลุ่มวัฒนธรรมผู้เป็นเจ้าของความรู้ เปรียบเสมือนทางเลือกใหม่ทางด้านความคิดในการนิยามโลก และสิ่งแวดล้อมของมนุษย์ เพื่อฝ่าฟันความเสื่อมทรามในความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์และธรรมชาติในปัจจุบัน การหันกลับไปศึกษาความรู้ของชนพื้นเมืองจึงมิใช่เป็นไปเพื่อศึกษา “ความรู้” ในฐานะของ “ความรู้” อีกต่อไป หากเป็นการศึกษาที่มีเป้าหมายทางสังคม ด้วยแนวคิดที่ว่า ชนพื้นเมืองผู้ได้ดำรงชีพในธรรมชาติมายาวนาน ได้มีชุดความคิดในการนิยามโลกและสิ่งแวดล้อม ตลอดจนแนวการปฏิบัติตนที่แตกต่างไปจากแนวคิดตะวันตก และเป็นความรู้ที่ทำให้พวกเขาสามารถอยู่กับธรรมชาติได้อย่างสอดคล้อง และกลมกลืน สามารถรักษาดุลยภาพระหว่างมนุษย์และสิ่งแวดล้อมได้ ดังที่ Colin Turnbull ได้สะท้อนแนวคิดชาว Bambuti เผ่าปิ๊กมี ที่มีต่อป่าในงาน “Forest People” ของเขาว่า “ป่ามันเป็นทั้งมารดาและบิดา เป็นทั้งคนรักและสหาย” ของพวกเขา พวกเขาดำรงชีพอยู่ด้วยรักและแบ่งปันในโลกที่ยังคงไว้ด้วยเมตตาและความดีงาม และปราศจากสิ่งชั่วร้าย

การถกเถียงและต่อสู้ระหว่างแนวคิด 2 กระแสดังกล่าว ยังเป็นผลโดยตรงมาจากความขัดแย้งในเชิงอำนาจทางเศรษฐกิจ แบบการเมือง ในการจัดการและควบคุมทรัพยากรธรรมชาติระหว่างรัฐ กลุ่มธุรกิจ และคนในท้องถิ่นของประเทศโลกที่สาม อันเป็นภูมิภาคที่มีความหลากหลายของกลุ่มชาติพันธุ์ และอุดมสมบูรณ์ไปด้วยทรัพยากรธรรมชาติ ความขัดแย้งเกิดขึ้นจากปัญหาการผูกขาดอำนาจในการจัดการทรัพยากรโดยรัฐ และกลุ่มอำนาจทางเศรษฐกิจ โดยใช้อำนาจและความรู้สมัยใหม่เข้าแทรกแซงการจัดการทรัพยากรของชนพื้นเมือง การศึกษาความรู้เฉพาะของชนพื้นเมืองในบริบทความสัมพันธ์กับรัฐ และกลุ่มคนภายนอก ในช่วงทศวรรษหลังจึงมีลักษณะที่เป็นไปในทิศทางของการวิเคราะห์ และวิพากษ์วิจารณ์มากขึ้น โดยเฉพาะต่อนโยบายที่ใช้ในแทบทุกประเทศในการโยกย้ายชนพื้นเมืองต่าง ๆ ออกจากถิ่นที่อยู่ในป่า ด้วยทฤษฎีทางนิเวศวิทยา อันมีสาระสำคัญอย่างน้อย 2 ประการคือ

- ในอาณาบริเวณของป่าธรรมชาตินั้น เป็นที่ ๆ มนุษย์ไม่ควรจะตั้งถิ่นฐานอยู่
- ภาวการณ์ทำลายป่าอย่างกว้างขวางในปัจจุบันเกิดจากแบบแผนการผลิตของชนพื้นเมืองที่อาศัยอยู่ในป่า

งานศึกษาหลายชิ้นได้เกิดขึ้นเพื่อโต้แย้งทฤษฎีอันนี้ และชี้ให้เห็นว่าเป็นมายาภาพทางนิเวศวิทยาที่ผิดพลาด และเป็นฐานความรู้สมัยใหม่ที่เกิดขึ้นภายใต้การขยายตัวของระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม ซึ่งสนับสนุนการเติบโตของอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ที่ใช้ทรัพยากรธรรมชาติเพื่อการค้า เช่น ธุรกิจทำไม้ ธุรกิจเหมืองแร่ เป็นต้น และการขยายตัวของระบบดังกล่าวเป็นสาเหตุที่แท้จริงของการทำลายป่า การไม่ยอมรับฐานะทางความรู้ของชนพื้นเมือง ก็สืบเนื่องมาจากเป็นสิ่งที่

ขัดแย้งกับผลประโยชน์ทางการค้า และการควบคุมการใช้ทรัพยากรโดยรัฐนั่นเอง นอกจากนี้ยังได้ชี้ให้เห็นถึงผลกระทบที่เกิดขึ้นกับวิถีชีวิตของชนพื้นเมืองภายใต้ความสัมพันธ์กับรัฐ และระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม ตลอดจนผลจากการถูกอพยพโยกย้าย ซึ่งทำให้ชนพื้นเมืองเหล่านี้สูญเสียอิสรภาพในการใช้ความรู้ที่มีอยู่ สูญเสียอำนาจในการใช้ทรัพยากร และได้เปลี่ยนจากกลุ่มชนที่สามารถผลิตเพื่อเลี้ยงชีพอย่างอิสระ กลายเป็นแรงงานรับจ้างในที่สุด

งานศึกษาความรู้ในเวทีท้องถิ่น ท่ามกลางกระแสความขัดแย้งของการแข่งขันทรัพยากรในปัจจุบัน จึงมีฐานะที่สำคัญอย่างน้อย 2 ประการคือ

- เป็นการศึกษาความรู้ในทางนิเวศวิทยาของกลุ่มชนเหล่านี้ เพื่อสนับสนุนให้เกิดทางเลือกใหม่ในการพัฒนาสังคม ที่ขึ้นอยู่กับพื้นฐานของการยอมรับวิถีชีวิต ความรู้ ของกลุ่มวัฒนธรรมที่มีความหลากหลายในสังคม และเพื่อความเป็นอิสระจากการครอบงำของรัฐ และกลุ่มผลประโยชน์นอกชุมชน และสำหรับชนพื้นเมืองนั้น ความรู้เหล่านี้มีความสำคัญ เพราะว่าเป็นพื้นฐานที่ช่วยรักษาความสัมพันธ์อันเสมอภาคระหว่างระบบทุนนิยมกับกลุ่มชนเหล่านี้ไว้ ในภาวะที่ถูกคุกคามจากนโยบายรัฐและระบบเศรษฐกิจแบบใหม่

- การศึกษาความรู้ดังกล่าวมีเป้าหมายเพื่อสนับสนุนให้เกิดทางเลือกใหม่ ในการแก้ปัญหาวิกฤตการณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ อันเป็นปัญหาที่เกิดจากแนวทางบนพื้นฐานความรู้สมัยใหม่ โดยหันกลับไปศึกษาจากประสบการณ์ของชนพื้นเมืองและยอมรับคุณค่าของความรู้ทางนิเวศวิทยาเหล่านี้ เข้าอยู่ในกระบวนการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติของสังคม

วิถีของชุมชนที่อยู่รอบป่าพม่าใหญ่ในอดีต ได้พึ่งพาป่าเป็นอย่างมาก เห็นได้จากปัจจัย 4 ทั้งอาหาร ที่อยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่ม และยารักษาโรค ชุมชนจึงเห็นคุณค่า บุญคุณของป่าที่มีต่อชีวิตตน การใช้ทรัพยากรอย่างยั่งยืนเป็นแนวคิดที่เกิดขึ้นจากวิถีของการดำรงชีวิต โดยมีวัฒนธรรมความเชื่อเป็นเครื่องมือ เป็นกลไกสำคัญ ในการที่จะใช้ประโยชน์จากป่าและทำให้ป่าคงอยู่สืบมาจนถึงชั่วลูกชั่วหลาน ดังนั้นจึงเห็นความสัมพันธ์และความเชื่อมโยงกันของชุมชน ป่าพม่าใหญ่ และวิถีความเชื่อจะดำรงอยู่ได้ก็ต่อเมื่อมันยังมีบทบาทที่ทำให้สังคมนั้นดำรงอยู่ได้ แต่ถ้าวันใดที่มันไม่มีคุณค่าหรือเป็นสิ่งที่ไม่เหมาะสมกับเงื่อนไขที่เปลี่ยนไปของสังคม ความเชื่อนั้นก็จะค่อยเลือนรางไปจากสังคม

สถานการณ์ของป่าพม่าใหญ่เปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา เมื่อเทียบจากช่วงเวลาของแต่ละช่วง ต้นเหตุมันเกิดจากคนภายนอกชุมชนเป็นเงื่อนไขหลัก (ภาครัฐ) ซึ่งนำเอาอำนาจและการตัดสินใจมาบังคับใช้เพื่อจัดการป่าพม่าใหญ่โดยไม่ได้ให้ความสำคัญกับชุมชน / อำนาจการตัดสินใจของชุมชนเปลี่ยนบทบาทให้ชุมชน จากผู้ที่เป็นทั้งผู้ไ้และดูแลรักษาให้คงอยู่ ให้กลายเป็นผู้ถูกลอบใช้ประโยชน์ ความขัดแย้งจึงเกิดขึ้น การต่อสู้เพื่อให้ได้คืนมา ซึ่งอำนาจในการจัดการป่าพม่าใหญ่ของชุมชนจึงเกิดขึ้น โดยพอจะสรุปสถานการณ์ที่สำคัญได้ดังนี้

สถานการณ์ของป่าพื้งใหญ่ ในช่วงปี พ.ศ.2534-2536 ชาวบ้านมีความเข้าใจว่า ป่าพื้งใหญ่ไม่ใช่เรื่องของชาวบ้านที่ต้องดูแลรักษา การดูแลรักษาป่าเป็นเรื่องบทบาทหน้าที่ของหน่วยงานรัฐและเมื่อชาวบ้านมีโอกาสเข้าใช้ประโยชน์จากป่านั้นต้องฉกฉวยโอกาสอย่างเต็มที่ เช่น นำไปสร้างบ้านเรือนหรือนำไปใช้ประโยชน์อื่น ๆ

ในปี พ.ศ.2534-2535 รัฐบาลมีการประกาศโครงการ ค.จ.ก. และมีการสนับสนุนให้ชาวบ้านปลูกป่าไม้เศรษฐกิจ เช่น ต้นยูคาลิปตัส ต้นกระถินณรงค์ ต้นสัก เพิ่มขึ้น ทำให้เกิดกระแสการปลูกป่าและมีการวางแผนการต่อต้านการปลูกป่ายูคาลิปตัสและการต่อสู้เพื่อที่ดินทำกิน

อย่างไรก็ตามในช่วง พ.ศ.2534 มีการทำโครงการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน ซึ่งได้รับเงินสนับสนุนจากประเทศเดนมาร์ก โดยการทำงานเรื่องการอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรป่าชุมชนจะเน้นกิจกรรมที่เป็นการบริหารจัดการป่าชุมชน เช่น การจัดตั้งคณะกรรมการป่าเพื่อดูแลเรื่องกฎระเบียบการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน จัดเวทีพูดคุยแลกเปลี่ยนเรื่องความร่วมมือในการดูแลรักษาป่าร่วมกับภาครัฐ เช่น กรมส่งเสริมสุขภาพสิ่งแวดล้อม กระทรวงวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี เพื่อหาแนวทางความร่วมมือกับภาครัฐบาลในการที่จะสร้างองค์กรชาวบ้านขึ้นมาดูแลรักษาป่า

ในช่วง พ.ศ.2537-2540 การทำงานเรื่องการอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรป่าชุมชนจะเน้นหนักเรื่องความร่วมมือในการดูแลรักษาป่ากับภาครัฐบาล และการสร้างองค์กรชาวบ้านขึ้นมาทำบทบาทหน้าที่ในการดูแลรักษาป่า หลังจากนั้นในช่วงปี พ.ศ.2540-2542 การทำงานเรื่องการอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรป่าชุมชนจะผลักดันเรื่องการออก พ.ร.บ.ป่าชุมชนรวมทั้งเรื่องอื่น ๆ เช่น เรื่องการต่อสู้เพื่อที่ดินทำกิน เรื่องการทำเกษตร เป็นต้น

ฐานคิดเรื่องการจัดการป่าโดยชุมชนมาจากความคิดที่ว่า เมื่อมีการเคลื่อนไหวผลักดันการออก พ.ร.บ.ป่าชุมชนนั้นมีการเคลื่อนไหวต่อสู้เรียกร้องเป็นระยะเวลานานมากแล้ว แต่ยังไม่เกิดผลให้มีการออก พ.ร.บ.ป่าชุมชน รวมทั้งเมื่อ พ.ร.บ.ป่าชุมชนออกมาแล้วนั้นองค์กรภาคประชาชนก็ไม่แน่ใจว่าจะเอื้ออำนวยต่อแนวความคิดของภาคประชาชนในเรื่องการบริหารจัดการป่าชุมชน เพราะ พ.ร.บ.ป่าชุมชนมีความแตกต่างจากกฎหมายฉบับอื่น ๆ ที่ดูแลเรื่องป่าไม้-ที่ดิน โดยจะเห็นว่า มีการเปลี่ยนแปลงบทบาทความรับผิดชอบ คือ ชาวบ้านมีบทบาทความรับผิดชอบในการดูแลรักษาป่า ไม่ใช่เจ้าหน้าที่ของรัฐ เมื่อชาวบ้านมีบทบาทความรับผิดชอบในการดูแลรักษาป่านั้น เป้าหมายหลักในการทำหน้าที่ดูแลรักษาป่าจะอยู่กับตัวบุคคลที่เป็นคณะกรรมการป่า ทำให้เกิดการผลักดันภาระความรับผิดชอบในการดูแลรักษาป่าให้กับคณะกรรมการป่า เมื่อเป็นเช่นนั้นทำให้เกิดความคิดว่าการดูแลรักษาป่าไม่ใช่ภาระหน้าที่ของเจ้าหน้าที่รัฐเพียงอย่างเดียว และการดูแลรักษาป่าก็ไม่ใช่ภาระหน้าที่ของคณะกรรมการป่าอย่างเดียว แต่การดูแลรักษาป่าคือ ภาระหน้าที่ของคนในชุมชนทุก ๆ คน ทำให้ต้องมีการคิดต่อไปว่าการทำให้ทุกคนในชุมชนร่วมกันดูแลรักษาป่าจะทำอย่างไร

การทำงานของชุมชนเพื่อให้ปรับเปลี่ยนวิถีคิดของตน และเพื่อนบ้าน จนถึงเครือข่าย ในช่วงที่ผ่านมาเป็นการทำงานทางความคิด โดยไม่ได้เน้นการทำงานภาคปฏิบัติ อาทิเช่น การปลูก ป่าเสริมเพื่อฟื้นฟูป่า การเฝ้าระวังดูแลไฟป่าและกล้าไม้ เป็นต้น ความคิดประการแรกที่ต้อง ปรับเปลี่ยนคือ ภาระหน้าที่ของการดูแลรักษาป่าผืนใหญ่ เป็นหน้าที่ของคนในชุมชนทุกคนที่ อาศัยอยู่รอบป่า และใช้ประโยชน์จากป่าผืนใหญ่ทั้ง 13 หมู่บ้าน มิใช่เป็นภาระหน้าที่ของภาครัฐ หรือของคนใดคนหนึ่ง หรือกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง (คณะกรรมการดูแลป่า) เพียงเท่านั้น

วิถีคิดประการที่ 2 ชุมชนคิดว่ากระบวนการที่จะทำความเข้าใจกับชุมชนของตนเอง เพื่อ ความเข้าใจตรงกันว่าเราต้องช่วยกันดูแลรักษาป่าผืนใหญ่นั้นจะทำเช่นใด จากสถานการณ์และ กระแสการพัฒนาของภาครัฐ ที่ส่งผลกระทบต่อชุมชน ทำให้ชุมชนรอบป่าผืนใหญ่ต้องเข้าไป ร่วมกับพี่น้องในชุมชนอื่น เพื่อการต่อสู้จากการกระทำของภาครัฐ ซึ่งยืนอยู่บนแนวคิดที่ว่าชุมชน สามารถจัดการทรัพยากรของชุมชนได้เอง แต่กระบวนการต่อสู้อาจมองในจุดที่ใหญ่ (Macro) ซึ่ง การต่อสู้เช่นนี้ก็เป็นแนวการทำงานอีกแนวทางหนึ่งซึ่งก็หวังให้ป่าผืนใหญ่ฟื้นคืนมา และหวังให้ ชุมชนมีอำนาจโดยชอบธรรมในการจัดการป่าผืนใหญ่เช่นกัน

กระบวนการทำงานเชิงงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น ก็เป็นแนวทางหนึ่งที่ชุมชนมุ่งหวังให้ป่าผืน ใหญ่ฟื้นและชุมชนรอบป่ามีอำนาจในการจัดการทรัพยากรของชุมชนเช่นกัน ชุมชนเข้ามาค้นหา วิธีการและเครื่องมือในการที่จะทำให้คนในชุมชนเข้ามามีบทบาทในการร่วมดูแลป่า โดยการใช่วิถี ความเชื่อของชุมชนที่มีต่อป่าผืนใหญ่ เป็นรูปแบบแนวทางหนึ่งที่ชุมชนได้ปรับเปลี่ยนวิถีคิด และ ปลูกจิตสำนึกให้กับลูกหลาน ซึ่งเน้นให้คนในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินงาน โดย กระบวนการของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น นับตั้งแต่การค้นหาประเด็นปัญหา กระบวนการหาคำตอบ ด้วยการเก็บข้อมูลที่สำคัญ แล้วนำมาวิเคราะห์เพื่อให้เห็นแนวทางในการแก้ไขปัญหาลง มือปฏิบัติและสรุปผลเพื่อนำไปปรับใช้นั้น เป็นกระบวนการทำงานหนึ่งที่สำคัญในการแก้ไขปัญหา ของชุมชน โดยองค์การชุมชนเอง เป็นสิ่งที่มีคุณค่าและมีความจำเป็นในการทำงานของชุมชนรอบ ป่าผืนใหญ่ สามารถนำไปปรับใช้ร่วมกับกระบวนการทำงานเชิงพัฒนาได้ การแก้ไขปัญหของ ชุมชน อีกทั้งผลของการทำงานวิจัยขึ้นนี้เป็นจุดเริ่มต้นที่สำคัญในการฟื้นคืนป่า ฟื้นคืนวิถีความเชื่อที่มี ต่อป่า และมีคุณค่าต่อสังคม เนื่องจากดังกล่าวชุมชนเองยังต้องสานต่องานเพื่อให้บรรลุเป้าหมายที่ วางไว้ร่วมกันได้ของชุมชนต่อไป

บทที่ 3

วิธีการศึกษาวิจัย

ในบทนี้ จะขอกล่าวถึงวิธีการดำเนินงานของคณะทีมวิจัย ตั้งแต่เริ่มแรกของการทำงานจนจบโครงการวิจัย พูดย่อย ๆ คือ ทำอะไรบ้าง และทำอะไรจึงได้ข้อมูลมา และเมื่อได้ข้อมูลมาแล้วเอาข้อมูลไปทำอะไรต่อ โดยทั่วไปการทำวิจัยนี้อยู่ในกรอบของการทำงานกับชุมชนแบบมีส่วนร่วม กล่าวคือ ชุมชนผู้เกี่ยวข้องกับสถานการณ์ปัญหา มีส่วนร่วมทุกกระบวนการทำงาน เพราะชุมชนเป็นคนทำวิจัยเองตั้งแต่การตั้งโจทย์วิจัยที่เป็นปัญหาของชุมชน การดำเนินงานเก็บข้อมูล วิเคราะห์ข้อมูลเพื่อนำไปทำแผนงาน การปฏิบัติงานตามแผนงาน และสรุปการทำงานออกมาว่าสิ่งที่ทำนั้นมันคือชุมชนอย่างไร นั่นคือชุมชนมีส่วนร่วมได้เสียกับงานวิจัยนี้ งานวิจัยเรื่องนี้จึงรับใช้ชุมชน โดยได้จัดกรอบของชุมชนเพียง 3 ชุมชน ถือเป็นตัวแทนของชุมชนที่อาศัย และใช้ประโยชน์ในแนวรอบป่าพางใหญ่ คือ บ้านห้วยสาบหนั่ง หมู่ที่ 6 บ้านโนนทองกลาง หมู่ที่ 7 และบ้านป่าน หมู่ที่ 8 ทั้งหมดอยู่ในตำบลสีชมพู อำเภอสีชมพู จังหวัดขอนแก่น

งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นชิ้นนี้ทีมวิจัยมีความเชื่อว่า วิถีวัฒนธรรมของชุมชนที่มีต่อป่าพางใหญ่เป็นเครื่องมือหนึ่งที่จะทำให้ป่าพางใหญ่ฟื้น และเป็นเครื่องมือหนึ่งที่จะทำให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการดูแลและจัดการป่าพางใหญ่ได้ โดยเนื้อหาสาระของงานวิจัยต้องเน้นที่ชุดข้อมูลเกี่ยวกับวิถีความเชื่อ วัฒนธรรมที่ถ่ายทอดกันมานั้นมีอะไรบ้าง ครอบคลุมแค่ไหน อดีตกับปัจจุบันมันยังอยู่และกลืนหายไปทิศทางใด เพื่อที่จะนำชุดข้อมูลดังกล่าวมาสร้างทางเลือก หรือเกิดรูปแบบแนวทางในการฟื้นคืนป่า โดยอาศัยการสร้างการมีส่วนร่วมของชุมชนในการร่วมคิด ร่วมทำ ซึ่งทีมวิจัยเองคือผู้ที่ควบคุมกระบวนการทั้งหมด ลงมือดำเนินการเอง และมีชุมชน 3 หมู่บ้านเป็นผู้ร่วมให้ข้อมูล

งานวิจัยชิ้นนี้ไม่ใช่เป็นเพียงการทำงาน เพื่อตอบคำถามโจทย์ที่ตั้งไว้แค่นั้น ทีมวิจัยคาดหวังว่ามันคือทางออกหนึ่งของกระบวนการแก้ไขปัญหาของชุมชนโดยชุมชนเอง การลองผิดลองถูกถือเป็นการเรียนรู้ที่คุ้มค่าของทีมวิจัยและชุมชน ซึ่งชุมชนจะได้เข้าใจและเห็นคุณค่าในสิ่งที่ชุมชนได้ผลิตขึ้นมาเอง มิได้ให้ผู้ใดมาทำให้ ชุมชนได้ตระหนักดีว่าชุมชนคือเจ้าของงานวิจัยชิ้นนั้น ชุมชนจึงพร้อมใจกันที่จะรับผิดชอบต่อผลที่มันจะเกิดขึ้น อันจะนำมาสู่สำนึกร่วมของชุมชน (sense of belonging) ถือได้ว่าเป็นปรากฏการณ์ทางสังคมของชุมชนครั้งหนึ่ง ในช่วงเวลาหนึ่งที่มีความหมายและมีคุณค่าต่อชุมชน

ขั้นตอนการดำเนินงาน

สามารถกล่าวโดยสรุปได้ดังนี้

1. พัฒนาโจทย์วิจัย เนื่องจากพื้นที่วิจัยเป็นพื้นที่เครือข่ายทรัพยากรป่าไม้และที่ดิน ของภาคอีสาน ที่มีคนทำงานพื้นที่เชื่อมงานกันอยู่ มีประสบการณ์ในการต่อสู้ด้านป่าชุมชน ตั้งแต่เชิงนโยบาย มาถึงส่วนของพื้นที่มาช้านาน ไม่ได้เป็นกลุ่มชุมชนที่รวมตัวกันใหม่เพื่อทำงานวิจัย จึงทำให้มีความชัดเจนต่อการสะท้อนปัญหาของชุมชนเพื่อพัฒนาโจทย์วิจัย โดยได้รับความช่วยเหลือจาก Node กป.อพช. อีสาน เป็นที่เล็งในการจัดกระบวนการพัฒนาโจทย์วิจัย จนได้โจทย์วิจัยที่ชัดเจนคือ “ชุมชนต้องการทราบว่าการฟื้นฟูวัฒนธรรมดั้งเดิมจะนำมาใช้ในการจัดการป่าชุมชนได้หรือไม่ อย่างไร”

2. วางแผนการทำงาน เมื่อ สกว.ภาค และ Node กป.อพช. อีสาน เห็นชอบในแนววิธีการทำงาน โดยพิจารณาจากเอกสารเชิงหลักการ ทีมวิจัยจึงเริ่มดำเนินงาน โดยก่อนอื่นทีมวิจัยจะร่วมกันคิดวางแผนการทำงานเป็นลำดับขั้นตอน โดยอยู่ในกรอบของเวลาและพื้นที่เป้าหมายว่าจะจัดปรับอย่างไรให้เหมาะสมมากที่สุด เริ่มแบ่งบทบาทหน้าที่ของทีมวิจัยแต่ละท่านในการทำงานร่วมกันอย่างชัดเจน จัดวางวันเวลาในการดำเนินกิจกรรมให้เหมาะสมกับฤดูกาลและกลุ่มเป้าหมาย ดำเนินการประสานกลุ่มแกนนำ ผู้ที่เกี่ยวข้องทั้งหมดในการวิจัย ด้วยการประชุมชี้แจงโครงการให้ชุมชนทั้ง 3 หมู่บ้านได้เข้าใจว่าทีมวิจัยจะทำอะไร ทำกับใคร เมื่อไหร่ ที่ไหน และจะได้อะไรออกมา เมื่อชุมชนเข้าใจแล้ว เขาก็พร้อมที่จะให้ความช่วยเหลือต่อไป

ประเด็นการทำความเข้าใจในแนวคิดงานวิจัยแบบมีส่วนร่วม หรืองานวิจัยเพื่อท้องถิ่นเป็นสิ่งสำคัญมาก ก่อนที่ทีมวิจัยจะเริ่มดำเนินงานถือเป็นอาวุธที่สำคัญในการทำงาน ในประเด็นนี้ได้รับการสนับสนุนจากพี่เลี้ยงของโครงการ และทีมงานจาก Node กป.อพช. อีสาน ในการปลูกฝังแนวคิดงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น ตลอดจนวิธีการดำเนินงานในแนววิจัยเพื่อท้องถิ่น ซึ่งทีมวิจัยเองยอมรับว่า เป็นสิ่งที่ยากต่อการทำงานกับชุมชน เพราะฐานคิดและวิธีปฏิบัติงานร่วมกับชุมชน ทีมวิจัยเองมีฐานจากงานพัฒนา ซึ่งออกจะแตกต่างกันอยู่กับงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น โดยเฉพาะกระบวนการเก็บข้อมูลที่ละเอียดอ่อนเพื่อนำข้อมูลไปวิเคราะห์ ทีมวิจัยเองในช่วงแรกเก็บข้อมูลได้ไม่สมบูรณ์นักจึงไม่ตอบโจทย์เท่าใด นำไปสู่การวิเคราะห์ที่ไม่สมบูรณ์ จึงต้องปรับประเด็นข้อมูลและเก็บข้อมูลใหม่

หรือแม้กระทั่งกระบวนการได้มาซึ่งข้อมูล ทีมวิจัยอยู่ในบทบาทของชุมชน และรู้ข้อมูลอยู่แล้วระดับหนึ่ง บางครั้งการวางตัวให้ได้มาซึ่งข้อมูลเป็นสิ่งที่ทำได้ยากพอสมควร สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้เป็นประเด็นปัญหาที่ทีมวิจัยได้ปรับตัวในการทำงานวิจัยขึ้นนี้อยู่เป็นระยะ อาจกล่าวได้ว่ากว่าที่งานวิจัยชิ้นนี้จะสำเร็จได้ ทีมวิจัยได้ลองผิดลองถูกมาหลายครั้ง เพราะต้องต่อสู้กับวิธีการทำงานแบบเดิมของทีมวิจัยเอง ต่อสู้กับข้อมูลและผู้ให้ข้อมูลด้วย

3. การเก็บข้อมูล กระบวนการนี้คือการชอกลาคำตอบ กล่าวคือเมื่อได้โจทย์วิจัยแล้วก็ต้องหาคำตอบ โดยการเก็บข้อมูลแบ่งเป็น 4 ข้อ ตามวัตถุประสงค์คือ

- 1) เพื่อศึกษาการเปลี่ยนแปลงของพื้นที่ป่า และการเปลี่ยนแปลงของวัฒนธรรมความเชื่อดั้งเดิม
- 2) เพื่อศึกษาสถานการณ์ปัญหาการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนโคกพนังใหญ่
- 3) ศึกษาวัฒนธรรมความเชื่อดั้งเดิมจากการจัดการป่า
- 4) เพื่อศึกษารูปแบบและวิธีการที่เหมาะสมในการใช้วัฒนธรรมความเชื่อจัดการป่าชุมชน

จะเห็นว่าเนื้อหาที่เราจะชอกลานั้นแบ่งออกเป็น

- ชุดข้อมูลของป่าพนังใหญ่ที่กล่าวถึงกายภาพ ตลอดจนการเปลี่ยนแปลง
- ชุดข้อมูลความสัมพันธ์ของชุมชนกับป่าพนังใหญ่ โดยออกมาในรูปของการใช้ประโยชน์จากป่าพนังใหญ่ การจัดการป่าของชุมชนโดยอิงวัฒนธรรมความเชื่อ
- ชุดข้อมูลพื้นฐานของชุมชนที่เอื้อต่อการนำไปใช้วิเคราะห์ให้เห็นภาพความสัมพันธ์ของชุมชนกับป่าพนังใหญ่
- เมื่อได้ชุดข้อมูลแล้วจะนำไปสู่การวิเคราะห์ ก็จะได้เป็นรูปแบบหรือแนวทางการแก้ไขต่อไป

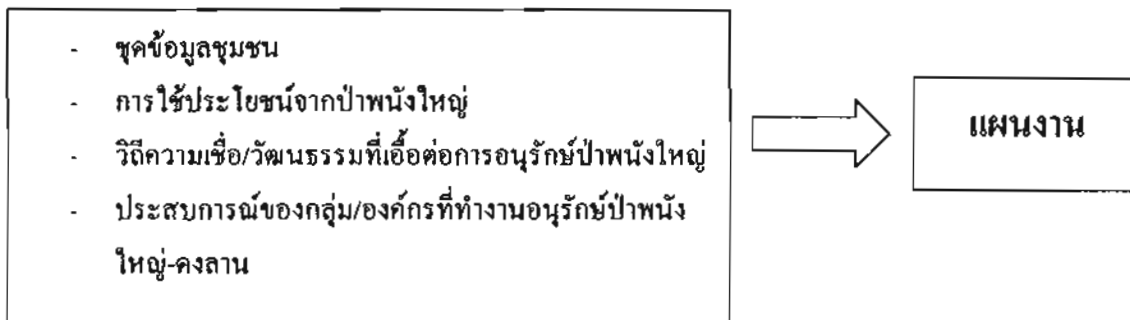
4. กระบวนการวิเคราะห์ข้อมูล เมื่อทีมวิจัยได้ข้อมูลมาแล้วจึงนำมาจัดแยกข้อมูล เพื่อให้ง่ายต่อการจัดเก็บ ทีมวิจัยใช้วิธีการสรุปข้อมูลจากรายกิจกรรมมาประกอบ ดึงข้อมูลออกมาจัดเป็นชุดประเด็น เพื่อนำไปสู่การวิเคราะห์ข้อมูล จากนั้นจึงจัดเวทีวิเคราะห์ข้อมูลโดยนำผู้ที่เกี่ยวข้องเข้ามารวมวิเคราะห์ข้อมูล โดยมีพี่เลี้ยงจาก Node กป.อพช. อีสาน เข้าร่วมเพื่อให้กระบวนการวิเคราะห์ข้อมูลมีความชัดเจนมากยิ่งขึ้น

บรรยากาศของการนำข้อมูลมาวิเคราะห์นำไปสู่การต่อเติมข้อมูลให้สมบูรณ์มากขึ้น โดยเฉพาะข้อมูลการใช้ประโยชน์จากป่าพนังใหญ่ ความเชื่อข้อห้ามต่าง ๆ ต่อการใช้ประโยชน์จากป่า ในตัวข้อมูลสามารถนำไปวิเคราะห์ให้เห็นต้นเหตุของปัญหา และรูปแบบหรือแนวทางในการนำวัฒนธรรมความเชื่อดั้งเดิมมาใช้ในการจัดการป่าได้ระดับหนึ่ง

ส่วนข้อมูลอีกชุดหนึ่งที่ทีมวิจัยได้นำเอามาร่วมในการวิเคราะห์ เพื่อให้เกิดเป็นแผนงานในช่วงที่ 2 เป็นชุดข้อมูลที่ได้อจากการสังเกตของทีมวิจัยเอง กล่าวคือในระหว่างการค้าเนินกิจกรรมใช้สถานที่วัดป่าร่องหินลาด และวัดป่าโนนบกนั้นสังเกตเห็นว่ามีดินผกหวานเยอะ และมียอดที่สามารถนำไปประกอบอาหารแตกยอดเยอะมากกว่าบริเวณอื่น ๆ ในเขตแนวป่าร่องหินลาด จึงเป็นจุดเริ่มในการสืบค้นหาสาเหตุ พบว่าพระที่วัดนี้เป็นพระนักอนุรักษ์ ท่านสามารถปลูกฝังให้ชุมชนอนุรักษ์ป่าควบคู่ไปกับการดำเนินชีวิตในปัจจุบันได้ จึงได้ทำการเก็บข้อมูลในส่วนของความเชื่อ

ทางศาสนากับการอนุรักษ์ และนำไปสู่แผนงานต่อไป นอกจากนี้ยังได้สังเกตเห็นว่าป่าในเขต “ผีป่าช้า” หรือ “ป่าช้า” ของวัดป่าร่องหินลาดเป็นเขตพื้นที่มีต้นไม้เริ่มฟื้นตัวอยู่ในระดับเดียวกัน ทั้ง ต้นเต็งรังและประดู่ ขนาดลำต้นเท่าต้นกล้วยโคเต็มที สูงประมาณ 2-3 เมตร ในระดับเดียวกันเป็น จำนวนมาก และมีความอุดมสมบูรณ์ของผิวดินกว้างบริเวณอื่นในเขตป่าร่องหินลาด ทีมวิจัยได้นำกระบวนการการทำเขตป่าช้า หรือเขตอภัยทาน ซึ่งเป็นวิธีการอนุรักษ์และการจัดการป่ารูปแบบ หนึ่งในทางพุทธศาสนา เข้ามาเป็นแนวทางในการดำเนินงานในช่วงต่อไป

5. แผนงาน แผนงานเกิดขึ้นจากการนำข้อมูลที่เก็บได้ตั้งแต่ช่วงแรก และช่วงกลางของการ ทำวิจัยมาจัดระบบข้อมูล และวิเคราะห์ออกมา รวมถึงการนำข้อมูลที่ไ้ระหว่างการดำเนินกิจกรรม มารวมในการวิเคราะห์ โดยสามารถอธิบายให้เห็นภาพได้ดังนี้

ในส่วนของแผนการทำงานแบ่งออกเป็น 2 แผนงานหลักดังนี้

แผนงานที่ 1 การพัฒนากลไกความร่วมมือ

แผนงานที่ 2 สร้างกระบวนการเรียนรู้ และปลูกจิตสำนึก

ในส่วนของแผนงานที่ 1 คือการสร้างกลไกเครือข่ายทั้ง 3 หมู่บ้าน โดยนำคนเข้ามาทำงาน ร่วมกันในการจัดการป่าผืนใหญ่ มีความเชื่อ วัฒนธรรม อันดั้งเดิมและมีอยู่ในปัจจุบัน เป็น เครื่องมือ หรือเป็นฐานในการทำงานด้วยกระบวนการสร้างความเข้าใจร่วมกันก่อนของส่วนต่าง ๆ ทั้งผู้นำชุมชน ผู้ใหญ่บ้าน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน อบต. และแกนนำชุมชน โรงเรียน วัด เข้ามาสร้างความ เข้าใจร่วมผ่านเวที ดังนี้

- 1) เวทีแลกเปลี่ยนการจัดการป่า
- 2) สัมมนาในประเด็น การใช้ประโยชน์จากป่าผืนใหญ่อย่างยั่งยืนกับชุมชนผู้ ใช้ประโยชน์จากป่า และกลุ่มผู้มีพื้นที่ติดกับเขตป่า
- 3) เวทีแลกเปลี่ยนด้านการจัดการป่ากับชุมชนท้องถิ่น และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

ในส่วนของแผนงานที่ 2 เป็นแผนการสร้างกระบวนการเรียนรู้และจิตสำนึก โดยเน้นให้ ชุมชนเกิดความตระหนัก ห่วงเห่นในการใช้ประโยชน์ และดูแลรักษาอย่างจริงจัง มีการสร้าง

กระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของคนในชุมชน โดยการนำความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นความเชื่อเกี่ยวกับป่า มาสร้างจิตสำนึกให้กับชุมชนโดยผ่านกิจกรรม พิธีกรรมต่าง ๆ ในแผนที่ 2 มีกิจกรรมหลักดังนี้

กิจกรรม

1. ชุมชนได้เรียนรู้ร่วมกันโดยการสำรวจประเมินทรัพยากรในพื้นที่ป่าพนักใหญ่
2. ผู้นำคณะกรรมการและชาวบ้านได้เพิ่มเติมความรู้โดยการศึกษาดูงาน
3. สื่อสารวัฒนธรรมความเชื่อสู่กลุ่มเป้าหมาย

ชุมชนอาศัยสถานการณ์ วัด/ศาลปู่ตา การพัฒนาบุคลากร ซึ่งเป็นคณะกรรมการให้มีความรู้ความสามารถ เพื่อเป็นกลไกในการปฏิบัติงานตามแผนร่วมกับชาวบ้าน ซึ่งเป็นกลไกที่สามารถปฏิบัติการได้อย่างต่อเนื่อง เพราะมีองค์ประกอบของคนในชุมชน คือ

- การสร้างจิตสำนึกและสร้างการเรียนรู้ เพื่อให้เกิดความตระหนัก ความเข้าใจต่อการใช้ประโยชน์ควบคู่กับการดูแลรักษาอย่างยั่งยืนตลอดไป
- เมื่อคนในชุมชนมีสำนึก โดยผ่านกระบวนการเรียนรู้ แล้วได้ดำเนินกิจกรรมที่เป็นรูปธรรมกระทำร่วมกัน โดยการฟื้นฟูและนำรูปแบบวัฒนธรรมความเชื่อมาปฏิบัติการเพื่อสร้างสัญลักษณ์ให้เกิดความเกรงกลัว และความละเอียดต่อการทำอันเป็นการละเมิดข้อตกลง และความเชื่อของชุมชน เมื่อชุมชนสามารถดำเนินการได้อย่างเป็นรูปธรรมเพื่อประสานความเข้าใจ ความร่วมมือทำให้เกิดการยอมรับการจัดการป่าของชุมชน โดยใช้วัฒนธรรมความเชื่อ จึงต้องมีการดำเนินการสร้างความร่วมมือกับกลุ่มองค์กรพลังมวลชนทั้งภาครัฐ และเอกชน

6. ช่วงปฏิบัติการ การปฏิบัติตามแผนงานจะอยู่ในช่วงที่ 2 ของการทำงาน ในช่วงเวลาของการดำเนินงานวิจัย กิจกรรมอาจจะไม่ได้สอดคล้องกับระยะเวลาที่ตั้งไว้นัก ทั้งนี้ทีมวิจัยได้ใช้ระยะเวลานานในการปรับแผนกิจกรรม ให้มีความชัดเจนมากขึ้น และเหมาะสมกับสถานการณ์ในชุมชน ในบางกิจกรรมต้องดำเนินการไปก่อนที่จะรอบประมาณในช่วงที่ 2 อาทิเช่น กิจกรรมการศึกษาดูงาน ซึ่งเป็นช่วงจังหวะที่ทางชุมชนพักจากการทำนา และมีเวลาว่างที่ส่วนใหญ่ตรงกันกองปรกับเจ้าของสถานที่ดูงานมีความพร้อมที่จะเตรียมต้อนรับ และถ่ายทอดความรู้ ทีมวิจัยจึงดำเนินการไปก่อน

ในช่วงปลายของการดำเนินงานวิจัยในช่วงที่ 1 เป็นงานหนักสำหรับทีมวิจัย ในเรื่องของการเขียนรายงานในแนวการอธิบายที่เชื่อมโยงให้เห็นความสำคัญของวิถีชีวิตที่พึ่งพาป่าพนักใหญ่ความเชื่อต่าง ๆ ที่ชุมชนใช้ในการอนุรักษ์จัดการป่าพนักใหญ่ ประเด็นต่าง ๆ เหล่านี้ทีมวิจัยมิได้มีความชำนาญเท่าใดนัก จึงต้องจัดปรับเนื้อหาข้อมูลอยู่หลายครั้ง จึงสามารถเขียนรายงานความก้าวหน้าฉบับที่ 1 สำเร็จ จึงทำให้ต้องขอขยายเวลาในการทำงานในช่วงที่ 2 ต่อไป

ในช่วงของการปฏิบัติการ เห็นชัดว่าทีมวิจัยมีกลุ่มเป้าหมายที่ชัดเจน สามารถเชื่อมงานต่อไปได้ ดังนี้

- 1) กลุ่มแกนนำชุมชน
- 2) กลุ่ม อบต./คณะกรรมการหมู่บ้าน
- 3) กลุ่มผู้ใช้ประโยชน์จากป่า และกลุ่มผู้มีพื้นที่ติดแนวเขตป่า
- 4) พระสงฆ์วัดป่าโนนบก วัดป่าร่องหินลาด และกลุ่มชุมชนผู้ศรัทธา
- 5) กลุ่มครูในโรงเรียนทั้ง 3 โรงเรียน ในเขตพื้นที่เป้าหมายและโรงเรียนบ้านหนองคาไถ่ อีก 1 โรงเรียนซึ่งเป็นหมู่บ้านใกล้พื้นที่เป้าหมาย
- 6) กลุ่มผู้เฒ่าผู้แก่ ผู้ถ่ายทอดความเชื่อทางสังคมและวัฒนธรรม ซึ่งล้วนเป็นแกนนำและสมาชิกร่วมต่อสู้ด้านการผลักดันป่าชุมชน ต่อสู้โครงการจัดสรรที่ดินทำกิน ทีมวิจัยจึงได้นำประเด็นนี้มาใช้ในการประสานกลุ่มต่าง ๆ ผ่านพี่น้องที่เคยร่วมต่อสู้กันมาในการทำงาน ทำให้ง่ายขึ้นในการทำงานช่วงที่ 2

7. สรุปผลการดำเนินงาน ในช่วงนี้เป็นช่วงท้ายขอการดำเนินงานวิจัย โดยเน้นสรุปการทำงานของกิจกรรมตามแผนงานที่ 2 ว่ามีความสอดคล้องเหมาะสมเพียงใด ในการนำไปปรับใช้ในงานอนุรักษ์และจัดการป่าพวงใหญ่โดยชุมชนต่อไป ในช่วงนี้รวมถึงการสรุปข้อมูลในภาพรวมที่ได้จากงานวิจัยตั้งแต่เริ่มจนจบโครงการ เพื่อเป็นบทเรียนการทำงาน นำไปปรับใช้และนำเสนอให้ชุมชนในพื้นที่เป้าหมายได้ทราบและเข้าใจต่อไปว่า ทีมวิจัยได้ทำอะไร ผลการดำเนินงานวิจัยสำเร็จหรือมีปัญหาอย่างไร ข้อค้นพบดังกล่าวนำไปปรับใช้และเคลื่อนงานต่อไปอย่างไร

วิธีการค้นพบข้อมูล (วิธีวิทยา)

งานวิจัยชิ้นนี้เน้นกระบวนการทำงานกับชุมชน เป็นกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชน ซึ่งทีมวิจัยได้เข้าใจคำว่า “ทุกข้อหยังที่ชุมเฮาเฮ็ด เฮาซิดองแก้มัน” เป็นคำพูดที่พ่อหนูจันทร์ ภักดียา ซึ่งเป็นทีมวิจัยได้อธิบายว่า “สิ่งที่ทำแล้วมันทำให้ทุกข์ (ปัญหา) ผู้ที่ทำจะต้องแก้ไขเอง คนอื่นจะมาแก้ไขให้ไม่ได้” ทุกข์ของทีมวิจัยคือการตระหนักว่าป่าพวงใหญ่กำลังเสื่อมโทรมลง พวกเขาจึงชวนชุมชนเข้ามาค้นหาเหตุแห่งทุกข์ เพื่อให้เข้าใจและนำไปสู่วิธีการแก้ไขให้พ้นทุกข์ วิธีการหาเหตุแห่งทุกข์ของงานวิจัยชิ้นนี้สามารถแบ่งออกได้ดังนี้

1. วิธีการสัมภาษณ์ การค้นหาข้อมูลของทีมวิจัยใช้วิธีการสัมภาษณ์เป็นหลัก โดยภาษาชาวบ้านใช้คำว่า “ส่อ” หมายถึงกระบวนการสร้างบรรยากาศที่จะคุยในเรื่องใดเรื่องหนึ่งให้ชัดเจนเจาะลึก โดยที่ผู้ส่อ และผู้ถูกส่อ จะไม่รู้ลึกเบื้องใดในประเด็นที่พูดคุย ทั้งสองฝ่ายเป็นผู้ที่ได้รับผลกระทบจากประเด็นเนื้อหาที่คุยกัน หรือเป็นผู้ที่อยู่ในสถานการณ์นั้น การส่อกันจะมีอยู่ 2 ลักษณะที่ทีมวิจัยใช้ในการเก็บข้อมูล

1.1 การเฝ้าส่อกันแบบเจาะลึก หรือสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (Indebt Interview) จะเน้นเจาะเรื่องใดเรื่องหนึ่ง โดยเฉพาะกับคนที่กระทำหรือถูกกระทำ การสัมภาษณ์ประเด็นความเชื่อข้อห้ามต่าง ๆ จากคนเฒ่า คนแก่ การสัมภาษณ์พระในวัดป่า ถึงกระบวนการปลูกจิตสำนึกชาวบ้าน มิให้ตัด

ต้นไม้ เป็นต้น กระบวนการสัมภาษณ์นี้ผู้ให้ข้อมูลจะรู้สึกดีกับประเด็นการพูดคุย เพราะได้เห็นคุณค่าของการกระทำต่าง ๆ ของตน อาทิเช่น การเล่าเรื่องความหลังของคนเฒ่า คนแก่ เกี่ยวกับความเชื่อเรื่องผีปอบ ผีป่าช้า คนเฒ่า คนแก่จะรู้สึกดีว่ามีลูกหลานให้ความสำคัญกับสิ่งดี ๆ ในอดีต

1.2 การเฝ้าสังเกตในวงกลุ่มน้อย หรือการสัมภาษณ์แบบ Focus Group เป็นการสร้างบรรยากาศคุยกันในกลุ่มวงสนทนาย่อย ที่มีประเด็นชัดเจนในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง และต้องการความคิดเห็นเชิงเปรียบเทียบ หรือต้องการข้อมูลประเด็นเดียวกัน แต่ต่างพื้นที่ ต่างกลุ่ม ก็ได้ การสัมภาษณ์ด้วยวิธีนี้ทีมวิจัยใช้ในรูปแบบของการจัดเวทีประชุม เชิญผู้ที่เกี่ยวข้องกลุ่มต่าง ๆ เข้ามาร่วมแลกเปลี่ยนข้อมูลกัน เช่นการแลกเปลี่ยนข้อมูลกันของกลุ่มผู้ที่มีทัศนคติกับแนวเขตป่าพำนักใหญ่ เป็นต้น เสน่ห์ของการสัมภาษณ์แบบเฝ้าสังเกตเป็นกลุ่มแนวนี้ อยู่ที่การสร้างบรรยากาศในการพูดคุยให้เป็นกันเอง เกิดความเครียดน้อยที่สุด ซึ่งโดยส่วนมากทีมวิจัยใช้วิธีนัดหมายกลุ่มเป้าหมายตอนเย็น จากนั้นพากันจัดกลุ่มนั่งคุยหน้าบ้านของกลุ่มเป้าหมายแบบเป็นกันเอง และอาจมีอาหารนั่งกินร่วมกันจนจบการพูดคุย ซึ่งทีมวิจัยได้เน้นในบทบาทของทีมวิจัยแต่ละท่านอย่างชัดเจน ว่าต้องมีผู้คุมประเด็นเนื้อหา ผู้จดบันทึก และช่วยกันสร้างบรรยากาศมิให้ตึงเครียด

2. การสำรวจ ทีมวิจัยได้ใช้วิธีการเดินสำรวจสภาพป่าร่วมกับชุมชน เพื่อเก็บข้อมูลเชิงประจักษ์ หมายถึงทรัพยากรต่าง ๆ ในป่าพำนักใหญ่ ทั้งต้นไม้ สัตว์ป่า พืชกินได้ต่าง ๆ อาณาเขตที่ชัดเจน ซึ่งทำให้เห็นการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นกับป่าพำนักใหญ่ สิ่งที่เห็นชัดเจนคือต้นไม้มลดจำนวนลงมาก บริเวณที่ราบลุ่มเป็นคอน เพิ่มจำนวนพื้นที่มากขึ้น เพราะการกำหนดแนวเขตป่าที่ไม่ชัดเจนทำให้ชาวบ้านที่อยู่ติดกับเขตป่า ขยายพื้นที่การเกษตรเข้ามามากขึ้น ลักษณะของเส้นทางในห้วยสายหนึ่งเริ่มเปลี่ยนทิศทาง บางแห่งน้ำไม่ได้ไหลไปถึง ก็เกิดแห้งขอดกลายเป็นที่ลุ่มเลี้ยงวัวควาย ต่อไป

3. การสืบค้นข้อมูลจากข้อมูลมือสอง เป็นการนำข้อมูลจากที่มีอยู่แล้ว ที่เป็นข้อมูลปัจจุบันและอดีตนำมาประกอบ อาทิเช่น นำชุดข้อมูลจาก กชช.2ค. มาประกอบ เพื่อให้เห็นจำนวนประชากร พื้นที่การเกษตร ระดับการศึกษา เป็นต้น นอกจากนี้จะมีข้อมูลประวัติของหมู่บ้านและป่าพำนักใหญ่ที่เคยบันทึกไว้มาประกอบการสัมภาษณ์ในเรื่องดังกล่าวด้วย

4. แบบสอบถาม ทีมวิจัยได้ใช้แบบสอบถามประกอบในการจัดเก็บข้อมูลเกี่ยวกับข้อมูลเชิงปริมาณ และแบบสอบถามเป็นเครื่องมือช่วยในการสัมภาษณ์มิให้หลุดประเด็น กล่าวคือ ในบางเวทีการประชุม ถ้าการเก็บข้อมูลในประเด็นใดยังไม่ชัดเจน ทีมวิจัยจะจัดทำแบบสอบถามในประเด็นนั้นกลับไปให้ผู้เข้าร่วมประชุมช่วยกรอกเพิ่มเติมอีกครั้งหนึ่ง แบบสอบถามถูกนำมาใช้ประกอบเพื่อต้องการให้ชุมชนได้แสดงความคิดเห็นที่ไม่สามารถบอกเล่า หรืออธิบายในเวทีการพูดคุยกันได้ ซึ่งบางประเด็นเป็นข้อมูลที่ล่อแหลมไม่สามารถบอกได้ อาทิเช่น การใช้ประโยชน์จากป่า ทั้งการ โคนไม้ใหญ่ ลำสัตว์ และเก็บหาของป่า เป็นต้น

5. การจัดเวทีประชุมและสัมมนา วิธีกรณีนี้อาจเป็นวิธีการที่ทีมวิจัยนัดและใช้บ่อยที่สุด เพราะประสิทธิภาพการทำงานกับชุมชน จากอดีตถึงปัจจุบันเน้นการจัดโต๊ะประชุม เพื่อพูดคุยหรือถกประเด็นกัน มีข้อมูลเนื้อหาและข้อสรุปการประชุมที่ชัดเจน ซึ่งทีมวิจัยเองพยายามปรับเปลี่ยนบรรยากาศการประชุมมิให้ตึงเครียด และเป็นทางการมากนัก พยายามกระตุ้นให้ทุกคนได้แลกเปลี่ยนข้อมูล แสดงความคิดเห็น และทีมวิจัยไม่ได้ชี้นำหรือตัดสินใจแทนที่ประชุม

วิธีการหนึ่งที่ต้องกล่าวถึงคือ “การชอมเบิง” หรือการเฝ้าสังเกตสถานการณ์ต่าง ๆ เป็นช่วงๆ ทีมวิจัยได้สังเกตเหตุการณ์สภาพป่าช้า และบริเวณวัดป่าร่องหินลาดมีความอุดมสมบูรณ์ ผิดกับสภาพพื้นที่ป่าใกล้เคียง ทีมวิจัยจึงพากันไปชอมเบิง โดยตั้งข้อสงสัยว่าทำไมถึงเป็นเช่นนั้น ด้วยวิธีการไปวัดและเข้าร่วมกับกิจกรรมต่าง ๆ ในวัด จนได้ข้อมูลที่ชัดเจนว่ากระบวนการส่งสอนพระภิกษุของพระที่วัดป่าร่องหินลาดนั้น ได้ผนวกเอาเรื่องการอนุรักษ์ป่าไม้เข้าไว้ด้วย และชาวบ้านยึดถือหลักคำสอนนั้นมาปฏิบัติต่อไป

ด้วยเหตุผลเพียงอย่างเดียวว่า พระมีวิธีการอย่างไรถึงทำให้คนไม่เข้าไปตัดไม้ในวัด และช่วยกันดูแลรักษาป่าในบริเวณวัดได้ กระบวนการชอมเบิงของทีมวิจัยคือ การพาตัวเองเข้าไปอยู่ในสถานการณ์นั้นด้วย เมื่อมาสรุปข้อมูลกันเห็นว่าเป็นสิ่งที่ดี จึงเริ่มเข้าไปคุยกับพระท่านในประเด็นดังกล่าว

สรุปกิจกรรมที่ได้ดำเนินการในงานวิจัย

ทีมวิจัยได้ดำเนินกิจกรรมโดยแบ่งออกเป็น 2 ช่วงดังนี้

สรุปกิจกรรมในช่วงที่ 1

1.ศึกษาข้อมูลพื้นฐาน

- เป้าหมายการดำเนินงาน

ให้ได้มาซึ่งข้อมูลชุมชน 3 หมู่บ้าน และข้อมูลพื้นที่ป่าพนักใหญ่ เพื่อเป็นข้อมูลในการศึกษาวิจัย และฐานข้อมูลชุมชน

- ขอบเขตการศึกษา

- พื้นที่ป่าพนักใหญ่ จำนวน 6 แปลง เนื้อที่ 1,453 ไร่
- บ้านห้วยสาขหนัง
- บ้านโนนทองกลาง
- บ้านป่า

- กลุ่มเป้าหมาย
 - กลุ่มคณะกรรมการหมู่บ้าน บ้านละ 3 คน รวม 9 คน
 - กลุ่มผู้เฒ่า – ผู้แก่ บ้านละ 5 คน รวม 15 คน
- กระบวนการศึกษา
 - ทีมวิจัยร่วมกันศึกษาเอกสารมือสองจากโครงการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน และจาก จปฐ.
 - ทีมวิจัยร่วมกันประเมินข้อมูล และวางกรอบการเก็บข้อมูลเพิ่มเติม
 - ทีมวิจัยติดตามเก็บข้อมูลจากกลุ่มผู้เฒ่า ผู้แก่ และคณะกรรมการหมู่บ้าน บ้านละ 5 คน โดยการเก็บข้อมูลเป็นรายบุคคล ในเวลาเย็น ดำเนินการช่วงเดือนสิงหาคม
 - จัดเวทีระดมข้อมูลเพิ่มเติมในระดับชุมชน บ้านโนนทองกลาง 1 ครั้ง บ้านห้วยสายหนึ่ง 1 ครั้ง บ้านป่า 1 ครั้ง ได้ดำเนินการในเดือนสิงหาคม – กันยายน 2545 โดยมีผู้เข้าร่วมบ้านละ 10 คน เป็นผู้ชาย ซึ่งเป็นคณะกรรมการหมู่บ้าน
- เนื้อหา
 - ลักษณะทางกายภาพของชุมชนเป้าหมาย 3 หมู่บ้าน และลักษณะทางกายภาพของพื้นที่ป่าผืนใหญ่
 - ประวัติของชุมชนพื้นที่เป้าหมาย
 - สภาพทางเศรษฐกิจและสังคม
 - วิถีชีวิตและความเป็นอยู่ของชุมชน
 - ขนาดและปริมาณของพื้นที่ป่า
- วิธีการที่ใช้คือ
 - ศึกษาเอกสารมือสอง ของโครงการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืนภาคอีสาน
 - จัดเวทีระดมข้อมูลในชุมชน 3 หมู่บ้าน 3 ครั้ง
 - ติดตามสถานการณ์แบบเจาะลึกรายบุคคล บ้านละ 5 คน

2. การเปลี่ยนแปลงของพื้นที่ป่า

- เป้าหมายการดำเนินงาน

ทีมวิจัยและชุมชนได้รู้ถึงการเปลี่ยนแปลงของพื้นที่ป่า สาเหตุที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง และผลกระทบหรือสภาพปัญหาในปัจจุบัน
- ขอบเขตการศึกษา
 - พื้นที่ป่าผืนใหญ่ 3 หมู่บ้าน จำนวน 6 แปลง
 - ป่าผืนใหญ่บ้านห้วยสายหนึ่ง 167 ไร่
 - ป่าผืนใหญ่บ้านโนนทองกลาง 303 ไร่

- ป่าร้องหินลาดบ้านโนนทองหลาง 185 ไร่
- ป่าพนักใหญ่บ้านป่าน 372 ไร่
- ป่าโนนบกบ้านป่าน 383 ไร่
- ป่าช้าบ้านป่าน 43 ไร่
- กลุ่มเป้าหมาย
 - กลุ่มผู้ที่มีที่ดินติดกับพื้นที่ป่า ทั้ง 3 หมู่บ้าน 21 คน
 - กลุ่มผู้นำชุมชน ผู้ใหญ่บ้าน อบต. คณะกรรมการหมู่บ้าน บ้านละ 3 คน รวม 9 คน
 - กลุ่มผู้ใช้ประโยชน์จากป่า
 - กลุ่มผู้หญิง บ้านละ 5 คน รวม 3 บ้าน 15 คน
 - กลุ่มผู้ชาย บ้านละ 5 คน รวม 3 บ้าน 15 คน
- เนื้อหา
 - สภาพของพื้นที่ป่าในอดีต กับปัจจุบัน
 - องค์ประกอบภายในป่า ความอุดมสมบูรณ์ ในอดีต ปัจจุบัน
 - วิถีชีวิต และการใช้ประโยชน์การป่าของชุมชน
 - เหตุการณ์ หรือสาเหตุที่ทำให้พื้นที่ป่าเกิดการเปลี่ยนแปลง
 - ผลกระทบหรือปัญหาที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน
- วิธีการศึกษา
 - จัดเวทีสัมมนาในแต่ละหมู่บ้าน บ้านละ 1 ครั้ง รวม 3 ครั้ง บ้านโนนทองหลาง ดำเนินการที่วัดป่าบ้านโนนทองหลาง บ้านห้วยสาขหนึ่งดำเนินการที่ศาลากลางบ้าน บ้านป่านดำเนินการที่ศาลากลางบ้าน โดยมีผู้เข้าร่วม คือกลุ่มผู้ใช้ประโยชน์จากป่าทั้งชายและหญิง กลุ่มผู้นำชุมชน อบต. คณะกรรมการหมู่บ้าน และผู้ที่มีที่ดินติดกับพื้นที่ป่า ดำเนินการในช่วงเดือนพฤศจิกายน 2545
 - ตั้งประเด็นตามเนื้อหา และแบ่งกลุ่มย่อยตามเนื้อหาที่สัมพันธ์กับกลุ่มคนเป้าหมาย เป็น 4 กลุ่ม
 - กลุ่มย่อยนำเสนอกลุ่มใหญ่ ทีมวิจัยรวบรวมข้อมูล
 - สัมภาษณ์เจาะลึกรายบุคคลต่อเนื่องจากเวทีสัมมนา เนื่องจากข้อมูลไม่เพียงพอในเรื่องปัญหาการบุกรุกของชาวบ้านที่มีที่ดินทำกินติดกับผืนป่า

3. ศึกษาวัฒนธรรมความเชื่อของชุมชนต่อการจัดการป่า

- เป้าหมายการดำเนินงาน
 - ได้รู้ถึงวัฒนธรรมความเชื่อในอดีตที่มีผลต่อการจัดการ และสาเหตุการเปลี่ยนแปลงของวัฒนธรรมความเชื่อ

- ขอบเขตการศึกษา

- บ้านห้วยสายหนึ่ง หมู่ 6 ตำบลสีชมพู อำเภอสีชมพู จังหวัดขอนแก่น
- บ้านโนนทองกลาง หมู่ 7 ตำบลสีชมพู อำเภอสีชมพู จังหวัดขอนแก่น
- บ้านป่าโน หมู่ 8 ตำบลสีชมพู อำเภอสีชมพู จังหวัดขอนแก่น

- กลุ่มเป้าหมาย

- กลุ่มผู้เฒ่า – ผู้แก่ บ้านละ 10 คน รวม 3 หมู่บ้าน 30 คน
- กลุ่มวัยกลางคนอายุระหว่าง 30 – 50 ปี บ้านละ 10 คน รวม 3 หมู่บ้าน 30 คน

- เนื้อหา

- องค์ความรู้ ภูมิปัญญา ความเชื่อในการจัดการป่าในอดีต
- เหตุปัจจัยที่ทำให้ ความเชื่อในการจัดการป่าเปลี่ยนแปลงไป
- ผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงของวัฒนธรรมความเชื่อ
- รูปแบบวัฒนธรรมความเชื่อที่เหลืออยู่ในการจัดการป่าปัจจุบัน

- วิธีการศึกษา

- ทีมวิจัยได้สัมภาษณ์ข้อมูลรายบุคคล กับกลุ่มผู้เฒ่า ผู้แก่ เรื่องวัฒนธรรมความเชื่อในอดีต ทั้ง 3 หมู่บ้าน บ้านโนนทองกลาง 10 คน บ้านห้วยสายหนึ่ง 10 คน บ้านป่าโน 10 คน รวม 30 คน ดำเนินการในช่วงเดือนธันวาคม 2545
- จัดเวที วิเคราะห์เหตุปัจจัย และผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลง และรูปแบบวัฒนธรรมที่เหลืออยู่กับกลุ่มวัยกลางคน จัดรวม 3 หมู่บ้าน 1 ครั้ง 30 คน ดำเนินการที่ศาลาวัดป่าบ้านป่าโนในเดือนกุมภาพันธ์ 2546 โดยทีมวิจัยได้นำเสนอข้อมูลจากการสัมภาษณ์ กลุ่มผู้เฒ่า ผู้แก่ ในเรื่องวัฒนธรรมความเชื่อในเวทีที่ประชุม แล้วให้ผู้เข้าร่วมได้แลกเปลี่ยน
- วิเคราะห์ได้ตั้งประเด็นผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงของวัฒนธรรมความเชื่อต่อการจัดการป่า กลุ่มผู้เข้าร่วมได้เสนอความคิดเหตุปัจจัยที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง และระดมความคิดในที่ประชุมเกี่ยวกับรูปแบบวัฒนธรรมที่เหลืออยู่

4. การวิเคราะห์ข้อมูลร่วมกับชุมชน

- เป้าหมายการดำเนินงาน

สร้างกระบวนการมีส่วนร่วมในการรับรู้ข้อมูล นำมาชี้ให้เห็นสภาพปัญหา และเหตุปัจจัยร่วมกัน เพื่อกำหนดแนวทางในการดำเนินการแก้ไขปัญหของชุมชน

- ขอบเขตการศึกษา

- บ้านห้วยสายหนึ่ง หมู่ 6 ตำบลสีชมพู อำเภอสีชมพู จังหวัดขอนแก่น
- บ้านโนนทองกลาง หมู่ 7 ตำบลสีชมพู อำเภอสีชมพู จังหวัดขอนแก่น
- บ้านป่าโน หมู่ 8 ตำบลสีชมพู อำเภอสีชมพู จังหวัดขอนแก่น

- กลุ่มเป้าหมาย
 - กลุ่มผู้นำชุมชน ผู้ใหญ่บ้าน อบต. คณะกรรมการหมู่บ้าน 9 คน
 - ชาวบ้านในพื้นที่ 3 หมู่บ้าน บ้านละ 6 คน รวม 18 คน
 - ทีมวิจัย 5 คน
- เนื้อหา
 - ปัญหาในพื้นที่ป่าพม่าใหญ่ สาเหตุที่ทำให้เกิดปัญหา และแนวทางในการแก้ไขปัญหา
 - การเปลี่ยนแปลงในพื้นที่ป่า และวัฒนธรรมความเชื่อที่มีผลกระทบต่อการจัดการป่า และเหตุปัจจัยที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง
 - รูปแบบ วิธีการฟื้นฟูวัฒนธรรมความเชื่อเพื่อการจัดการป่าชุมชน
- วิธีการศึกษา
 - ทีมวิจัย ชาวบ้านนำเสนอข้อมูลพื้นฐานชุมชน ข้อมูลการใช้ทรัพยากรจากป่า ข้อมูลการเปลี่ยนแปลงของพื้นที่ป่า ข้อมูลวัฒนธรรมความเชื่อในการจัดการป่า ต่อที่ประชุม จัดร่วม 3 หมู่บ้าน 1 ครั้ง ได้ดำเนินการในเดือนมีนาคม 2546 ที่สำนักงานองค์กรชาวนาป่าดงลาน โดยมีผู้เข้าร่วม เป็นกลุ่มผู้นำชุมชน ผู้ใหญ่บ้าน อบต. คณะกรรมการหมู่บ้าน และชาวบ้านบ้านโนนทองกลาง บ้านห้วยสายหนึ่ง บ้านป่าน จำนวน 32 คน
 - ระดมประเด็นเพิ่มจากที่ประชุม
 - แบ่งกลุ่มย่อยวิเคราะห์ข้อมูลตามประเด็น ตามหมู่บ้าน 3 กลุ่ม
 - กลุ่มย่อยนำเสนอกลุ่มใหญ่ ร่วมซักถามแลกเปลี่ยน
 - ประมวลสรุป

5. จัดทำแผนงาน

- เป้าหมายการดำเนินงาน

นำข้อมูลที่ได้จากการศึกษาวิเคราะห์มาจัดทำแผนเพื่อปฏิบัติการแก้ไขปัญหามูลนิธิ
- ขอบเขตการศึกษา
 - บ้านห้วยสายหนึ่ง หมู่ 6 ตำบลสีชมพู อำเภอสีชมพู จังหวัดขอนแก่น
 - บ้านโนนทองกลาง หมู่ 7 ตำบลสีชมพู อำเภอสีชมพู จังหวัดขอนแก่น
 - บ้านป่าน หมู่ 8 ตำบลสีชมพู อำเภอสีชมพู จังหวัดขอนแก่น
- กลุ่มเป้าหมาย
 - บ้านห้วยสายหนึ่ง 5 คน ผู้ใหญ่บ้าน 1 คน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน 2 คน อบต. 2 คน
 - บ้านโนนทองกลาง 5 คน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน 1 คน อบต. 2 คน ตัวแทนชาวบ้าน 3 คน

- บ้านป่า น อบต. 1 คน ประชาคมหมู่บ้าน 1 คน คณะกรรมการหมู่บ้าน 3 คน
- ทีมวิจัย 5 คน
- เนื้อหา
 - วิธีการจัดทำแผน และองค์ประกอบภายในแผนงาน
 - กำหนดแนวทาง และกิจกรรมตามแนวทางเพื่อบรรลุเป้าหมาย
- วิธีการศึกษา
 - จัดประชุมชาวบ้านกลุ่มเป้าหมายร่วม 3 หมู่บ้าน 1 ครั้ง บ้านโนนทองหลาง บ้านห้วยสายหนึ่ง บ้านป่า น ดำเนินการในเดือนเมษายน 2546 ที่สำนักงานองค์กรชาวบ้านป่าดงลาน โดยมีผู้เข้าร่วม ผู้ใหญ่บ้าน อบต. คณะกรรมการหมู่บ้าน และทีมวิจัย รวม 20 คน
 - ผู้เข้าร่วมกำหนดแนวทาง และคัดเลือกแนวทางที่เหมาะสม
 - ร่วมจัดทำแผน เสนอกิจกรรม โดยใช้ตารางจัดทำแผน
 - ตรวจสอบแผนงานโดยผู้เข้าร่วม ด้วยวิธีการทบทวน วิเคราะห์กับปัญหาว่าดำเนินกิจกรรมแล้วสามารถแก้ไขปัญหาคือ

สรุปกิจกรรมในช่วงที่ 2

เนื้องานในช่วงที่ 2 คือการปฏิบัติการตามแผนงานที่ได้จากการวิเคราะห์ข้อมูลในช่วงที่ 1 แบ่งออกเป็น 2 แผนงานดังนี้

1. แผนการพัฒนากลไกและความร่วมมือ

1.1 ตั้งคณะกรรมการและกำหนดบทบาทหน้าที่ แผนการดำเนินงาน (12 ก.พ. 47)

- วัตถุประสงค์
 - เพื่อสร้างกลไกในการดำเนินงานให้เป็นไปตามแผน
 - เพื่อประสานความร่วมมือกับชุมชนในการดำเนินกิจกรรม
- กลุ่มเป้าหมาย
 - คณะกรรมการทั้ง 3 หมู่บ้าน
- ขั้นตอนวิธีการ
 - ประชุมชี้แจงความสำคัญของคณะกรรมการ
 - ชุมชนทั้ง 3 หมู่บ้านเลือกตัวแทนบ้านละ 4 คน
 - กำหนดบทบาทหน้าที่ของคณะกรรมการ
 - คณะกรรมการที่ได้รับคัดเลือกเข้ามาแต่งตั้งคณะกรรมการฝ่ายต่าง ๆ

1.2 สร้างกฎระเบียบ (3 มี.ค. 47)

- วัตถุประสงค์
 - เพื่อสร้างข้อตกลงร่วมกันในการใช้ประโยชน์ และการคุ้มครองพื้นที่ป่า
 - เพื่อสร้างกระบวนการเรียนรู้
- กลุ่มเป้าหมาย
 - คณะกรรมการหมู่บ้าน
 - กลุ่มผู้ใช้ประโยชน์ทั้งหญิงและชาย
 - กลุ่มผู้สูงอายุ
- ขั้นตอนวิธีการ
 - ประชุมชาวบ้านกลุ่มเป้าหมายทั้ง 3 หมู่บ้านเพื่อร่างระเบียบการจัดการป่า
 - นำเสนอระเบียบการจัดการป่ากับชุมชน และประกาศใช้
 - สรุปผลการดำเนินงาน

1.3 ประชาสัมพันธ์

- วัตถุประสงค์
 - เพื่อสื่อสารการจัดการป่าชุมชน และสังคมในท้องถิ่นให้เข้าใจในการดำเนินงานป่าพนักใหญ่
- กลุ่มเป้าหมาย
 - เสียตามสาย 3 หมู่บ้าน
 - เวทีประชุม อบต. ตีชมพู่ 11 หมู่บ้านและผู้ใหญ่บ้าน
- ขั้นตอนวิธีการ
 - ประสานงานกับผู้ใหญ่บ้าน อบต. ที่เกี่ยวข้อง
 - ทำแผนประชาสัมพันธ์
 - ดำเนินการ
 - สรุปประเมินผลการดำเนินงาน

1.4 ดำรงแนวเขตปักป้าย (20 ธ.ค. 47)

- วัตถุประสงค์
 - เพื่อกำหนดแนวเขตที่ชัดเจน และบอกกฎระเบียบข้อห้าม
 - เพื่อสร้างสำนึกและความเกรงกลัว
- กลุ่มเป้าหมาย
 - คณะกรรมการหมู่บ้าน
 - ชาวบ้านกลุ่มเป้าหมาย
 - อบต.

- ขั้นตอนวิธีการ

- ประสานงานกับผู้ที่เกี่ยวข้อง 3 หมู่บ้าน
- จัดทำป้าย
- เดินสำรวจและปักป้ายแนวเขต

1.5 การประชุมติดตามผล/ประสานการดำเนินงาน

- วัตถุประสงค์

- เพื่อติดตามผลการดำเนินงาน
- เพื่อตรวจสอบกระบวนการดำเนินงาน

- กลุ่มเป้าหมาย

- คณะกรรมการป่าชุมชนโคกพนังใหญ่
- อบต. สีชมพู

- ขั้นตอนวิธีการ

- กำหนดวิธีการติดตามประเมินผล
- ประชุมกลุ่มเป้าหมาย
- ดำเนินการสรุปผลและข้อเสนอแนะ

2. แผนสร้างกระบวนการเรียนรู้ และสร้างจิตสำนึก

2.1 สำรวจประเมินทรัพยากร

- วัตถุประสงค์

- เพื่อสำรวจทรัพยากรในชุมชน
- เพื่อนำข้อมูลมาวางแผนการจัดการอย่างเหมาะสม
- เพื่อสร้างกระบวนการเรียนรู้ และปลูกจิตสำนึกของคนในชุมชน

- กลุ่มเป้าหมาย

- ชาวบ้านกลุ่มเป้าหมายทั้งชายและหญิง

- ขั้นตอนวิธีการ

- ประชุมชาวบ้าน 3 หมู่บ้าน
- จัดเตรียมวัสดุ อุปกรณ์
- ดำเนินการสำรวจและสรุปผล
- วางแผนทำงานต่อ

2.2 ศึกษาดูงาน (28 ก.พ. 47)

- วัตถุประสงค์

- เพื่อเรียนรู้การจัดการป่าชุมชนจากพื้นที่ป่าอื่น ๆ

- เพื่อนำองค์ความรู้มาปรับใช้ในพื้นที่

● กลุ่มเป้าหมาย

- ชาวบ้านกลุ่มเป้าหมายทั้งหญิง ชาย

● ขั้นตอนวิธีการ

- ประชุมชาวบ้าน

- ประสานงานพื้นที่ดูงาน

- ประสานชาวบ้าน

- ดำเนินการ

- สรุปผล

2.3 พิธีกรรมตามความเชื่อ (11 ม.ค. 48)

● วัตถุประสงค์

- เพื่อฟื้นฟูความเชื่อในการจัดการป่า

- เพื่อสร้างกระบวนการมีส่วนร่วม

● กลุ่มเป้าหมาย

- พระวัดป่าบ้านปาน

- ทายกทายิกาวัด

● ขั้นตอนวิธีการ

- ประชุมกลุ่มเป้าหมาย กำหนดกิจกรรม

- ดำเนินงาน

- ประชุมสรุปผล

- ปรับแผนงานเพื่อดำเนินงานต่อ

3. แผนสรุปประเมินผลการดำเนินการวิจัย

3.1 สรุปประเมินผลการดำเนินการวิจัย (7 เม.ย. 48)

● วัตถุประสงค์

- เพื่อสรุปประเมินผลภาพรวมการดำเนินงานตลอดโครงการ

- เพื่อสรุปบทเรียนในการวิจัย

● กลุ่มเป้าหมาย

- ชาวบ้านกลุ่มเป้าหมายในพื้นที่

- คณะกรรมการป่า

- ชาวบ้านกลุ่มเป้าหมาย 3 หมู่บ้าน

- ทีมวิจัย

● ขั้นตอนวิธีการ

- จัดประชุมกลุ่มย่อยในหมู่บ้านเป้าหมาย บ้านละ 1 ครั้ง
- จัดเวทีสรุปบทเรียนร่วมกัน 3 หมู่บ้าน 1 ครั้ง

บทที่ 4

ผลการศึกษา

สภาพทั่วไปของชุมชนรอบป่าพื้งใหญ่

ชุมชนเป้าหมาย 3 หมู่บ้านคือบ้านห้วยสาขหน้างหมู่ที่ 6 บ้านโนนทองกลางหมู่ที่ 7 และบ้านป่าน หมู่ที่ 8 ซึ่งอยู่ในตำบลสิชมพู่ อำเภอสิชมพู่ จังหวัดขอนแก่น ซึ่งตั้งอยู่ทางทิศเหนือสุดของอำเภอสิชมพู่ โดยมีลำน้ำพองกั้นระหว่างอำเภอศรีบุญเรือง จังหวัดหนองบัวลำภู กับอำเภอสิชมพู่จังหวัดขอนแก่น ชุมชนทั้ง 3 หมู่บ้านมีพื้นที่ป่าพื้งใหญ่อยู่ตรงกลางโดยบ้านห้วยสาขหน้างอยู่ทางทิศตะวันออกของผืนป่า บ้านโนนทองกลางอยู่ทางทิศใต้ของผืนป่าพื้งใหญ่ บ้านป่านอยู่ทางทิศเหนือ ซึ่งมีบทบาทสำคัญในการดูแลป่า และการใช้ประโยชน์อย่างต่อเนื่อง ชุมชนทั้ง 3 หมู่บ้านมีความสัมพันธ์กับป่าโดยตรง จึงเลือก 3 ชุมชนนี้เป็นพื้นที่เป้าหมายในการศึกษา

ชุมชนบ้านห้วยสาขหน้าง

บ้านห้วยสาขหน้าง หมู่ที่ 6 เป็นชุมชนเก่าแก่จำนวนหลังคาเรือน 123 ครอบครัว ที่อยู่ในเขตตำบลสิชมพู่ อำเภอสิชมพู่ จังหวัดขอนแก่น บนเส้นทางจากอำเภอชุมแพ - อุดรธานี ตรงที่หลักกิโลเมตรที่ 38 ทิศเหนือจดลำน้ำพอง ทิศใต้จดโรงเรียนหนองตาไก้ศึกษา ทิศตะวันออกจดลำน้ำพอง ทิศตะวันตกจดแนวเขตป่าพื้งใหญ่

บ้านห้วยสาขหน้างตั้งเมื่อปี พ.ศ. 2472 เริ่มแรกมี 5 ครัวเรือนโดยมีนายเหลื่อม จันทร์สิงห์ ซึ่งย้ายมาจากอำเภอภูเวียง จังหวัดขอนแก่น และเพื่อนสนิทกันที่ย้ายมาจากอำเภอหล่มสัก จังหวัดเพชรบูรณ์ มาตั้งถิ่นฐานอยู่ติดกับริมลำน้ำพอง ทางฝั่งทิศใต้ ต่อมา มีชาวบ้านจากบ้านแก อำเภอศรีบุญเรือง ซึ่งตั้งหมู่บ้านอยู่ริมน้ำพอง ตรงข้ามกับบ้านห้วยสาขหน้าง ได้ย้ายมาสมทบทำให้มีประชาชนเพิ่มมากขึ้นโดยมีนายเหลื่อม จันทร์สิงห์ เป็นผู้ใหญ่บ้านคนแรก จนถึงปัจจุบันมีผู้ใหญ่นบ้าน 6 คน จากคำบอกเล่าของ “นางปี จันทร์สิงห์” อายุ 98 ปี อพยพมาจากอำเภอภูเวียง มาอยู่ที่บ้านห้วยสาขหน้าง ต้องเดินทางด้วยเท้าและใช้วัวเทียมกับเกวียนขนข้าวของเครื่องใช้ สาเหตุที่มาอยู่บริเวณบ้านห้วยสาขหน้างเพราะมีทำเลที่อุดมสมบูรณ์ “ป่ากว้าง ดงหนา” มีสัตว์ป่ามากมาย พืชผักและปลาตามลำน้ำพอง ห้วยสาขหน้าง ก็อุดมสมบูรณ์

สภาพโดยทั่วไปของพื้นที่เป็นที่ราบลุ่มบริเวณริมห้วยสาขหน้างและที่ลุ่มบริเวณน้ำพอง พื้นที่ป่าพื้งใหญ่เป็นป่าผืนเดียวกันกับบ้านโนนทองกลางและบ้านป่าน แบ่งพื้นที่การจัดการโดยใช้ถนนเป็นแนวเขต โดยมีองค์การบริหารส่วนตำบล ที่ดินอำเภอ และส่วนปกครองอำเภอ การเดินสำรวจและแบ่งเขตป่าพื้งใหญ่ส่วนของการปกครองดูแลของบ้านห้วยสาขหน้างมีจำนวน 167 ไร่

¹ นางปี จันทร์สิงห์, อายุ 98 ปี บ้านห้วยสาขหน้าง, สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 28 ตุลาคม 2545.

ลักษณะพืชพรรณเป็นป่าเต็งรัง ไม้ที่สำคัญพบได้ทั่วไปคือ ไม้เต็ง และไม้รัง พื้นที่ดินภายในบริเวณป่าจะเป็นดินลูกรังทั้งขนาดเล็กและขนาดใหญ่

จากการสำรวจรอบพื้นที่บ้านห้วยสาขหน้างพบว่า มีแหล่งน้ำห้วยสาขหน้างไหลลงสู่ลำน้ำพองทางทิศตะวันตกของหมู่บ้าน และเป็นที่กุ่มน้ำพอง ทำให้ดินมีความอุดมสมบูรณ์ เหมาะแก่การเพาะปลูก

การตั้งถิ่นฐานของคนในอดีตเลือกตั้งตามทำเลที่มีทรัพยากรอันอุดมสมบูรณ์ ทั้งในน้ำและผืนป่าเพื่อใช้ในการเก็บหาต่อการค้ารังชีพ วิถีชีวิตก็จะทำนาเก็บข้าวไว้กิน แล้วหาอาหารเอาตามแหล่งน้ำพอง ห้วยสาขหน้าง และป่าพองใหญ่ วิถีชีวิตแบบนี้ชาวบ้านเรียกว่า วิถีชีวิตแบบ “หาอยู่หากิน เอ็ดออยู่ เอ็ดกิน” คือ ชาวบ้านหาอาหารได้จากป่า และทำการปลูกข้าวไว้กิน ปลูกฝ้ายไว้ทอผ้า เมื่อหา หรือเพาะปลูกได้ เหลือกินก็จะแบ่งปันให้ญาติพี่น้อง โดยไม่ได้ซื้อขาย ชาวบ้านโดยส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทำนาและทำสวนผลไม้ สวนผักในฤดูแล้งจะมีการอพยพแรงงานไปทำงานต่างถิ่นหลังฤดูการเก็บเกี่ยว 10 ครอบครัว

ต่อมาปี 2514 - 2528 เกิดการเปลี่ยนแปลงกับผืนป่าในหลายเหตุการณ์ พื้นที่ป่าถูกทำลาย การหาอยู่หากินไม่เพียงพอต่อการยังชีพ ชาวบ้านจึงเริ่มทำการผลิตเพื่อการค้า ระบบการเพาะปลูกเริ่มเปลี่ยนไปจากปลูกพืชเพื่อยังชีพ เป็นการปลูกเพื่อขาย พืชที่ปลูกคือ ปอ มันสำปะหลัง เพื่อที่จะขายหาเงินมาใช้จ่ายในครอบครัว กระแสของการผลิตการหาเงินเข้าสู่ครอบครัวมีมากขึ้นเรื่อย ๆ

จนถึงปัจจุบัน 2546 เศรษฐกิจชาวบ้านห้วยสาขหน้างไม่ได้พึ่งพาจากการเกษตรกรรมเพียงอย่างเดียว หรือพึ่งพาป่าเหมือนในอดีต แต่โดยส่วนใหญ่ยังทำนาเก็บข้าวไว้กินแต่วิถีการผลิตเป็นการใช้เครื่องทุ่นแรง รถไถเดินตามและการจ้างค่าแรงงานรายวันภายในชุมชน มีการปลูกสวนไม้ผล ปลูกผักขาย รายได้ของชุมชนโดยส่วนใหญ่มาจากการรับจ้าง ลูกส่งเงินมาอุดหนุนครอบครัว การอพยพแรงงานทำงานต่างถิ่น เข้าสู่ภาคอุตสาหกรรม และก่อสร้าง ตามกระแสการพัฒนาของประเทศ

สภาพสังคมและวัฒนธรรม

บ้านห้วยสาขหน้างเป็นชุมชนดั้งเดิม กลุ่มคนที่ย้ายเข้ามาในระยะแรกจะย้ายตามสายเครือญาติ จากอำเภอกุเวียง อีกกลุ่มย้ายมาจากอำเภอลำสัก กลุ่มคนที่ขยายเข้ามาในระยะหลังจากอำเภอสรีบุญเรือง ซึ่งอยู่ใกล้คนละฝั่งลำน้ำพอง เนื่องจากสภาพพื้นที่การตั้งชุมชนมีอยู่อย่างจำกัดตามสภาพธรรมชาติ ทำให้ชุมชนบ้านห้วยสาขหน้างไม่ขยายตัวมากนัก กลุ่มคนที่ย้ายมาตั้งถิ่นฐานก็จะนำเอาความเชื่อและการนับถือศาสนาเข้ามาด้วย โดยเฉพาะศาสนาพุทธ ชุมชนบ้านห้วยสาขหน้างนับถือศาสนาพุทธทุกครอบครัว เมื่อถึงวันพระขึ้น 8 ค่ำ 15 ค่ำ และแรม 8 ค่ำ แรม 15 ค่ำ ชาวบ้านจะไม่เอาไม้ฟืนเข้าหมู่บ้าน ไม่ค้าข้าว ไม่ตีข้าว ไม่เผาถ่าน และยังมีความเชื่อตามแนวของศาสนาพราหมณ์ ซึ่งจะเห็นได้ในพิธีกรรมต่าง ๆ เช่น การบายศรีสู่ขวัญ การบวงสรวง

ชุมชนบ้านโนนทองหลาง

บ้านโนนทองหลาง หมู่ที่ 7 ตำบลสีชมพู อำเภอสีชมพู จังหวัดขอนแก่น เป็นชุมชนเก่าแก่ จำนวนหลังคาเรือน 249 ครอบครัวย ประชากรจำนวน 1,140 คน ตั้งอยู่บนที่ราบลอนคลื่นตามแนวตะเข็บของพื้นที่ป่าดงลานด้านทางทิศตะวันออก อาณาเขตทิศเหนือจดป่าพางใหญ่ ทิศใต้จดแนวเขตบ้านโคกป่ากุง - โคกสูง ทิศตะวันออกจดลำห้วยสายหนึ่ง ทิศตะวันตกจดโคกร่องหินลาด ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของป่าพางใหญ่

จากคำบอกเล่าของชาวบ้านโนนทองหลาง เมื่อประมาณปี พ.ศ. 2393 มีพ่อขุนทอง สิงฮัม ได้ย้ายมาจากบ้านป่านซึ่งตั้งอยู่ทางทิศเหนือของบ้านโนนทองหลาง มาตั้งบ้านเรือนอยู่บริเวณร่องงูเหือง เพราะที่ดินมีความอุดมสมบูรณ์ติดกับลำห้วยสายหนึ่งมีแหล่งน้ำใช้สอยและพื้นดินเหมาะแก่การเพาะปลูก ต่อมาเมื่อปี 2479 เกิดโรคฝีดาษระบาดอย่างรุนแรงจึงมีการย้ายมาอยู่บริเวณบ้านโนนทองหลางในปัจจุบัน โดยมีผู้ใหญ่บ้านคนแรกคือ นายขุนทอง สิงฮัม จนถึงปัจจุบันมีผู้ใหญ่บ้าน 12 คน (นายไธ ไม้ทอง 9 พฤศจิกายน 2545)

ปี 2534 มีโครงการจัดสรรที่ดินให้กับราษฎรผู้ยากไร้ (คจก.) เข้าดำเนินการจัดแปลงที่ดินของชาวบ้านโนนทองหลางบางส่วน จำนวน 24 ครอบครัวย เพื่อเป็นที่ดินทำกินรองรับบ้านเช่า ผักหนาม ตำบลนาหนองทุ่ม อำเภอชุมแพ จังหวัดขอนแก่น ทำให้ราษฎรเดือดร้อนไม่ได้ทำการผลิตในปี 2534 - 2535 เพราะปัญหาความขัดแย้งระหว่างชาวบ้านกับข้าราชการกรมป่าไม้ ราษฎรผู้เดือดร้อนจึงรวมกลุ่มกับหมู่บ้านอื่น ๆ คัดค้านโครงการ คจก. จนยกเลิกไปในปี 2535 (ที่มาของข้อมูล นายหนูจันทร์ ภักดียา 29 ตุลาคม 2545)

สภาพป่าโดยทั่วไปของพื้นที่เป็นที่เนินสลับกับที่ลุ่มตามลำห้วย สภาพป่าไม้บริเวณร่องหินลาดและป่าพางใหญ่เป็นป่าเต็งรังกำลังฟื้นตัว ต้นไม้หลักคือ ไม้เต็ง ไม้รัง ไม้แดง พืชพันธุ์ชั้นล่างประกอบด้วยต้นเพ็กขนาดเล็ก ป่าที่เหลืออยู่ก็เป็นป่าผืนเล็ก ๆ ขนาด 185 ไร่ และ 303 ไร่ ซึ่งเป็นที่สาธารณะประโยชน์ของหมู่บ้านประเภทเลี้ยงสัตว์ โดยฝ่ายปกครองอำเภอสีชมพูและอบต.ได้มาสำรวจรังวัดออกเอกสารหนังสือสำคัญสำหรับที่หลวง (นสท.) โดยใช้แนวเขตตามถนนเป็นแนวแบ่งเขต ในที่ติดกับผืนนาของชาวบ้านก็จะใช้แนวเขตป่าเป็นเกณฑ์

สภาพทางสังคมและวัฒนธรรม

บ้านโนนทองหลางเป็นชุมชนที่เก่าแก่ ประชากรที่อยู่ในหมู่บ้านจึงมีความสัมพันธ์ทางเครือญาติที่แน่นแฟ้น ที่มาของผู้นำทางการจะมาจากสายเครือญาติ ส่วนผู้นำทางศาสนาและพิธีกรรมจะได้รับการยอมรับจากผู้ที่เป็นนักบวชเก่า ผู้ที่มีการปฏิบัติอันดีงาม ชุมชนบ้านโนนทองหลางนับถือศาสนาพุทธ 100% และมีการประกอบพิธีกรรมตามความเชื่อของพราหมณ์ในพิธีบายศรีสู่ขวัญในโอกาสต่าง ๆ เช่น แต่งงาน ขึ้นบ้านใหม่

สังคมในอดีตก่อนการเปลี่ยนแปลงทางการผลิตเพื่อเป็นสินค้า ชาวบ้านอยู่ด้วยกันด้วยความเอื้ออาทร มีการหนุนช่วยกันในด้านแรงงานในการผลิตและเก็บเกี่ยวเรียกว่า “ลงแขก” ซึ่งไม่

มีค่าจ้างหรือค่าตอบแทนใด ๆ และเมื่อได้อาหารตามธรรมชาติมาก็จะแบ่งให้ครอบครัว เครือญาติ และเพื่อนบ้านที่อยู่ใกล้เคียงได้กินด้วยโดยไม่ได้อะไร

ปัจจุบันสภาพทางเศรษฐกิจมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิตคือมีการจ้างแรงงานแทน การลงแขกและใช้เครื่องจักรกล ปุ๋ยเคมี ยาฆ่าแมลง ส่งผลถึงวัฒนธรรมก็เกิดการเปลี่ยนแปลงไป ด้วยจากวัฒนธรรมแห่งการพึ่งพา ช่วยเหลือกัน เป็นเรื่องการดิ้นรนแสวงหาผลประโยชน์เพื่อตอบสนองเศรษฐกิจในครอบครัว

การตั้งถิ่นฐานของบ้านโนนทองกลางในอดีต เลือกตั้งตามทำเลที่มีทรัพยากรที่สมบูรณ์ทั้ง ในน้ำ และผืนป่า เพื่อใช้ในการเก็บหาดำรงชีพ วิธีการผลิตไม่มีความซับซ้อน “ปลูกอ้อยยัง ก็กิน อย่างนั้น เอ็ดอ้อยยัง ก็ไอ้อันนั้น” (นายโต โนนทอง) ชาวบ้านในชุมชนสมัยก่อนจะทำการเพาะปลูก เพื่อกิน และประดิษฐ์เครื่องมือเครื่องใช้ อุปกรณ์การเกษตร และการจักสาน ไว้ใช้ในครอบครัว

ต่อมาเมื่อปี พ.ศ.2512-2528 เศรษฐกิจของบ้านโนนทองกลางขึ้นอยู่กับปลูกพืชเชิงเดี่ยว เพื่อการขายเป็นหลัก ปอ มันสำปะหลัง ข้าวโพด ถั่วเหลือง และอ้อย ประกอบกับการทำนาขายข้าว และเก็บไว้กิน พื้นที่ทำการเกษตรของบ้านโนนทองกลาง จำนวน 4,940 ไร่ และมีอาชีพในการเลี้ยง สัตว์ (ควาย) เพื่อใช้แรงงานในการเกษตรและขาย จำนวน 240 ครอบครัว

ปี พ.ศ. 2530-ปัจจุบัน อาชีพของชาวบ้านโนนทองกลางโดยส่วนใหญ่ทำนา และเลี้ยงสัตว์ (วัว) เพื่อขาย จำนวน 43 ครอบครัว ปลูกพืชเมล็ดพันธุ์ มะเขือเทศ พริก พักทอง เพื่อขายเมล็ดพันธุ์ จำนวน 20 ครอบครัว ถูกส่งเงินมาอุดหนุนจากการทำงานในโรงงานอุตสาหกรรม และทำงานต่างประเทศ

การจัดการป่าโดยชุมชนบ้านโนนทองกลาง

ก่อนประกาศเขตป่าสงวนแห่งชาติปี 2508 นั้น การจัดการป่าของชุมชนไม่มีความชัดเจน จะมีแต่การใช้ประโยชน์และถือปฏิบัติตามวัฒนธรรมความเชื่อ ต่อมาเมื่อมีกฎหมายการจัดการป่าก็ เป็นหน้าที่ของเจ้าพนักงานรัฐ จนถึงปี 2535 พื้นที่ป่าเสื่อมโทรมมาก เนื้อที่ป่าเหลือน้อย อาหาร ตามธรรมชาติไม่เพียงพอต่อการยังชีพ การเข้ามาใช้ประโยชน์ของชุมชนอื่น ๆ เพิ่มขึ้น การ บุกรุกของชาวบ้านที่อยู่รอบ ๆ เขตป่าก็มีปรากฏอยู่เรื่อย ๆ ปัญหาความขัดแย้งภายในชุมชนกับ บุคคลภายนอกที่เข้ามาใช้ประโยชน์เพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ

ชาวบ้านโนนทองกลางร่วมกับโครงการพัฒนาและฟื้นฟูป่าดงลานซึ่งเป็นหน่วยงานของ องค์การพัฒนาเอกชนได้ร่วมกันจัดเวทีสัมมนาการจัดการป่าโดยชุมชนขึ้นภายในหมู่บ้าน และได้ ร่วมมือกับกรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม กระทรวงวิทยาศาสตร์ ร่วมกันปลูกป่าในปี 2537 และปี 2538 ที่บริเวณป่าร่องหินลาดซึ่งติดกับป่าพางใหญ่ และได้ความร่วมมือเป็นอย่างดีกับ ส่วน ราชการในอำเภอสหัสขันธ์ คณะครูและเด็กในโรงเรียนต่าง ๆ ก็เข้าร่วมกิจกรรมตลอดทั้งชาวบ้านใน ชุมชนและภายนอกชุมชนในตำบลสหัสขันธ์ และเครือข่ายองค์กรชาวบ้านป่าดงลาน ซึ่งมีคนเข้าร่วม 1,700 กว่าคน

ต่อจากนั้นชุมชนบ้านโนนทองหลางมีจิตสำนึกเกิดความคิดที่จะดำเนินการต่อเนื่องในเรื่อง การทำแนวป้องกันไฟ ตั้งกรรมการดูแลรักษาป่า ออกกฎระเบียบเพื่อควบคุมดูแลป่า โดยความร่วมมือของชาวบ้านในชุมชน พื้นที่ป่าร่องหินลาดจึงค่อย ๆ พื้นที่เพิ่มขึ้น ไม้ที่ปลูกก็เจริญเติบโตขึ้น

คณะกรรมการป่าชุมชนบ้านโนนทองหลางประกอบด้วย

1. ผู้ใหญ่บ้าน 1 คน
2. ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน 2 คน
3. อบต. 2 คน
4. คณะกรรมการหมู่บ้าน 2 คน
5. ผู้แทนองค์กรชาวบ้านโนนทองหลาง 2 คน

คณะกรรมการมีบทบาทหน้าที่ในการประสานความร่วมมือกับภาครัฐและเอกชนเผ่าละวัง ดูแลไม่ให้มีการบุกรุกหรือการใช้ประโยชน์แบบทำลาย เจริญปรับหรือลงโทษกรณีมีผู้ที่จะเมิดกฎ ระเบียบจัดทำแผนงานในการจัดการป่า

กฎระเบียบในการจัดการป่าโคกร่องหินลาด

1. ห้ามมีการตัดไม้ในเขตป่าชุมชนก่อนได้รับอนุญาตจากคณะกรรมการ
2. ถ้าผู้ใดลักลอบบุกรุกและจุดไฟเขตป่าจะมีความผิดตาม พ.ร.บ.ป่าไม้
3. ห้ามล่าสัตว์ทุกชนิดในเขตชุมชน ฝ่าฝืนมีโทษปรับ 1,000 บาท
4. ห้ามนำสัตว์เลี้ยงเข้าเลี้ยงในบริเวณปลูกป่าใหม่ ฝ่าฝืนปรับ 500 บาท
5. ห้ามนำรถยนต์มาเก็บพินจากป่าชุมชน เว้นแต่ได้รับอนุญาตจากคณะกรรมการป่า
6. หากชาวบ้านฝ่าฝืนและจับได้จะดำเนินการตามระเบียบอย่างเคร่งครัด

ป่าร่องหินลาด นอกจากการจัดการป่าแบบใหม่แล้ว ยังมีการจัดการตามความเชื่อดั้งเดิม คือ เป็นป่าสาธารณะประโยชน์ประเภทป่าช้า ตามความเชื่อของคนในชุมชน ป่าช้าจะไม่นำไม้มา ทำบ้านที่อยู่อาศัย จะไม่นำไม้มาเผาถ่านหรือไม้ฟืน จะใช้ไม้ก็ต่อเมื่อกรณีเผาศพคนตายเท่านั้น ส่วนในพื้นที่ป่าก็จะใช้ประโยชน์ในการเลี้ยงสัตว์และเก็บเห็ด

เมื่อชุมชนบ้านโนนทองหลางสามารถจัดการป่าได้ ปัญหาความขัดแย้งลดลง การบุกรุก และใช้ประโยชน์จากป่าของชุมชนภายนอกลดลง มีการประสานงานกับ อบต.และที่ดินอำเภอ ส่วนปกครองอำเภอสีชมพูในการออกเดินสำรวจรังวัดพื้นที่ป่าเมื่อปี 2544 เพื่อขึ้นทะเบียนและ ออกหนังสือสำคัญสำหรับที่หลวง (นสอ.) โดยใช้แนวเขตตามถนนจึงมีการแบ่งเขตป่าพนักใหญ่ ออกเป็น 6 แปลง คือป่าร่องหินลาดบ้านโนนทองหลาง 185 ไร่ ป่าพนักใหญ่ ส่วนบ้านโนนทองหลาง 303 ไร่

ชุมชนบ้านป่าน

บ้านป่านเป็นชุมชนที่เก่าแก่มาหมู่บ้านหนึ่งในตำบลสีชมพู มีประชากร 581 คน จำนวน 105 ครัวเรือน ตั้งอยู่ในเขตตำบลสีชมพู อำเภอสีชมพู จังหวัดขอนแก่น ทิศเหนือติดกับ ลำน้ำพอง ทิศใต้จดพื้นที่ป่าพางใหญ่ ทิศตะวันออกจดแนวเขตบ้านห้วยสายหนึ่ง ทิศตะวันตกจดป่าพางใหญ่ ป่าโนนบก

จากคำบอกเล่าของชาวบ้านในการตั้งถิ่นฐานของชุมชนบ้านป่านได้มีพ่อจันทร์ พ่อแก้ว (ในสมัยนั้นยังไม่มีนามสกุล) เป็นคนตั้งหมู่บ้านป่าน “ซึ่งได้แตกหักศึกฮ้อจากเมืองอุบล” หนีตามลำน้ำพองมาปักหลักอยู่บริเวณบ้านสมสนุก-บ้านสำราญเขตอำเภอศรีบุญเรือง จังหวัดหนองบัวลำภู ต่อมาได้เกิดโรคฝีดาษระบาดอย่างรุนแรง จึงย้ายข้ามฝั่งลำน้ำพองมาตั้งอยู่บริเวณบ้านป่านในปัจจุบัน ซึ่งมีนายทา ฝ่ายป่านเป็นผู้ใหญ่คนแรกในปี 2430 หลังจากนั้นก็มีการอพยพย้ายถิ่นของชาวบ้านจากจังหวัดต่าง ๆ เข้ามาบ้านป่านเป็นจำนวนมากเช่น จากจังหวัดร้อยเอ็ด จังหวัดอุดรธานี จังหวัดขอนแก่น เนื่องจากว่ามีอาหารธรรมชาติอันอุดมสมบูรณ์ไม่ว่าจะเป็นปลาจากแม่น้ำพอง สัตว์ป่าและอาหารป่าจากป่าพางใหญ่ (นายอภิชาติ สิงห์หล้า 8 พฤศจิกายน 2545)

ปี 2521 เกิดอุทกภัยอย่างรุนแรง เนื่องจากว่า บ้านป่านตั้งอยู่ฝั่งแม่น้ำพอง และเป็นปีที่น้ำท่วมใหญ่ทั่วทั้งประเทศ ประกอบกับพื้นที่ป่าถูกบุกรุกตัดโค่นจนโล่งเตียนทำให้ไม่มีพื้นที่ป่าซับน้ำไว้ ทำให้น้ำไหลบ่าอย่างรวดเร็ว เกิดผลเสียหายแก่พืชไร่และนาข้าวตลอดทั้งบ้านเรือนเสียหายเป็นจำนวนมาก

ปี 2531 เกิดภัยแล้งอย่างรุนแรง ชาวบ้านไม่ได้ทำการเพาะปลูก อาหารจากธรรมชาติลดลง พื้นที่ป่าดงลานซึ่งเป็นป่าผืนใหญ่ได้โล่งเตียนไปหมดแล้ว พื้นที่ป่าที่เหลือก็เป็นป่าผืนเล็ก ๆ น้อย ๆ ที่เสื่อมสภาพจึงส่งผลให้ฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาล ชาวบ้านเริ่มหาอาชีพใหม่โดยการไปขายแรงงานในต่างถิ่นจนถึงปัจจุบันนี้หลังฤดูกาลเก็บเกี่ยวก็จะออกไปรับจ้างทุก ๆ ปี

สภาพโดยทั่วไปเป็นที่ลุ่ม ๆ ดอน ๆ ตามลำน้ำพอง พื้นที่ป่าเป็นป่าพางใหญ่ผืนเดียวกับบ้านห้วยสายหนึ่งและบ้านโนนทองหลาง คือเป็นป่าดงรังที่กำลังพื้นตัว พื้นล่างเป็นดินลูกรังมีหญ้าขึ้นประปราย การแบ่งพื้นที่ป่าคือตามแนวเขตถนน โดยบ้านป่านมีพื้นที่ป่าอยู่ 3 แปลงคือ ป่าพางใหญ่ จำนวน 372 ไร่ ป่าโนนบก จำนวน 383 ไร่ และป่าช้า 43 ไร่ โดยพื้นที่ทั้ง 3 แปลง ได้ขึ้นทะเบียนเป็นที่สาธารณะประโยชน์โดยมีหนังสือสำคัญสำหรับที่หลวง (นสท.)

เนื่องจากว่าพื้นที่บ้านป่านติดกับลำน้ำพองและติดกับป่าพางใหญ่ ทำให้ชาวบ้านไม่สามารถขยายที่ดินทำกินได้จึงทำให้มีการครองครองที่ดินในจำนวนที่น้อยคือผู้ที่มิที่ดินน้อยสุดคือ 1 ไร่ ครอบครัวยุคใหม่ที่ดินมากที่สุดคือ 30 ไร่ โดยเฉลี่ยการถือครองที่ดินของหมู่บ้านต่อครัวเรือนคือ 10 ไร่ ประเภทที่ดินเป็นโฉนดร้อยละ 38 ของที่ดินทำกินทั้งหมด ชาวบ้านส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทำนา ทำไร่ อาชีพรองลงมาก็คือรับจ้างในบางฤดูกาล จะมีสมาชิกในครอบครัวคนใดคนหนึ่งไปรับจ้าง ประมาณ 70 ครอบครัวยากในหมู่บ้าน ในช่วงหลังฤดูเก็บเกี่ยว คือช่วง

เดือน มกราคม - เมษายน อาชีพที่ทำคือรับจ้างตัดอ้อยแถบจังหวัดกาญจนบุรี สุพรรณบุรี และ
เป็นกรรมกรก่อสร้างในเขตกรุงเทพฯและปริมณฑล

จะเห็นได้ว่าการตั้งถิ่นฐานของชุมชนทั้ง 3 หมู่บ้าน เลือกที่จะตั้งตามแหล่งน้ำ และพื้นที่
ที่มีความอุดมสมบูรณ์ทางธรรมชาติที่สามารถหาอาหารเพื่อเลี้ยงชีพได้เลยโดยไม่ต้องทำการผลิต
แต่เนื่องจากว่าทรัพยากรที่มนุษย์ใช้มีอยู่อย่างจำกัดเกิดขึ้นทดแทนช้า พฤติกรรมการใช้ของมนุษย์
ยังรู้ไม่เท่าทันการเปลี่ยนแปลงของพื้นที่ป่ายังมีการใช้ประโยชน์แบบเดิม และการใช้เพื่อการค้า จึง
ส่งผลกระทบต่อชุมชนทั้งทางด้านอาหารหาได้ยากลำบากขึ้นไม่เพียงพอต่อการยังชีพ เกิดภัย
ธรรมชาติ

พื้นที่ป่าพื้งใหญ่ที่เคยเป็นป่าผืนใหญ่เชื่อมกับป่าดงลานก็เหลือเป็นป่าแปลงเล็ก แปลง
น้อย พืชพรรณที่เคยอุดมสมบูรณ์ของป่าเบญจพรรณ ก็กลายเป็นป่าเต็งรังที่เสื่อมโทรม ยิ่งใน
สภาพปัจจุบันการคมนาคมยิ่งสะดวกขึ้น ทำให้การเดินทางจากชุมชนอื่น ๆ ที่จะเข้ามาใช้ประโยชน์
จากป่าก็มากขึ้นด้วย

สถานการณ์ของป่าโคกพื้งใหญ่

ลักษณะทางกายภาพและชีวภาพของป่าโคกพื้งใหญ่

ป่าโคกพื้งใหญ่ตั้งอยู่ในเขตพื้นที่ 3 หมู่บ้าน คือบ้านห้วยสายหนึ่ง หมู่ที่ 6 บ้าน
โนนทองกลาง หมู่ที่ 7 และบ้านป่านหมู่ที่ 8 ตำบลสีชมพู อำเภอสีชมพู จังหวัดขอนแก่น ซึ่งมี
แนวเขตทิศเหนือจดลำน้ำพอง แนวเขตปกครองระหว่างอำเภอสีชมพู จังหวัดขอนแก่น กับ เขต
อำเภอศรีบุญเรือง จังหวัดหนองบัวลำภู ทิศใต้จดบ้านโนนทองกลาง ทิศตะวันออกจดบ้านห้วย
สายหนึ่ง ทิศตะวันตกจดแนวเขตที่ดินทำกินบ้านบริบูรณ์และบ้านป่าน การเดินทางไปป่าพื้ง
ใหญ่จากขอนแก่น - ชุมแพ ตามทางหลวงหมายเลข 12 ถนนมะลิวัลย์ ระยะทาง 81 ก.ม. ถึงชุม
แพเลี้ยวขวา ถนนชุมแพ - อุดร ระยะทาง 38 ก.ม. ถึงบ้านห้วยสายหนึ่ง

ป่าโคกพื้งใหญ่มีลักษณะทางนิเวศเป็นป่าเต็งรัง ไม้หลักที่สำคัญ คือ ไม้เต็ง ไม้รัง
ไม้แดง พื้นที่เป็นที่โคก มีลักษณะเป็นเนินเล็ก ๆ มีร่องน้ำขนาดเล็กภายในพื้นที่ป่ามากมายซึ่งจะ
ไหลลงสู่ลำน้ำพอง ร่องน้ำเหล่านี้จะมีน้ำไหลเฉพาะช่วงเวลาฝนตกเท่านั้น สภาพพื้นที่โดยรวม
เป็นดินทรายและมีลูกรัง ป่าพื้งใหญ่มีเนื้อที่รวมทั้งหมด 1,450 ไร่ เดิมแต่ก่อนเมื่อ ปี พ.ศ. 2508
เป็นป่าผืนเดียวกันซึ่งเป็นป่าผืนใหญ่ที่ติดกับแนวเขตของป่าสงวนแห่งชาติป่าดงลาน ต่อมา มีการ
ตัดถนนเชื่อมหมู่บ้าน เมื่อปี พ.ศ. 2512 ทำให้ป่าพื้งใหญ่แบ่งออกเป็น 6 แปลง และมีชื่อเรียก
เฉพาะบริเวณตามลักษณะของพืชพรรณและลักษณะของพื้นที่คือ ป่าร่องหินลาด มีเนื้อที่ 185 ไร่
ป่าพื้งใหญ่เป็นเขตพื้นที่บ้านโนนทองกลาง 303 ไร่ ป่าโนนบก 383 ไร่ ป่าพื้งใหญ่เขตบ้าน
ป่าน 372 ไร่ ป่าช้าบ้านป่าน 43 ไร่ ป่าพื้งใหญ่บ้านห้วยสายหนึ่ง 167 ไร่ การแบ่งเขตป่าพื้ง

ใหญ่ในปัจจุบันทั้ง 6 แปลงใช้แนวเขตถนนเป็นตัวแบ่งเขตและภายใต้การกำกับดูแล ดำเนินการ โดย องค์การบริหารส่วนตำบลสีชมพู โดยการสำรวจรังวัดออกหนังสือสำคัญสำหรับที่หลวง (นสท.) ใน 5 พื้นที่ป่า คือ ป่าพนักใหญ่ ป่าร่องหินลาดบ้านโนนทองกลาง ป่าพนักใหญ่ ป่าโนนบก และป่าช้าบ้านป่าน ส่วนป่าพนักใหญ่บ้านห้วยสายหนึ่ง ได้เดินสำรวจรังวัดแล้วเสร็จ แต่มีความขัดแย้งเรื่องแนวเขตกับชาวบ้านที่มีพื้นที่ทำกินติดกับแนวเขตป่า สภาพป่าทั้ง 6 แปลงเป็นป่ากำลังฟื้นตัว ซึ่งมีไม้หนุมและลูกไม้จำนวนมาก ถึงจุดแล้วไม้จะผลัดใบทำให้เกิดไฟไหม้ทุกปี ยากต่อการป้องกันและดับไฟ

ลักษณะการใช้ประโยชน์จากป่าของชาวบ้านในอดีตก่อนปี 2508 นั้น ชุมชนทั้ง 3 หมู่บ้านก็จะใช้ป่าพนักใหญ่เพื่อการดำรงชีพประจำวัน ในการหาอาหาร ไม้ฟืนและไม้ทำบ้านเรือน ยาสมุนไพรรักษาโรคและเลี้ยงสัตว์พาหนะ โดยที่ทุกคนเข้าถึงทรัพยากรร่วมกัน ไม่มีกฎหมายหรือระเบียบที่แน่ชัด มีเฉพาะคำบอกเล่าสั่งสอนความเชื่อทั้งพันธุ์พืชและพันธุ์สัตว์ จนมีคำกล่าวว่ป่าบริเวณนี้เป็น “ป่าข้างคงเสือ”

การเปลี่ยนแปลงและสาเหตุของของการเปลี่ยนแปลงพื้นที่ป่าโคกพนักใหญ่

ก่อนประกาศเขตป่าสงวนป่าดงลานปี 2508 ป่าพนักใหญ่ซึ่งมีแนวเขตติดกับป่าดงลานมีความอุดมสมบูรณ์มาก ลักษณะป่ายังเป็นป่าเบญจพรรณ ไม้ที่สำคัญคือ ไม้มะค่า ไม้ประดู่ ไม้แดง ตะแบก และริมลำห้วย ริมลำน้ำพองก็จะมีไม้เด่น คือ ไม้ป้าและไม้ยางจำนวนมาก สัตว์ป่านานาชนิดอาศัย และหากินตามพื้นที่ป่าทั้งขนาดเล็กจนถึงขนาดใหญ่เช่น ช้าง เสือ กวาง เก้ง หมูป่า ไก่ ค้างคาว ฯลฯ

จากการศึกษาพื้นที่ป่าพนักใหญ่ ซึ่งมีแนวเขตติดกับป่าดงลานในจังหวัดขอนแก่นในรอบ 35 ปี จากปี 2508 - 2543 พบว่ามีพื้นที่ป่าลดลงทุกปี และปริมาณความหนาแน่นของต้นไม้ภายในป่าก็ลดลงด้วย ตลอดทั้งสัตว์ป่าและผักตามธรรมชาติก็ลดลง จนถึงปัจจุบันปี 2546 พื้นที่ป่าในจังหวัดขอนแก่นเหลือเพียง 26.9% ของพื้นที่ทั้งจังหวัด (คู่มือกระบวนการจัดทำแผนระดับจังหวัด มิถุนายน 2544) และป่าพนักใหญ่ก็เป็นป่าผืนเดียวที่เหลืออยู่ในตำบลสีชมพู ซึ่งมีเนื้อที่รวม 1,453 ไร่ การลดลงของพื้นที่ป่ามีสาเหตุมาจากหลายปัจจัยด้วยกันตามช่วงเวลาที่เกิดการเปลี่ยนแปลงที่แตกต่างกันดังนี้

- การประกาศเขตป่าสงวนแห่งชาติป่าดงลาน เมื่อปี พ.ศ. 2508 ตามกฎกระทรวงฉบับที่ 47/2508 ซึ่งมีเนื้อที่ 333,350 ไร่ รัฐได้เข้าควบคุมการจัดการป่าทั้งหมดโดยถือว่าป่าเป็นของรัฐ ชาวบ้านถูกกันป่าออกจากวิถีชีวิตในการพึ่งพาป่า รัฐจัดการป่าเพื่อการค้าและการอนุรักษ์ ความรู้สึกเป็นเจ้าของป่าของชาวบ้านหมดไป ความหวงแหนและจิตสำนึกในการดูแลรักษาชั่วคราวหมดไปเหลือเพียงแต่การลักลอบเข้าไปใช้ประโยชน์ ทำให้พื้นที่ป่าถูกบุกรุกและมีการลักลอบล่าสัตว์ป่า

- การให้สัมปทานไม้เพื่อการค้าปี 2514 - 2515 องค์การอุตสาหกรรมป่าไม้ได้ให้สัมปทานไม้ประเภทไม้ยาง ไม้ประดู่ ไม้มะค่า ไม้แดง ในบริเวณนอกเขตป่าสงวนคือบริเวณริมฝั่งแม่น้ำพองและบริเวณป่าพางใหญ่ ทำให้ความหนาแน่นของต้นไม้ลดลง เมื่อต้นไม้ใหญ่ล้มลงทับต้นไม้เล็กตายก็มีการจุดไฟเผาป่าไล่เตียน ราษฎรก็เข้าจับจองทำกิน ทำให้พื้นที่ป่าลดลงอย่างรวดเร็ว

- นโยบายรัฐช่วงปี 2519 - 2523 เป็นช่วงที่พื้นที่ป่าพางใหญ่ ป่าดงลานและหลายๆ ป่าในจังหวัดขอนแก่น ได้ลดลงอย่างมากเฉลี่ยปีละ 84,791 ไร่ ซึ่งมีนโยบายรัฐ 3 เรื่องใหญ่ ๆ คือ นโยบายเพื่อความมั่นคงในการปราบปรามผู้ก่อการร้ายโดยการเปิดป่าทำลายที่ซ่อนตัว นโยบายส่งเสริมปลูกพืชเศรษฐกิจ ปอ ข้าวโพด มันสำปะหลัง เพื่อใช้พื้นที่จำนวนมากในการเพาะปลูก และการให้สัมปทานไม้ในเขตป่าสงวน ทำให้ไม้ขนาดใหญ่ถูกตัดโค่น เหลือเพียงแต่ไม้ที่ไม่มีมูลค่าทางเศรษฐกิจ สภาพป่าที่เหลืออยู่เปลี่ยนจากป่าเบญจพรรณเป็นป่าเต็งรังตามชนิดไม้ขนาดเล็กที่เหลืออยู่ พื้นที่ที่เคยเป็นป่าก็เปลี่ยนสภาพเป็นพื้นที่ไร่และพื้นที่นา

- ปี 2534 รัฐได้ดำเนินการตามโครงการจัดสรรที่ดินทำกินกับราษฎรผู้ยากไร้ ในเขตป่าสงวนเสื่อมโทรม (คจก.) ได้ทำการย้ายชุมชนตาดฟ้า - คงสะคร่าน ตำบลวังสาวบ อำเภอภูผาม่าน และบ้านชำผักหนาม ตำบลนาหนองทุ่ม อำเภอชุมแพ จังหวัดขอนแก่น ซึ่งมีสภาพเป็นที่สูงลาดชันบนไหล่เขาและหุบเขาเป็นแหล่งต้นน้ำลำธาร มาตั้งชุมชนใหม่บริเวณป่าเต็งรังที่เสื่อมสภาพในเขตป่าสงวนเสื่อมโทรม ซึ่งเป็นป่าผืนสุดท้ายที่มีความสำคัญต่อวิถีชีวิตในการดำรงชีพของชาวบ้าน และได้ใช้เครื่องจักรกลขนาดใหญ่เข้าปรับสภาพพื้นที่ ป่าเต็งรังกำลังฟื้นตัวให้เป็นที่ดินทำกินเพื่อรองรับชาวบ้านที่อพยพ ทำให้แหล่งอาหารตามธรรมชาติของชาวบ้านได้หมดไปอย่างรวดเร็ว

- ปี 2536 บริษัทเอกชนที่ทำโรงโม่หิน ได้ถูกชาวบ้านโนนทองหลางคัดค้านไม่ให้รื้อบรรทุกินขนาดวิ่งผ่านถนนหมู่บ้านเพราะฝุ่นคุ้งและจะเป็นอันตรายแก่ชาวบ้าน ตลอดจนทำให้ถนนภายในหมู่บ้านเสียหายจึงได้ตัดถนนผ่านป่าพางใหญ่ความยาวประมาณ 5 กิโลเมตร กว้าง 8 เมตร เป็นเนื้อที่ 25 ไร่ และได้เปิดหน้าดินข้างถนนในบริเวณป่าพางใหญ่ เพื่อเป็นที่พักหินจากโรงงานทำให้พื้นที่ป่าพางใหญ่ถูกบุกรุกเนื้อที่ลดลงอยู่เรื่อยๆ และแบ่งพื้นที่ป่าเป็นแปลงเล็กแปลงน้อย

- ปี 2537 - 2539 สภาตำบลในขณะนั้นและหน่วยงานของรัฐได้เข้าทำการขุดเอาหินถูกรังไปสร้างถนนในเขตตำบลสีชมพูทำให้พื้นที่ป่าพางใหญ่เนื้อที่ประมาณ 20 ไร่ เปลี่ยนสภาพเป็นบ่อหินถูกรัง หน้าดินถูกเปิดออก ดินเสื่อมสภาพ ต้นไม้ไม่สามารถเกิดขึ้นทดแทนได้

การเปลี่ยนแปลงเกิดจากชุมชน เนื่องจากพื้นที่ลดลงพฤติกรรมการใช้ประโยชน์ของชาวบ้านยังใช้ทรัพยากรเหมือนเดิม ป่าผืนอื่นๆ รอบบริเวณป่าพางใหญ่ได้หมดไปแล้ว คนจำนวนมากภายในชุมชนและภายนอกได้เข้าใช้ประโยชน์ทั้งการยังชีพเหมือนในอดีต และการค้าขายของป่า การใช้ประโยชน์ที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของพื้นที่ป่าของชุมชนและภายนอกที่สำคัญคือ

นำต้นไม้ขนาดเล็กประเภทไม้เต็ง ไม้รัง ไม้แดง ไปทำจ้อหว่อ (แผลงกันปลาในน้ำพองในฤดูฝนซึ่ง ใต้เป็นจำนวนมาก) การลักลอบเอาไม้ฟันทั้งภายในและภายนอกชุมชน กรณีผู้ที่อยู่รอบผืนป่ามี การบุกรุกทำกิน

ปี 2538 - 2539 ชาวบ้านโนนทองกลางร่วมกับกรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อมและองค์ กรชาวบ้านป่าดงลานร่วมกันจัดกิจกรรมปลูกป่าบริเวณป่าพนักใหญ่ ในส่วนของพื้นที่บ้านโนน ทองกลาง พื้นที่ร่องหินลาด จำนวนเนื้อที่ 185 ไร่ เป็นจุดเริ่มต้นในการดูแลรักษาป่าของชาวบ้าน ที่สร้างความตระหนักการมีส่วนร่วมของชุมชนและท้องถิ่นในความเป็นเจ้าของและสิทธิในการจัด การทรัพยากรของชุมชน (นายหนูจันทร์ ภักดียา 29 ตุลาคม 2545)²

ในส่วนที่เกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชนกับพื้นที่ป่าโคกพนัก ใหญ่นั้นสามารถเห็นการเปลี่ยนแปลง 3 ช่วงคือ

ช่วงที่ 1 ช่วงที่หนึ่งคือช่วงก่อน ปี พ.ศ. 2508 คือก่อนที่จะประกาศเขตป่าสงวนแห่ง ชาติป่าดงลานนั้นชาวบ้านต่างอยู่กับธรรมชาติแบบพึ่งพา กล่าวคือ ป่าคือที่ที่ให้ทุกสิ่งทุกอย่างใน ปัจจัย 4 คือ ให้อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค ชาวบ้านได้รับการปลูกจิตสำนึก ในการสำนึกเห็นบุญคุณของป่า เช่น เมื่อเข้าป่าต้องไม่พุดจาบถกระทบดินตุงต่างๆ จะเอาอะไรออกจาก ป่าต้องขอ อย่างนี้เป็นต้น ชาวบ้านต่างมีความเชื่ออย่างเหนียวแน่นว่าป่ามีสิ่งศักดิ์สิทธิ์ สามารถให้ ทั้งคุณและโทษ การอยู่ร่วมกับป่าของคนในชุมชนสมัยนั้นคือการอยู่แบบด้อยที่ด้อยอาศัย มีการ ถ่ายทอดความเชื่อของการอยู่กับป่าแบบเกื้อกูลไม่เอาประโยชน์จากป่ามากเกินไปกว่าการหาเพื่ออยู่ เพื่อกิน เช่น ชาวบ้านจะปลูกฝังกันต่อมาเรื่อยๆว่า ในเรื่องของการใช้ประโยชน์จากต้นไม้ ได้ แก่ ต้นไม้ที่ถูกฟ้าผ่าจะไม่มีการนำมาใช้ประโยชน์เพราะเป็นเสนียดจัญไร หรืออาจจะเกิดฟ้าผ่าอีก ไม้ที่คาดว่าถ้าตัดจะล้มติดค้างต้นไม้อื่นจะเก็บรักษาไว้ เพราะมีรุกขเทวดาอยู่ติดพันแล้วล้มไม่ถึงพื้น ถ้าพยายามเอามาใช้ก็จะเป็นอันตรายกับผู้ตัด หรือชาวบ้านจะไม่ตัดต้นไม้ที่ขนาดใหญ่หลายๆเพราะ เชื่อว่ามีผีสาวเทวดาอาศัยอยู่ ความเชื่อเกี่ยวกับสัตว์ก็มี ได้แก่ จะไม่ล่าสัตว์ที่กำลังตั้งท้องหรือเลี้ยง ลูกอ่อน เป็นกฎหมายพรานป่าที่ถูกถ่ายทอดสั่งสอนต่อกันมาเพื่อให้สัตว์ได้แพร่ขยายพันธุ์ ก่อน เข้าไปเพื่อล่าสัตว์หาอาหาร จะมีการเซ่นไหว้หรือขออาหารจากเจ้าป่าเจ้าเขา หรือเกี่ยวกับการหา ของป่าเช่น เห็ด ก็จะมีการสอนไม่ให้เก็บเห็ดดอกแก่ เพราะจะได้เห็ดไว้สืบทอดพันธุ์ เชื่อว่า เห็ดแก่มีเชื้อเห็ดเยอะ ประกอบกับเห็ดแก่กินไม่อร่อย เหล่านี้เป็นต้น

การเข้าไปใช้ประโยชน์จากป่าแบบพึ่งพาและถือว่าตนเองก็เป็นหนี้บุญคุณของป่า อยู่กับ ป่าแบบนอนน้อมและไม่เบียดเบียนป่าจนเกินไปทำให้ป่าสามารถทำหน้าที่ผลิตปัจจัยทั้ง 4 ให้กับ คนในชุมชนมาช้านานหลายชั่วอายุคน

² นายหนูจันทร์ ภักดียา.บ้านโนนทองกลาง,สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 29 ตุลาคม 2545.

ช่วงที่ 2 การแยกป่าออกจากคน หมดความรู้สึกร่วมในการเป็นเจ้าของ หลังจากที่ชาวบ้านสามารถอยู่ร่วมกับป่ามาเป็นเวลานานโดยที่ป่ามีการเปลี่ยนแปลงไปอย่างช้าๆ คืออาจจะมีการขยายพื้นที่เพื่อทำกินบ้างแต่ก็ไม่มากเพราะทำแบบพออยู่พอกิน การเปลี่ยนแปลงของผืนป่าที่เห็นได้ชัดเจนก็คือ การเข้ามาประกาศเขตป่าสงวนแห่งชาติคงลาน นั่นถือเป็นจุดวิกฤติ เนื่องจากเป็นการเข้าไปทำลายรากเหง้าของความเชื่อที่ว่าป่าเป็นของป่าไม่มีใครเป็นเจ้าของ และเมื่อรัฐประกาศความเป็นเจ้าของแล้วให้ชาวบ้านกลายเป็นผู้บุกรุกไม่สามารถเข้ามาใช้ประโยชน์จากป่าได้โดยอิสระเช่นเดิมแล้ว ผลที่ตามมาคือ ความหวงแหน ความรักที่มีให้ผืนป่าลดลง โดยเฉพาะการอนุญาตให้เข้ามาสัมปทานป่าเป็นสิ่งที่เข้ามาทำลายระบบความเชื่อเกี่ยวกับป่าไปมาก มีคำถามเกิดขึ้นมากมายในใจชาวบ้านว่า ทำไมผู้ที่เข้ามาสัมปทานป่าจึงสามารถโค่นต้นไม้ใหญ่ที่เฝ้าถูกปลูกฝังความเชื่อมาหลายชั่วอายุคนว่าต้นไม้ใหญ่มีเทวดา ใครไปตัดจะได้รับโทษ แต่ทำไมเขาไม่เห็นเป็นอะไรเลย ถ้าอย่างนั้นเราตัดบ้างก็คงไม่เป็นอะไร ชาวบ้านจึงเริ่มมีการรุกรานป่ามากขึ้นเรื่อยๆ หลังจากนั้น ชาวบ้านเข้าใช้ประโยชน์จากป่าโดยไม่สนใจว่าป่าจะเสื่อมโทรมไปอย่างไรเพราะไม่ใช่ป่าของเรา อยากตัดก็ตัด อยากล่าก็ล่า มีหลายๆสิ่งหลายอย่างจากภายนอกที่เข้ามากระทบ เช่น การจัดทำโครงการ คอก. การตั้งโรงโม่หิน ส่งผลทำให้ความเชื่อเกี่ยวกับป่าของชาวบ้านลดลงไปมาก แต่ชาวบ้านก็ยังเข้าไปเก็บเกี่ยวประโยชน์จากป่าเช่นเดิม

ช่วงที่ 3 การฟื้นฟูด้านนิกร่วมของคนในชุมชนเกี่ยวกับป่า หลังจากที่ยุทธศาสตร์หน่วยงานเห็นว่าพื้นที่ป่าโคกพนัังใหญ่มีความเสื่อมโทรมไปมากเพียงระยะเวลาไม่กี่ปีเท่านั้น การเปลี่ยนแปลงแบบเสื่อมถอยได้ส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศน์โดยรวมกล่าวคือ ป่าไม่มี ก็ไม่มีสัตว์ป่า ไม่มีพืชอาหารอุดมอย่างที่เคยมี ชาวบ้านก็สามารถเข้าไปพึ่งพาป่าได้น้อยลงเพราะทรัพยากรมีจำกัด ต้องเงินมากขึ้นในการให้ได้มาซึ่งปัจจัยทั้ง 4 จึงต้องมีการหันกลับมาทบทวนแนวคิดกันใหม่ว่าทำไม ชาวบ้านอยู่กับป่ามาช้านานแต่ป่าก็ยังเหลืออยู่เป็นจำนวนมาก เพียงไม่กี่ปีเปลี่ยนสภาพกลายเป็นป่าเสื่อมโทรม ดังนั้นเมื่อมีการเข้าไปผืนป่าแนวความคิดความเชื่อเก่าๆที่สืบทอดกันมาเกี่ยวกับป่า สัตว์ป่า จึงถือว่าเป็นการเดินกลับไปในทางที่ถูกต้องคือ การที่เราจะหาอย่างไรให้ชาวบ้านรู้สึกว่าเขาเป็นเจ้าของป่า ไม่ใช่ผู้บุกรุก การเป็นเจ้าของต้องมีความรู้สึกร่วมอย่างหนึ่งคือความรู้สึกหวงแหนและพยายามรักษาป่าผืนนี้ให้อยู่คู่ลูกหลาน และการดำเนินงานฟื้นฟูเกี่ยวกับความเชื่อในชุมชนนี้ได้ผลในระดับที่น่าพอใจกล่าวคือ ป่ามีการฟื้นตัวไปในทิศทางที่ดีขึ้น ไฟป่าเกิดน้อยลงมากและไม่พบเลยในปี พ.ศ. 2548 พืชอาหารมีเพิ่มขึ้น เช่น เห็ด สัตว์ป่าที่ไม่เคยมีก็มีเข้ามาอยู่ในป่าเพิ่มขึ้น ได้แก่ หม่าป่า อีเก้ง เป็นต้น สัตว์อาหารเช่นอีแร้ง ก็เพิ่มขึ้นมากจนเพียงพอที่จะนำมารับประทานในครัวเรือน

สรุปปัญหาการจัดการป่าในปัจจุบัน

การจัดการป่าพม่าใหญ่ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันมีกลุ่มคนและองค์กรต่างๆ เข้าดำเนินการ ทั้งเรื่องการใช้ประโยชน์และการดูแลรักษาพื้นที่ป่า

วิธีการจัดการของกลุ่มคน และองค์กรต่างๆ ซึ่งแตกต่างกันตามความเชื่อ และหลักวิชาการ จึงก่อให้เกิดปัญหาที่ส่งผลกระทบต่อจัดการป่าในปัจจุบัน ทั้งที่ตั้งใจหรือรู้เท่าไม่ถึงการณ์ ปัญหาที่พบในปัจจุบันมีดังนี้

1. ปัญหาเรื่องไฟป่า

จากปัญหาที่กล่าวมาข้างต้นปัญหาที่พบบ่อยและเกิดขึ้นทุกปี คือปัญหาเรื่องไฟป่าและชาวบ้านก็จะพูดขึ้นก่อน ปัญหาใด ๆ ทั้งหมด และคนส่วนใหญ่ 90% จะพูดถึงปัญหาเรื่องไฟป่าซึ่งสาเหตุของปัญหามาจากการการจุดป่าหรือหญ้าเพื่อล่าสัตว์ขนาดเล็กในฤดูแล้ง เช่น หนู ไก่ หรือมาจากการจุดไฟเผาหญ้าแห้งเพื่อให้หญ้าไหม้ได้เกิดขึ้น เพื่อใช้ในการเลี้ยงสัตว์ ซึ่งชุมชนทั้ง 3 หมู่บ้าน ประกอบอาชีพเลี้ยงสัตว์คือ วัว ประมาณ 15% อีกสาเหตุหนึ่งที่ทำให้เกิดไฟคือ จุดไฟเพื่อทำแนวกันไฟแล้วไม่สามารถควบคุมไฟได้ และปัญหาการจุดไฟโดยตั้งใจ ขาดจิตสำนึกทำไปเพื่อความสนุกสนาน สรุปสาเหตุที่ทำให้เกิดไฟไหม้ป่า คือ

- 1.1 จุดไฟเผาหญ้าเพื่อให้หญ้าเกิดใหม่ในการเลี้ยงสัตว์
- 1.2 ล่าสัตว์
- 1.3 ทำแนวกันไฟในแปลงเกษตรของตนเองขาดการควบคุม
- 1.4 ตั้งใจจุดโดยขาดจิตสำนึก

2. ปัญหาด้านการใช้ประโยชน์

เนื่องจากป่าพม่าใหญ่เป็นป่าผืนสุดท้ายในตำบลสีชมพู จึงมีชาวบ้านในหลายๆ ชุมชนเข้ามาใช้ประโยชน์ในการหาอาหารจำพวกเห็ด ผักพื้นบ้าน ผลไม้ทั้งไม้พื้น และไม้ใช้สอย การใช้ประโยชน์ของชาวบ้านเป็นการใช้ประโยชน์อย่างพึงพา แต่การใช้ประโยชน์จากภายนอกเป็นไปเพื่อการค้าและธุรกิจ เช่น การขุดเอาดินลูกรังไปขาย ปัญหาการขุดดินลูกรังไม่ได้เกิดขึ้นบ่อยครั้ง แต่เมื่อเกิดขึ้นแล้ว ทำลายพื้นที่อย่างถาวร ไม่สามารถฟื้นฟูสภาพกลับคืนมาใหม่ได้ ปัญหาที่พบจากการใช้ประโยชน์ที่สำคัญคือ

- 2.1 การขุดดินลูกรังส่งผลถึงปัจจุบันคือสภาพพื้นที่เสื่อมโทรมเป็นบ่อลูกรัง ดินไม้ไม่สามารถเกิดทดแทนได้
- 2.2 การเก็บหาพืชผักอย่างผิดวิธี เช่น ตัดหรือโค่นลำต้นที่อยู่สูงเพื่อเอายอด
- 2.3 เก็บหาเพื่อการค้า เช่น เห็ดและผักป่าต่างๆ

2.4 ใช้อย่างฟุ่มเฟือยทำบ่อยๆ ทุกปี เช่น ตัดลูกไม้หนุ่มสาวไปทำเผือกคักปลาใน
ลำน้ำพอง (ทำจ่อหว่า)

3. ปัญหาด้านการพัฒนาสาธารณูปโภคขั้นพื้นฐาน

ป่าพนักใหญ่เดิมที่เป็นป่าต้นเดียวขนาดเนื้อที่ประมาณ 2,000 ไร่ มีการตัดถนนเชื่อมหมู่บ้านโนนทองกลาง และบ้านป่าน เมื่อปี พ.ศ. 2512 ทำให้แบ่งพื้นที่ป่าออกเป็น 2 แปลง พื้นที่ป่า
สูญหายกว่า 50 ไร่ ต่อมาเมื่อปี พ.ศ. 2536 บริษัทเอกชนได้ตัดถนนผ่านป่าพนักใหญ่ถูกแบ่งออกเป็น 3 แปลง พื้นที่ป่าสูญหายไปกว่า 25 ไร่ การสร้างถนนในแต่ละครั้งต้องสูญเสียพื้นที่ป่าเพราะ
ว่าพื้นที่ป่าต้องเปลี่ยนสภาพมาเป็นถนน

4. ปัญหาการบุกรุกพื้นที่ป่า

รอบ ๆ พื้นที่ป่าพนักใหญ่ยังมีที่ดินทำกินของราษฎรบ้านโนนทองกลาง และบ้านห้วย
สาหนัง ประมาณ 14 ครอบครัวยังคงไม่มีความชัดเจนด้านแนวเขต ทำให้เกิดข้อพิพาทระหว่าง
คณะกรรมการชาวบ้าน กับเกษตรกร เนื่องจากเดิมพื้นที่ป่าไม่มีแนวเขตที่ชัดเจน และไม่มีผู้ดูแลพื้นที่
ที่ป่าเมื่อคณะกรรมการและชาวบ้านพร้อมด้วยคณะกรรมการหมู่บ้านจะดูแลรักษาพื้นที่ป่าพนักใหญ่
ไว้จึงเกิดข้อพิพาท

การบุกรุกพื้นที่ป่าโดยเอกชนเมื่อปี พ.ศ. 2536 บริษัทเอกชนได้ตัดถนนเพื่อขนส่งหินจาก
โรงโม่หิน และได้ตัดต้นไม้เปิดหน้าดินข้างถนนในบริเวณป่าพนักใหญ่เพื่อเป็นที่พักหินสำหรับขน
ส่งต่อไป จึงเกิดปัญหาระหว่างคณะกรรมการชาวบ้านกับบริษัท ถึงแม้ปัจจุบันบริษัทยกเลิกเป็นที่
พักหินแล้วก็ตาม แต่ร่องรอยและสภาพพื้นที่ป่าได้เปลี่ยนไปยากแก่การฟื้นฟู

5. ปัญหาด้านการจัดการป่า

ที่ผ่านมาป่าพนักใหญ่ยังไม่มีกฎหมายและหน่วยงานรัฐเข้ามารับผิดชอบ เพราะอยู่ระหว่าง
แนวตะเป็บ ป่าสงวนแห่งชาติป่าดงลาน เดิมสภาพป่าเป็นผืนป่าผลัดใบประโยชน์ในการขุดดินถูกรัง
ต่อมาปี 2544 องค์การบริหารส่วนตำบลสีชมพู ร่วมกับชาวบ้านโนนทองกลางและบ้านป่านได้
ขึ้นทะเบียนไว้เป็นที่สาธารณประโยชน์ภายใต้การกำกับของคณะกรรมการหมู่บ้านและ อบต.
ปัญหาที่พบจากการจัดการคือ

5.1 แนวเขตไม่ชัดเจน

5.2 ไม่มีระเบียบและข้อตกลงร่วมในการใช้ประโยชน์และข้อห้าม

5.3 ไม่มีกลุ่มหรือองค์กรรับผิดชอบด้านทรัพยากรป่าไม้โดยตรง

5.4 ไม่มีแผนการฟื้นฟูสภาพป่าอย่างเป็นระบบ

กลุ่มคนและองค์กรในการจัดการป่าพนักใหญ่ จุดเริ่มต้นในการดูแลรักษาป่า เมื่อปี
พ.ศ. 2538 และ พ.ศ. 2539 องค์การบริหารส่วนตำบลสีชมพูและชาวบ้านโนนทองกลางร่วมกับกรมส่งเสริม
คุณภาพสิ่งแวดล้อม ร่วมกันจัดกิจกรรมปลูกป่าบริเวณป่าพนักใหญ่ ในส่วนพื้นที่ของบ้านโนน

ทองหลาง ต่อจากนั้นเมื่อปี พ.ศ. 2540 - 2544 โครงการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืนได้ดำเนินการศึกษาข้อมูล และมีกิจกรรมในการดูแลรักษาป่าร่วมกับองค์กรชาวบ้านป่าดงลานในบริเวณป่าพนักใหญ่ของบ้านโนนทองหลาง ต่อมาปี พ.ศ.2544 องค์การบริหารส่วนตำบลสีชมพูได้สำรวจขึ้นทะเบียน และออกหนังสือสำคัญสำหรับที่หลวง (นสล.) ในบริเวณป่าพนักใหญ่ ส่วนของบ้านโนนทองหลาง และบ้านป่าน จำนวน 1,286 ไร่ และได้ปลูกป่าบริเวณป่าพนักใหญ่ที่เสื่อมโทรมเพิ่มเติมทุกๆ ปี

วิถีชีวิตของชุมชนและการใช้ประโยชน์จากป่า

ในอดีตนั้นบ้านห้วยสาขหนัง บ้านโนนทองหลาง บ้านป่าน กับป่าพนักใหญ่มีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด ป่ากับบ้านอยู่ปะปนกัน ป่าอุดมไปด้วยไม้มีค่าชนิดและสัตว์ป่ามากมาย ป่าจึงให้สิ่งที่เป็นสำหรับการดำรงชีวิตของชาวบ้านมาช้านาน ในช่วงที่ชาวบ้านยังทำการผลิตเพื่อยังชีพก่อนการเปลี่ยนแปลงมาเป็นการผลิตเพื่อการค้านั้น การได้มาซึ่งปัจจัย 4 จึงได้จากป่า ชุมชนมีวิถีชีวิตที่ต้องพึ่งพาป่าเป็นสำคัญ การเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับวิถีการใช้ประโยชน์จากป่านั้น เริ่มต้นจากการที่ทางราชการสร้างแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติขึ้นที่มุ่งเน้นให้ประชาชนทำการผลิตเพื่อการค้าอันจะนำไปสู่ความมั่งคั่งระดับประเทศ สิ่งที่มาคือชาวบ้านเริ่มทำการผลิตพืชเชิงเดียวเพื่อการค้าจากที่ทำการผลิตเพียงแต่พอกิน พื้นที่ที่มีอยู่จึงมีจำนวนน้อยเกินไปที่จะก่อให้เกิดรายได้มากอย่างที่ต้องการ เมื่อรัฐส่งเสริมความเจริญทางด้านวัตถุกระตุ้นให้ชาวบ้านอยากได้ในสิ่งที่ยืนนอกเหนือจากที่ป่าให้ได้ ไม่ว่าจะเป็นทีวี ตู้เย็นต่างๆ เหล่านี้ สิ่งที่มาอันดับแรกคือ การบุกรุกป่าอย่างรวดเร็วเพื่อเปลี่ยนพื้นที่ป่าให้เป็นที่ทำกิน แม้กระทั่งในปัจจุบันก็ยังพบว่ามีการรุกที่ป่าเพื่อขยายพื้นที่ทำกิน และนั่นคือการใช้ประโยชน์จากพื้นที่ป่าอีกรูปแบบหนึ่งที่ทำให้พื้นที่ป่าไม้ในเขตป่าพนักใหญ่ลดน้อยลงไปอย่างรวดเร็ว นอกจากนั้นการเปิดให้เอกชนเข้ามาสัมปทานป่าทำให้ต้นไม้ที่มีขนาดใหญ่ในป่าหมดไป การตัดถนนผ่านป่าพนักใหญ่ทำให้ผืนป่าถูกแบ่งเขตออกเป็นป่าเล็กป่าน้อย การเข้าตั้งโรงโม่หินที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางระบบนิเวศน์ วิทยาอย่างถาวร สิ่งต่างๆ เหล่านี้ล้วนมีผลสำคัญที่สภาพของป่าพนักใหญ่เปลี่ยนแปลงไปกลายเป็นป่าเสื่อมโทรมอย่างรวดเร็ว

แม้ว่าพื้นที่ป่าจะลดลงไปมาก แต่ชาวบ้านก็ยังคงมีวิถีชีวิตที่สัมพันธ์กับป่าอยู่ ถึงแม้ว่าการพึ่งพาป่าของชาวบ้านจะลดน้อยลงไปกว่าเมื่อก่อนก็ตาม ในปัจจุบันชาวบ้านเข้าไปใช้ประโยชน์จากป่าพนักใหญ่สามารถแบ่งออกเป็น 5 ประเด็นหลักคือ

1. การใช้ประโยชน์จากป่าในเรื่องการสร้างสิ่งปลูกสร้าง บ้านไม้ได้ถูกสูงคือลักษณะบ้านเรือนที่เป็นที่นิยมสร้างกันในอดีต การทำบ้านเรือนก็จะไปตัดไม้ตามป่าที่อยู่รอบๆ หมู่บ้าน เริ่มแรกก็จะเลือกที่จะหาต้นไม้สำหรับทำเสาบ้านก่อน เมื่อก่อนนั้นต้นไม้มีจำนวนมากมาย กว่าชาวบ้านจะสามารถเลือกต้นไม้ที่เหมาะสมได้อาจต้องใช้เวลาานพอสมควร ดังนั้นการตัดไม้มาทำบ้าน

ของชาวบ้านจึงไม่ได้ทำในปีเดียวเสร็จ กว่าที่จะเข้าไปอยู่อาศัยได้ต้องใช้เวลาในการตัด เลื่อยและ สะสมไม้ไม่ต่ำกว่า 3 ปี ไม้ที่นิยมมาทำบ้านได้แก่ ไม้แดง ไม้เต็ง ไม้รัง ประคู้ ไม้ตะแบก ชาว บ้านนิยมตัดไม้มาบ้านในฤดูแล้งเพราะสะดวกต่อการขนย้ายและเป็นฤดูที่ว่างเว้นจากการทำการผลิต ในไร่นา ครอบครัวหนึ่งๆจะใช้ไม้ในการทำบ้านแต่ละหลังโดยเฉลี่ยจะใช้ต้นไม้จำนวนประมาณ 30 ต้น ซึ่งการทำบ้านหลังหนึ่งสามารถใช้ได้นานเป็นร้อยปี กว่าจะได้ทำบ้านอีกครั้งหนึ่งก็ต่อเมื่อมี ลูกที่โตแต่งงานแล้วแยกครอบครัวออกไปก็ใช้เวลานานประมาณ 20 ปี

การเลือกไม้มาปลูกสร้างบ้านเรือนจะมีการเลือกอย่างพิถีพิถัน ทั้งนี้นอกจากจะทำให้ได้ บ้านเรือนอาศัยที่แข็งแรงสวยงามตามความพึงใจของผู้อยู่อาศัยแล้ว ยังเพื่อความเป็นสิริมงคลอีกด้วย ดังนั้นชาวบ้านจึงมีกฎข้อห้ามหลายๆอย่างในการเลือกไม้มาสร้างบ้าน เช่น ไม่เลือกไม้ที่ขึ้น บนจอมปลวกเพราะเชื่อว่าเป็นไม้ศักดิ์สิทธิ์มีเจ้าของ ไม่เลือกไม้ที่ขนาดใหญ่มากเกินไปเพราะไม้ที่มีขนาดใหญ่มักจะมีผีสิงเทวดาอาศัยอยู่ ไม่เลือกต้นไม้ที่เคยถูกฟ้าผ่า เหล่านี้เป็นต้น

การทำหน้าที่ในการหาไม้มาสร้างบ้านเรือนนั้น ถือเป็นหน้าที่หลักอย่างหนึ่งของผู้ชายที่เป็นหัวหน้าครอบครัวที่จะต้องเข้าไปตัดไม้ในป่ามาสร้างบ้าน เพราะถือว่าเป็นงานที่หนัก บางครั้ง อาจจะเข้าไปอยู่ในป่าหลายวันเพื่อเสาะหาไม้ที่ต้องการ ไม้ที่ได้ต้องมาถากมาเลื่อยเพื่อให้สามารถนำมาสร้างบ้านได้ ซึ่งในการสร้างบ้านนี้สมัยก่อนชาวบ้านจะใช้วิธีการเอาแรงกันสร้างในหมู่บ้าน เพื่อนบ้าน ซึ่งทำให้เกิดความสัมพันธ์อันดีระหว่างชาวบ้านอีกทางหนึ่ง แต่ต่อมาเมื่อไม่มีจำนวน ลดลงไปมากจากหลายๆสาเหตุรวมกัน และเนื่องจากเห็นว่าชาวบ้านตัดไม้ทำลายป่าอย่างขาดจิตสำนึกในการอนุรักษ์มากเกินไป คณะกรรมการเครือข่ายป่าดงลาน 12 หมู่บ้าน จึงได้ประเมิณจากสถานการณ์ป่าเห็นว่าป่าโคกพนัังใหญ่มีสภาพเสื่อมโทรมจากอดีตมาก จึงร่วมกันสร้างกฎระเบียบในการใช้ประโยชน์จากป่า โดยการห้ามไม่ให้มีการตัดไม้ทำลายป่าอีกต่อไป ผู้ที่เข้าไปตัดไม้ในป่า จะมีความผิด โทษความผิดมีตั้งแต่การปรับเป็นเงินจนถึงการดำเนินคดีตามกฎหมาย แต่ก็ยังพบว่า มีการลักลอบตัดอยู่เนืองๆ ปัจจุบันชาวบ้านจะสามารถตัดไม้ได้เฉพาะสำหรับการนำมาทำกิจกรรม สาธารณะประโยชน์ เช่นสร้างวัด สร้างศาลากลางหมู่บ้าน เป็นต้น แต่ทั้งนี้ต้องขอความเห็นชอบจากคณะกรรมการเครือข่ายก่อนเพื่อพิจารณาตามความเหมาะสม ดังนั้นการนำไม้มาใช้ประโยชน์ เพื่อการสร้างบ้านเรือนที่อาศัยจึงมีความผิดและไม่สามารถทำได้

2. การใช้ประโยชน์จากป่าเพื่อไร่ไม้ทำเชื้อเพลิง(ไม้ฟืน) สมัยก่อนตอนที่ยังไม่มีการห้าม เกี่ยวกับการตัดไม้ในป่า ชาวบ้านจะทำฟืนไม้สด กล่าวคือชาวบ้านส่วนมากจะตัดเอาไม้ยืนต้น ขนาดเล็กประมาณเท่าแขนเท่าขาเพื่อนำมาเป็นไม้ฟืน เป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ต้นไม้ขนาดเล็กไม่สามารถที่จะโตเป็นต้นไม้ขนาดใหญ่ได้ เมื่อไม่มีไม้เล็กขึ้นมาทดแทนและไม้ใหญ่ยังถูกทำลายไป มาก ทำให้ป่าเสื่อมโทรมอย่างรวดเร็ว แทบทุกครัวเรือนต้องการไม้เพื่อนำมาทำเชื้อเพลิงในแต่ละ วัน การเข้าป่าเพื่อหาไม้มาทำเชื้อเพลิงจึงเป็นสิ่งที่พบเห็นได้เป็นปกติ และในการหาฟืนไม้สดนี้ ส่วนใหญ่จะเป็นหน้าที่ของผู้ชายเพราะฟืนมีน้ำหนักมากและมีขนาดค่อนข้างใหญ่ ปัจจุบันหลังจาก

ที่มีการวางกฎเกี่ยวกับการเข้าไปใช้ประโยชน์จากไม้ในป่าโดยมีการห้ามไม่ให้ชาวบ้านเข้าไปตัดไม้
อีกต่อไปนั้น ชาวบ้านจึงเปลี่ยนจากการทำฟืนไม้สดมาเป็นการหาเก็บเอากิ่งไม้แห้งที่หักหล่นอยู่
ในป่ามาใช้เป็นเชื้อเพลิงทำฟืนในการหุงต้มแทน แม้ว่าจะมีการใช้ถ่านและแกสหุงต้มเข้ามาแทนที่
มากขึ้นก็ตาม ชาวบ้านยังคงมีการหาฟืนมาใช้สำหรับการหุงต้มอาหารที่ต้องใช้เวลาต้ม ชาวบ้านก็
จะเผาไม้ฟืนจนกลายเป็นถ่านเพื่อประกอบอาหารประเภทปิ้งหรือย่าง เพราะคนอีสานส่วนใหญ่ยัง
คงนิยมบริโภคอาหารที่ปรุงโดยการปิ้งหรือย่าง หรือบางครั้งเรือ่นก็อาจจะใช้ฟืนเพื่อประหยัดค่าใช้จ่าย
ในการซื้อถ่านหรือแกส โดยภาพรวมๆแล้วชาวบ้านยังคงใช้ไม้ทำฟืนอยู่แทบทุกครัวเรือน อาจ
จะใช้มากบ้างน้อยบ้างตามความเหมาะสมของแต่ละครัวเรือน ทุกวันนี้การหาไม้ฟืนส่วนใหญ่จะ
กลายมาเป็นหน้าที่ของผู้หญิง เนื่องจากไม้ฟืนที่หาได้มีขนาดเล็ก น้ำหนักเบา และต้องใช้เวลาใน
การหาพอสมควร ผู้หญิงวัยมีครอบครัวแล้วเป็นส่วนมากจะชวนกันไปเป็นกลุ่มเพื่อหาฟืนโดยจะ
นำรถเข็นเข้าไปเก็บครั้งละ 2-3 คันเพื่อเข็นไม้ฟืนออกมา ชาวบ้านที่เป็นคนแก่ๆจะชอบใช้ฟืนใน
การหุงต้มอาหารเนื่องจากเห็นว่าประหยัดคิและดูปลอดภัยกว่าการใช้แกส สิ้นเปลืองน้อยกว่าการใช้
ถ่านด้วย แต่สำหรับวัยรุ่นแล้วจะไม่ค่อยเห็นความสำคัญตรงนี้นัก ชาวบ้านจะหาฟืนได้มาก
ในช่วงฤดูแล้งคือช่วงเดือนพฤศจิกายนไปจนถึงเดือนเมษายนซึ่งจะมีกิ่งไม้แห้งมากกว่าในช่วงฤดู
ฝนจะมีกิ่งไม้แห้งน้อยและหายาก

ในปัจจุบันไม้ฟืนในเขตป่ามีจำนวนน้อยลงไม่เพียงพอต่อความต้องการ เพราะมีการ
กำหนดแนวเขตป่า เมื่อก่อนต้องการดินไหนทำฟืนสามารถทำได้เลย จึงมีไม้ใช้มากอย่างเพียงพอ
แต่เดี๋ยวนี้สามารถเก็บได้แค่กิ่งไม้ที่หักแห้งแล้วเท่านั้น และพบว่ามีชาวบ้านที่หัวใสบางคนมาขึ้น
มาเจาะต้นไม้ไว้ก่อนเพื่อให้ต้นไม้ต้นนั้นตายแล้วค่อยมาเอาไปทำฟืนก็มี เมื่อไม้ในป่ามีไม่เพียงพอ
ชาวบ้านก็หันไปเก็บเอาฟืนตามหัวไร่ปลายนาบ้าง ตัดไม้กระถินบ้าง ไม้มะม่วงบ้าง ซึ่งเป็นอีกทาง
เลือกหนึ่งของชาวบ้านในการหาแหล่งไม้ทำฟืน

3. ใช้ประโยชน์จากป่าเพื่อเป็นอาหาร ในอดีตป่าคือแหล่งที่มาของอาหารที่สำคัญของชาว
บ้าน ป่าคือตลาดสดที่ชาวบ้านสามารถเข้าไปหาอาหารโดยไม่ต้องใช้เงินซักบาท เดิมทีที่คนยังมี
จำนวนน้อยอาหารในป่ามีมากมายเหลือเฟือ ไม่จำเป็นต้องแย่งชิง การเก็บหาของป่าเพื่อการยัง
ชีพเพียงเท่านั้นจึงเป็นการอยู่กับธรรมชาติแบบพึ่งพาไม่มีการทำลายมากนัก ต่อมาเมื่อจำนวน
ประชากรมีจำนวนเพิ่มมากขึ้น ในขณะที่พื้นที่ป่ามีเท่าเดิมและความอุดมสมบูรณ์ได้ลดน้อยลงตาม
กาลเวลา อาหาร ดิน ไม้ สัตว์ป่าลดจำนวนลง ตลาดสดใกล้จะกลายเป็นตลาดร้างที่ไม่มีสินค้ามา
เสนอขาย ในขณะที่ความต้องการสินค้ากลับมีจำนวนมากขึ้นนั้น สิ่งที่ตามมาคือการเข้าป่าเพื่อหา
อาหารจึงกลายเป็นกิจกรรมที่ท้าทายขึ้นและต้องใช้เวลาเพิ่มขึ้นเพื่อที่จะได้อาหารเท่าที่ต้องการ
บริโภค แต่ถึงกระนั้นก็ตามชาวบ้านที่อาศัยอยู่บริเวณรอบๆป่าและหมู่บ้านอื่นๆที่อยู่ใกล้เคียงก็ยัง
นิยมเข้ามาหาของป่าล่าสัตว์อยู่เช่นเดิม โดยตลอดทั้งปีจะมีชาวบ้านแวะเวียนเข้าไปในป่าเพื่อหา
อาหาร ทั้งที่เป็นพืชและสัตว์ พวกผู้ชายชอบที่จะล่าสัตว์ต่างๆ กิ้งก่า แอ้ กบ เขียด หนู ส่วนผู้

หญิงจะถนัดและรู้ดีเกี่ยวกับการเก็บพืชอาหารต่างๆ เช่น ผักหวาน เห็ด หม่อโจด ดอกกระเจียว และไข่มดแดง เป็นต้น ซึ่งช่วงเดือนพฤศจิกายนถึงเดือนเมษายนชาวบ้านจะล่าสัตว์พวกนี้ ยิ่งถ้าเป็นส่วนมากเพราะมีรสชาติที่อร่อยกว่าฤดูอื่นๆ ก็จะไม่เหมือนคาว ยกเว้น กบ เขียด อึ่ง แมงกิโนน ที่จะมีมากในหน้าฝน ส่วนผักต่างๆ เห็ดและลูกไม้ต่างๆ จะมีมากในช่วงฤดูฝนเช่นกัน

ชาวบ้านยังคงเข้าป่าหาอาหารตลอดทั้งปีเพราะแต่ละช่วงฤดูก็จะมีอาหารจากป่าที่แตกต่างกัน สิ่งหนึ่งที่น่าจะเป็นผลคืออยู่บ้างในการเข้าป่าหาอาหารก็คือชาวบ้านทั้ง 3 หมู่บ้านรวมถึงหมู่บ้านอื่นอาจจะมีการพบปะกันในป่า ได้พูดคุยทักทายถามไถ่สารทุกข์สุกดิบกันนำไปสู่การสร้างความสัมพันธ์ที่ดีต่อกันได้ ลูกๆ ที่ตามพ่อแม่เข้าไปหาอาหารในป่าก็เป็นการนำไปสู่กระบวนการมีส่วนร่วมในครอบครัว กระชับความสัมพันธ์ในครอบครัวและยังเป็นการถ่ายทอดเทคนิควิธีการหาอาหารจากคนรุ่นหนึ่งสู่รุ่นหนึ่ง เด็กๆ ผู้หญิงจะชอบที่จะไปเก็บเห็ดหาผักหวานกับแม่ ส่วนเด็กผู้ชายจะติดตามพ่อเพื่อเข้าไปเรียนรู้เกี่ยวกับการล่าสัตว์

ในปัจจุบันผลสัมฤทธิ์ที่เกิดจากการเข้าไปปลูกฝังเกี่ยวกับจิตสำนึกในการดูแลรักษาป่าโดยมีนกิจกรรมต่างๆ เข้าไปพร้อมทั้งการฟื้นฟูความเชื่อเกี่ยวกับป่าของชาวบ้าน ทำให้สภาพผืนป่าโลกพนักใหญ่ มีการเปลี่ยนแปลงไปในทิศทางที่ดีขึ้นมาก ป่าอุดมสมบูรณ์มากขึ้น ส่งผลให้ อาหารในป่าเพิ่มจำนวนมากขึ้นด้วยเช่นกัน ที่สังเกตได้ชัดเจนคือ การเพิ่มขึ้นของอึ่งอ่าง และจิ้งจั่น รวมไปถึงการเพิ่มขึ้นของพืชอาหารด้วย

4. การใช้ประโยชน์จากป่าในเรื่องของยาสมุนไพร การใช้ประโยชน์จากพืชสมุนไพรที่มีอยู่ในป่าเพื่อการรักษาโรคนั้น ผู้ที่นำสมุนไพรมาใช้รักษาโรคชาวบ้านเรียกว่า “หมอชา” ซึ่งมักจะเป็นผู้ชายที่ทำหน้าที่นำพืชสมุนไพรที่อยู่ในป่าพนักใหญ่กว่า 10 ชนิด ได้แก่ ชะเอม ข่าดง ส้มป่อย ดินเฝ้า ยานาง สาบเสือ นมวัว ชินบือ ข่าวเมา น้ำกระเทียมโรง มาใช้ปรุงเป็นยารักษาโรค เป็นที่น่าเสียดายว่าปัจจุบันนี้ชาวบ้านที่มีความรู้เกี่ยวกับการนำพืชสมุนไพรมาปรุงเป็นยาเพื่อใช้ในการรักษาโรคนั้นมีผู้เหลืออยู่จำนวนไม่มากนัก เพราะเด็กรุ่นใหม่ไม่ค่อยให้ความสำคัญในการที่จะเข้ามาเรียนรู้ทั้งที่พืชสมุนไพรยังมีอยู่ในป่าเป็นจำนวนมากไม่ใช่น้อยเลย เดี่ยวนี้ชาวบ้านจะนิยมใช้ยาสมุนไพรเพื่อการบำรุงร่างกายมากกว่าเพื่อการรักษาโรค เนื่องจากการใช้เพื่อการรักษาโรคนั้นเห็นผลช้า ยุ่งยากในการเตรียมการปรุงมากเพราะต้องเข้าหาสมุนไพรหลายขนาน อาการเจ็บป่วยไม่สบายเล็กน้อยๆ ก็อาจจะมีการรักษาด้วยสมุนไพรบ้างแต่ก็มีจำนวนไม่มาก

5. การใช้ประโยชน์พื้นที่ป่าเพื่อการเลี้ยงสัตว์ เนื่องจากพื้นที่ป่าพนักใหญ่มีเนื้อที่ถึง 1,453 ไร่ เป็นทำเลที่เพียงพอและเหมาะสมแก่การเลี้ยงสัตว์ เช่น วัว ควาย เนื่องจากชาวบ้านทั่วไปจะมีอาชีพทำนาและเลี้ยงสัตว์ เป็นอาชีพหลัก การเลี้ยงสัตว์มีทั้งเลี้ยงเพื่อใช้ในการเกษตรกรรมและการเลี้ยงเพื่อการค้า ทุกๆ วันชาวบ้านส่วนมากที่เป็นผู้ชายจะนำสัตว์เข้ามาเลี้ยงในเขตป่าซึ่งจะมีบางจุดของป่าที่มีพื้นที่โล่งมีทั้งที่ราบและที่ค่อนมีหญ้าขึ้นทั่วไป วิธีการเลี้ยงเป็นการเลี้ยงแบบปล่อยให้กินหญ้าเองโดยมีคนคอยเฝ้าดูอย่างใกล้ชิด และระหว่างที่เลี้ยงสัตว์อยู่นั้นชาวบ้านเหล่านี้ก็จะมีการ

เก็บของป่าที่พบคิดไม้ดีดมือกลับบ้านไปด้วย ไม่ว่าจะเป็นพืชอาหาร สัตว์ต่างๆ หรือแม้แต่หิน ที่พบอยู่บริเวณที่เลี้ยงวัวควาย ในการเลี้ยงสัตว์ในป่าไม่เพียงแต่ชาวบ้านจะมีพื้นที่ที่เหมาะสมในการเลี้ยงสัตว์เท่านั้น แต่ยังมีผลที่ได้อีกอย่างหนึ่งก็คือ ชาวบ้านที่ไปเลี้ยงสัตว์ด้วยกันได้ทำความรู้จักกัน มีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน เพราะการไปเลี้ยงสัตว์ส่วนมากจะไปเพียงคนเดียวจะทำให้รู้สึกเหงาจึงต้องมีการเลี้ยงอยู่ใกล้ๆ กันเพื่อเป็นเพื่อนกันนั่นเอง

6. การใช้ประโยชน์ด้านอื่นๆ คือเป็นการใช้ประโยชน์จากป่าของคนจำนวนไม่มาก เช่น การเข้าไปลักลอบตัดต้นไม้ขนาดประมาณคันเสนาในป่าเพื่อนำไปทำเครื่องมือดักปลา

ตารางแสดงการใช้ประโยชน์จากป่าของชาวบ้านตามช่วงเวลา ชนิดการใช้ประโยชน์ ลักษณะการใช้ และปริมาณการใช้ประโยชน์

เดือน	ชนิดการใช้ประโยชน์	ลักษณะการใช้	ปริมาณการใช้ประโยชน์
มกราคม	ไม้ล้มหมอนนอนไพร กิ่งไม้แห้ง เห็ดกระด้าง	ทำไม้ฟืน อาหาร	มีมาก/ใช้อย่างเพียงพอภายในชุมชน
กุมภาพันธ์	กิ่งก่า แข่ กิ่งไม้แห้ง	ทำอาหาร ทำฟืน	ปานกลาง/ใช้อย่างเพียงพอในชุมชน
มีนาคม	ใบมดแดง ขอลำขียง กิ่งไม้แห้ง	ทำอาหาร ทำฟืน	ปานกลาง/ใช้อย่างเพียงพอในชุมชน
เมษายน	ใบมดแดง ผักหวาน ผักอีมูน แมงกีนูน	ทำอาหาร ไม้ฟืน	ปานกลาง/ใช้อย่างเพียงพอในชุมชน
พฤษภาคม	ใบมดแดง ผักหวาน อีลือก หน่อไจด แมงกีนูน อีง	ทำอาหาร	ปานกลาง/ใช้อย่างเพียงพอในชุมชน
มิถุนายน	กบ เปียค ดอกกระเจียว	ทำอาหาร	ปานกลาง/ใช้อย่างเพียงพอในชุมชน
กรกฎาคม	เห็ดชนิดต่าง ๆ ลูกไม้ขนาดเล็ก	ทำอาหาร ทำที่ดัก ปลา	มีมาก/ใช้อย่างเพียงพอในชุมชน
สิงหาคม	เห็ดคิน เลี้ยงสัตว์	ทำอาหาร เลี้ยง สัตว์	ปานกลาง/ใช้อย่างเพียงพอในชุมชน
กันยายน	เลี้ยงสัตว์ ลูกไม้ขนาดกลาง	เลี้ยงสัตว์ ทำที่ดัก ปลา	ปานกลาง/ใช้อย่างเพียงพอในชุมชน
ตุลาคม	เห็ดกระด้าง	ทำอาหาร	มีน้อย/ไม่เพียงพอต่อการใช้
พฤศจิกายน	เห็ดกระด้าง กิ่งไม้แห้ง จับหนู	ทำอาหาร ทำฟืน	มีน้อย/ไม่เพียงพอต่อการใช้
ธันวาคม	จับหนู กิ่งไม้แห้ง	ทำอาหาร ทำฟืน	ปานกลาง/ใช้อย่างเพียงพอในชุมชน

ที่มา : ทีมวิจัย

จากตารางการใช้ประโยชน์จากป่าของชุมชนทั้ง 3 หมู่บ้านนั้น จะเห็นว่าในรอบ 1 ปี มีการใช้ประโยชน์จากป่าทุกเดือนหรือตลอดทั้งปี ลักษณะการใช้เป็นเรื่องของการเข้าไปหาอาหาร ป่า ไม้ฟืน และเลี้ยงสัตว์ เป็นส่วนมาก ป่าจึงมีความสำคัญต่อการดำรงชีวิตประจำวันของคนในป่า ชุมชนและคนภายนอกชุมชนที่อยู่ใกล้เคียง เมื่อผืนป่าถูกทำลายสภาพความสมบูรณ์เปลี่ยนไปไม่เพียงพอต่อความต้องการของคนในชุมชน ส่งผลให้การพึ่งพาป่าน้อยลง ความสัมพันธ์ของคนกับ ป่าก็น้อยลงด้วย

ตารางแสดงการใช้ประโยชน์จากป่าของ 3 หมู่บ้าน

ชนิด	ปริมาณ	ลักษณะการใช้
ไม้ใช้สอย 14 ชนิด -เต็ง รัง ประดู่ แดง มะค่าแต้ เหลือ้ม ขี้าวเม่า คิ้ว หนาม แท่ง บก ข่อย ลูกอี่ง เกตุคี่น เตี้ยว มะขามป้อม ค้อ หว้า ตะแบก ต้นผุ	มีมาก	ไม้ฟืน/ซ่อมแซมบ้านเรือน
พืชผักป่า 8 ชนิด -ผักสาบ ผักหวาน อีรอก ดอกกระเจียว ยอดเขียง คิ้วส้ม กระชายป่า ยานาง	มีมาก	อาหาร
เห็ด 12 ชนิด -เห็ดโคน เห็ดตะไคร เห็ดละโงกขาว เห็ดละโงกเหลือง เห็ดถ่าน น้ำหมาก หน้าขาว หน้าแผล่ เห็ดผึ้ง ปลวกไฟ กระด้าง เห็ดห้าฟาน	มีมาก	อาหาร
สมุนไพร 10 ชนิด -ชะเอม ข่าคง ส้มป่อย ต้นเป้า ยานาง สาบเสือ นมวัว จีนป้อ ขี้าวเม่า ม้ากระต๊อบโรง	หายาก	ยารักษาโรค
สัตว์ป่าขนาดเล็ก 14 ชนิด -หนู กระต่าย เห็น กระแต กระรอก แะ กิ้งก่า งู พังพอน หม่าจิ้งจอก นก ค้างคาว ไก่ป่า ตุ่น	หายาก	อาหาร
เลี้ยงสัตว์ -วัว ควาย	43 ครอบครัว	

ที่มา : ทีมวิจัย

วัฒนธรรมความเชื่อในการจัดการป่าของชุมชน

เมื่อชุมชนเข้าไปใช้ประโยชน์จากป่าย่อมมีความสัมพันธ์กับป่าโดยตรง ซึ่งป่าก็จะเอื้อประโยชน์ให้กับคนในชุมชน เมื่อมีประโยชน์คนสมัยก่อนก็คิดจะเก็บรักษาไว้ใช้ถึงชั่วลูกชั่วหลาน วิธีการต่าง ๆ จึงถูกคิดค้นและถ่ายทอดสั่งสอนจากคนรุ่นหนึ่งสู่คนอีกรุ่นหนึ่งโดยการบอกกล่าว ตักเตือน จนเกิดเป็นความเชื่อสืบต่อกันมา

ตารางแสดงความเชื่อดั้งเดิมในการใช้ประโยชน์จากป่า และความเชื่อเกี่ยวกับการดูแลรักษาป่า

ลักษณะประเภทไม้	ความเชื่อ
1. ต้นไม้ที่ถูกฟ้าผ่าจะไม่นำมาใช้ประโยชน์ 2. ไม้ที่คาดการณ์ว่าถ้าตัดจะล้มติดค้างต้นไม้อื่นจะเก็บรักษาไว้ 3. ไม้ไผ่หอมหรือไม้โพรง ก็จะไม่นำมาใช้ประโยชน์จะเก็บรักษาไว้ 4. ไม้สองของต้นไม้ที่มีสองแขนงหรือสองต้นติดกัน 5. ไม้เงเงาไม้ที่ขึ้นอยู่ริมฝั่งน้ำมองดูจะเห็นเงาต้นไม้ในน้ำ 6. เขตอภัยทาน/วัดป่า	1. เป็นเสนียด จัญไร หรืออาจเกิดฟ้าผ่าอีก 2. มีรุกเทวดารักษาอยู่ตัดฟันแล้วล้มไม่ถึงพื้น ถ้าจะพยายามนำมาใช้ก็จะเป็นอันตรายกับผู้ตัดเพราะเอาชากขึ้น 3. "โพรงกลางนางอยู่ โพรงปลายพรายอยู่" เชื่อว่ามีผีพรายหรือนางไม้อยู่ ถ้านำมาใช้ประโยชน์ก็อยู่ไม่เป็นสุข มองว่าการใช้ประโยชน์จากไม้ที่เป็นโพรงก็น้อยไม่สามารถทำเสาบ้านได้ 4. ถ้านำมาใช้ครอบครุวจะทะเลาะกันหรือแยกทางกัน 5. จะมีนางไม้สิงสถิตอยู่ คอยดูแลรักษาเฝ้ามองทุกวันจะตัดฟันทิศตามการล้ม อาจจะลงน้ำหรือไปทิศทางอื่น ๆ ขากลำบากต่อการนำมาใช้ 6. เขตหวงห้าม ไม่ล่าสัตว์ ไม่ตัดไม้ ถ้ามีการล่วงละเมิดจะเป็นบาปอย่างหนัก
ลักษณะประเภทสัตว์	ความเชื่อ
1. จะไม่ล่าสัตว์ที่กำลังตั้งท้องหรือเลี้ยงลูกอ่อน 2. ไม่ล่าสัตว์ช่วงฤดูวางไข่ หรือเข้าพรรษา 3. ก่อนเข้าไปเพื่อล่าสัตว์หาอาหาร 4. เมื่อถ่อกองไฟจะจากไปต้องดับไฟก่อน	1. เป็นกฎหมายพรานป่าที่ถูกถ่ายทอดสั่งสอนต่อกันมา เพื่อให้สัตว์ได้แพร่ขยายพันธุ์ 2. เป็นกฎหมายของพรานตามความเชื่อของศาสนาพุทธ สัตว์จะมาอาศัยเฝ้าพระพุทธรเจ้า สัตว์และพรานจะได้ละเว้นจากการล่ามาบำเพ็ญกุศล ถ้าล่าสัตว์ช่วงนี้จะมีบาปหนัก 3. จะมีการเซ่นไหว้หรือขออาหารจากเจ้าป่าเจ้าเขา 4. ป้องกันไฟไหม้ลุกลามทำลายป่า และสัตว์ต่าง ๆ

ลักษณะประเภทเห็ด	ความเชื่อ
1. ไม่เก็บเห็ดคอกแก่	1. เหลือไว้สืบทายพันธุ์ เชื่อว่าเห็ดแก่มีเชื้อเห็ด เยอะ ประกอบกับเห็ดที่แก่กินไม่อร่อย
2. ไม่ใช้ภาชนะที่ทึบในการเก็บเห็ด เช่น ถัง พลาสติก หรือ ถุงพลาสติก ให้ใช้ตะกร้าที่เป็นรูในการเก็บหาเห็ด	2. เชื่อว่า เชื้อเห็ด (สปอร์) ดินที่ติดอยู่บริเวณขา ของเห็ดจะเป็นเชื้อแล้วหล่นลงขยายพันธุ์
3. จะไม่ใช้เหล็กหรือมีดในการจัดหรือเก็บเห็ด	3. เหล็กเป็นของร้อนทำให้มีผลต่อเชื้อเห็ดทำให้เห็ด ดับ (ไม่สามารถเกิดขึ้นได้อีก)

ที่มา : ทีมวิจัย

การเปลี่ยนแปลงของวัฒนธรรมความเชื่อ

ในอดีตก่อนประกาศเขตป่าเมื่อปี 2508 ทรัพยากรธรรมชาติ น้ำ ป่าไม้ สัตว์ป่า อุดมสมบูรณ์ คนในชุมชนมีการควบคุมโดยใช้มาตรการทางสังคมและความเชื่อ มาตรการทางสังคมที่ถูกนำมาใช้และพบเห็นได้ในสมัยนั้น จากคำบอกเล่าของพ่อเพ็ง ไผ่ของ¹ “ตั้งแต่เป็นเด็กน้อยพ่อก็บอกอย่าเล่นไฟเล่นไฟมันสิไหม้บ้านไหม้เมือง” และยังมีคำกล่าวทุกวันนี้เรื่องความเชื่อในการดูแลรักษาป่า คือ “กอกไม้ใหญ่มีผี ชาวผู้ดีมีผี” (นายสอน คาเวียง 28 ตุลาคม 2545)⁴

การเปลี่ยนแปลงของพื้นที่ป่า มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของคนในชุมชน เป็นเพราะว่าคนในชุมชนปัจจุบันไม่ได้พึ่งพาป่าเป็นหลักเหมือนในอดีต ทำให้ความสัมพันธ์กับป่าลดลงด้วยวัฒนธรรมความเชื่อในการจัดการป่าก็เช่นเดียวกัน จะมีเพียงความทรงจำที่อยู่กับผู้เฒ่า ส่วนในแนวปฏิบัตินั้นได้ถูกลบเลือนไปเสีย การถ่ายทอดบอกกล่าวสั่งสอนผู้เฒ่าพูดเสมอว่า “บอกแล้วคนทุกวันนี้ก็ไม่เชื่อ จึงส่งผลให้มันทุกข่มันยากจนถึงทุกวันนี้”

ถ้าถามถึงความคิดของคนรุ่นปัจจุบันเกี่ยวกับวัฒนธรรมความเชื่อต่อการจัดการป่า ก็จะได้ความเห็นที่สอดคล้องกัน กล่าวคือ คนสมัยก่อนถือปฏิบัติมาก็ถือว่าดี ทำให้ชุมชนอยู่เย็นเป็นสุข แต่ทุกวันนี้มีคนเขาเอาไม้ต่าง ๆ ที่มีลักษณะไม่เหมือนกับคำสั่งสอนหรือความเชื่อเหล่านั้นมาทำบ้านเรือนก็ไม่เห็นเป็นอะไรเลยและทุกวันนี้มีน้อยแล้วเลือกไม่ได้มีอย่างไรรู้ก็ใช้ไปก่อนโดยการถือเคล็ด กล่าวคือสมัยก่อนบอกว่าไม้ฟ้าผ่าห้ามนำมาใช้เป็นเสนียอดจัญไร คนทุกวันนี้ก็จะถือว่าฟ้าผ่าผ่าเอาเสนียอดจัญไรออกไปหมดแล้วใช้ได้ จะเห็นได้ว่าคนในยุคสมัยนี้ยังมีความเกรงกลัวต่อความเชื่อในอดีตอยู่บ้างแต่การถือปฏิบัตินั้นไม่เคร่งครัด ใช้เหตุผลและวิธีการที่หลีกเลี่ยงเพื่อที่จะให้เกิดความสบายใจในการใช้และสามารถนำทรัพยากรมาใช้ประโยชน์ได้ ในส่วนของผู้ที่มิมีวิถีชีวิตที่

¹ นายเพ็ง ไผ่ของ, บ้านโนนทองกลาง, สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 29 ตุลาคม 2545.

⁴ นายสอน คาเวียง, บ้านห้วยสายหนึ่ง, สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 28 ตุลาคม 2545.

สัมพันธ์กับป่าน้อยลง ก็จะพูดว่าถ้าป่ามีความสมบูรณ์แบบแต่ก่อนได้คงดี พูดถึงความเชื่อเรื่องต้นไม้มีผีคุ้มครองก็บอกว่า “ไม่เชื่ออย่าลบหลู่” (นายแสวง ศรีแก้ว 28 ตุลาคม 2546)⁵

สาเหตุที่ทำให้วัฒนธรรมความเชื่อเปลี่ยนไปมีดังนี้ คือ

1. การเปลี่ยนแปลงจากภายนอก เช่น ต้นไม้ขนาดใหญ่ ชาวบ้านเชื่อว่ามีผีสิงอยู่ แต่เมื่อมีการสัมปทานไม้ก็ถูกโค่นไปหมด ทำให้ความเชื่อว่ามีผีอาศัยอยู่ ไม่ทำลายคนตัดไม้ ความเชื่อชาวบ้านเริ่มเสื่อมลง
2. วิถีชีวิตที่เปลี่ยนไป คนในชุมชนไม่ได้พึ่งพาทรัพยากรภายในชุมชนอย่างเดียว ต้องออกไปขายแรงงานในต่างถิ่น ไม่ได้เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมหรือความเชื่อ
3. ผลกระทบทางเศรษฐกิจ การจะสร้างบ้านเมื่อก่อนก็ต้องไปเลือกไม้จากป่าที่มีคุณลักษณะดี เมื่อนำมาสร้างบ้านเชื่อว่าเป็นสิริมงคล นำความร่มเย็นสู่ครอบครัว ในปัจจุบันต้องหาเงินให้ได้สักก้อนก่อนแล้วไปซื้อวัสดุ ถ้าได้เงินไม่พอไม้ที่มีอยู่ในพื้นที่ป่า ตามหัวไร่ปลายนา ก็เป็นอีกทางเลือกหนึ่งถึงแม้คุณลักษณะไม่ดี ชื่อไม่เป็นมงคล ขัดต่อความเชื่อดั้งเดิมก็ยังนำมาใช้ประโยชน์
4. ขาดการสืบทอดหรือสั่งสอนจากคนรุ่นหนึ่งสู่คนรุ่นหนึ่ง ขาดการบันทึกทำให้ความรู้นั้นอยู่เฉพาะกลุ่มคนที่เป็นผู้สูงอายุ ส่วนคนรุ่นหลังนั้นไม่รู้เรื่องเลย
5. การเสื่อมโทรมของพื้นที่ป่าและทรัพยากรภายในป่า เมื่อทรัพยากรภายในป่าลดลงการพึ่งพาป่าของคนภายในชุมชนก็ลดลงตาม ทำให้ความสัมพันธ์ของคนกับป่าลดลงไปด้วย ความสัมพันธ์กับป่าคือการใช้ประโยชน์และการดูแลรักษาในรูปแบบของวัฒนธรรมความเชื่อด้วย

วัฒนธรรมความเชื่อที่ถือปฏิบัติในปัจจุบัน

ถึงแม้ว่าจะมีการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมความเชื่อตามกาลเวลาและเหตุปัจจัยต่างๆ ที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง แต่รากเหง้าทางสังคม วัฒนธรรมยังคงเหลืออยู่ ชุมชนทั้ง 3 หมู่บ้านจึงมีรูปธรรมที่ชี้ให้เห็นว่าวัฒนธรรมความเชื่อในการจัดการป่าที่ยังถือปฏิบัติในปัจจุบันดังนี้

1. ความเชื่อเกี่ยวกับพื้นที่ป่าช้า ชุมชน 3 หมู่บ้านนั้นมี 2 หมู่บ้านที่มีป่าช้าประจำหมู่บ้านคงเหลือให้เห็นคือ ป่าช้าบ้านปาดังอยู่ในเขตป่าโนนบกและป่าช้าบ้านโนนทองหลางตั้งอยู่ในเขตป่าร่องหินลาด ส่วนบ้านห้วยสายหนึ่งไม่มีป่าช้าประจำหมู่บ้าน และเป็นที่น่าสังเกตว่าบริเวณป่าช้าทั้ง 2 แห่งนี้จะมีความอุดมสมบูรณ์ของป่าไม้มากกว่าบริเวณอื่นที่มีได้ถูกแบ่งกันให้เป็นเขตป่าช้า นั่นเป็นสิ่งที่ทำให้เกิดคำถามตามมาว่าทำไมถึงเป็นเช่นนั้น ทั้งๆที่เป็นพื้นที่ป่าผืนเดียวกัน เพียงแต่ได้มีการแบ่งพื้นที่ใช้สอยส่วนหนึ่งเพื่อทำเป็นป่าช้า นั่นเป็นการแสดงให้เห็นว่าจะ

⁵ นายแสวง ศรีแก้ว.บ้านห้วยสายหนึ่ง,สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 28 ตุลาคม 2545.

ต้องมีกฎข้อห้ามหรือความเชื่อต่างๆเข้ามาทำให้คนในชุมชนไม่กล้าที่จะรุกเข้าไปในพื้นที่ป่าช้ามากนักเอง สืบเนื่องมาตั้งแต่อดีตจนกระทั่งถึงปัจจุบันนี้ชาวบ้านทั้ง 2 หมู่บ้านก็ยังคงมีความเชื่อเกี่ยวกับป่าช้าอยู่ กล่าวคือ ป่าช้าเป็นที่ฝังหรือที่เผาศพคนตาย เพราะฉะนั้นไม้ที่เกิดในเขตป่าช้าจึงเป็นไม้ไม่มีสิริมงคล เป็นไม้ที่มีเจ้าของ ถ้านำมาใช้ประโยชน์ในครอบครัวจะไม่มีความสุข ดังนั้นการนำไม้ในเขตป่าช้ามาใช้ประโยชน์ในครอบครัวไม่ว่าจะเป็นการทำบ้านเรือน ไม้ใช้สอย ไม้พินก็จะไม่นำไม้จากเขตป่าช้ามาใช้เด็ดขาด จะมีอีกอย่างหนึ่งที่สำคัญก็คือชาวบ้านกลัวผีด้วยนั่นเอง แม้แต่ป่าที่อยู่บริเวณใกล้เคียงแต่ไม่ใช่ป่าช้าก็จะถูกชาวบ้านเข้ามาใช้ประโยชน์จนป่ามีสภาพเสื่อมโทรมอย่างที่เห็นในปัจจุบัน ทั้งนี้เนื่องมาจากว่าชาวบ้านตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันยังคงถือปฏิบัติอยู่ในเรื่องไม่นำไม้ในเขตป่าช้ามาใช้ประโยชน์ในครอบครัวไม่ว่าจะเป็นการทำบ้านเรือน ไม้ใช้สอย ไม้พินก็จะไม่นำไม้จากเขตพื้นที่ป่าช้ามาใช้เด็ดขาดเพราะมีความเชื่อว่าไม้ที่มาจากป่าช้าไม่เป็นสิริมงคล ถ้านำมาใช้ประโยชน์ในครอบครัวก็จะทำให้ไม่มีความสุข แม้กระทั่งการนำสัตว์เลี้ยงเข้าไปเลี้ยงในเขตป่าช้าก็ไม่มีใครกล้าทำ ดังนั้นจะมีการใช้ไม้ในเขตพื้นที่ป่าช้าก็ต่อเมื่อในงานพิธีเผาศพคนตายและใช้ในงานสาธารณะประโยชน์ทางศาสนา เช่นในการก่อสร้างศาลาวัด ในสถานะที่อาหารตามธรรมชาติมีน้อยจะมีบ้างบางครั้งรอบครัวไปเก็บเห็ดมาเป็นอาหารแต่ความรู้สึกรสของชาวบ้านโดยส่วนใหญ่ยังมีความรังเกียจ เพราะว่าเป็นที่เผาและฝังศพคน

ป่าช้า เป็นความสัมพันธ์กับผีและความตาย ซึ่งเป็นสิ่งที่น่าหวาดกลัวสำหรับชาวบ้านไม่ว่ากาลเวลาจะเปลี่ยนแปลงไป ป่าช้ายังเป็นเสมือนเขตหวงห้าม เป็นพื้นที่ที่คนในชุมชนไม่สามารถที่จะเข้าไปใช้ประโยชน์จากป่าได้โดยปกติ โดยที่คนในอดีได้ใส่ความเชื่อเกี่ยวกับผี ความเชื่อเกี่ยวกับผลที่เกิดจากการเข้าไปบุกรุกใช้สอยประโยชน์จากพื้นที่ป่าช้า ซึ่งการนำเอาความกลัวเกี่ยวกับอำนาจนอกเหนือธรรมชาติหรือสิ่งที่ชาวบ้านไม่อาจที่จะพิสูจน์ด้วยหลักฐานทางวิทยาศาสตร์เข้ามาฝังในความรู้สึกของชาวบ้านนั้นมีผลทำให้ชาวบ้านรู้สึกหวาดกลัว โดยเฉพาะความเชื่อเรื่องผีที่ฝังแน่นอยู่ในจิตวิญญาณของคนเอเชียอาคเนย์ ชาวบ้านในอดีตมีการถ่ายทอดความเชื่อนี้ โดยผ่านการบอกเล่าเกี่ยวกับสิ่งทีนอกเหนือธรรมชาตินี้บอกย้ำให้ความเชื่อฝังลึกยิ่งขึ้นเพื่อคงให้ป่าช้าเขตหวงห้ามนี้ยังคงอยู่เพื่อเป็นพื้นที่ใช้สอยสำหรับพิธีเกี่ยวกับศพเป็นสำคัญนั่นเอง

ในสมัยก่อนชาวบ้านจะใช้ป่าช้าเป็นที่ทำพิธีกรรมเกี่ยวกับความตาย ป่าช้าจะเป็นที่สำหรับฝังศพคนที่ตายโหง คือตายด้วยอุบัติเหตุบ้าง คือตายด้วยสาเหตุที่ไม่ปกตินั่นเอง เช่น ฆ่าตัวตาย ถูกฆ่าตาย เป็นต้น เด็กๆที่อายุต่ำกว่า 10 ปีถ้าตายก็จะใช้วิธีการฝัง หลังจากนั้นอีก 3 ปีจึงจะขุดศพขึ้นมาเผาทำพิธีอีกครั้งหนึ่งเพื่อให้ไปสู่สุคติตามความเชื่อของชาวบ้าน ส่วนคนที่ตายแบบปกติคือป่วยตายบ้าง แก่ตายบ้าง ก็จะใช้วิธีการเผา เวลาเผาศพจะมีชาวบ้านทำหน้าที่เสี่ยงทายเพื่อหาจุดที่ตั้งศพ โดยการโยนไข่ไก่ ไข่ไก่ตกลงแล้วแตกตรงที่ใด ตรงนั้นก็ถือเป็นที่ตั้งกองฟอนหรือกองพินเผาศพ ไม้สำหรับเผาศพก็จะเอาไม้ที่ขึ้นในเขตป่าช้านั่นเอง เวลามีคนตายต้องตัดไม้เลข 4 ดัน เอา